VYSOKÁ ŠKOLA ZDRAVOTNÍCTVA A SOCIÁLNEJ PRÁCE SV. ALŽBETY + FORIS PIETATIS ORA PRO NOBIS

Úsmev ako dar
aby rodina zostala spolu

20 ROKOV
TRANSFORMÁCIE SYSTÉMU NÁHRADNEJ STAROSTLIVOSTI NA SLOVENSKU

Jozef Mikloško, Emília Chovancová Bezáková

Obsah

Zoznam skratiek 3

Úvod 4

1. Význam rodiny pre dieťa 6

2. Ohrozená rodina na Slovensku 10

3. Význam vzťahovej väzby pre dieťa 16

4. Vyňatie dieťaťa z rodiny a jeho dôsledky 23

5. História starostlivosti o deti mimo rodiny
do začiatku komunizmu 27

6. Detské domovy „sovietskeho typu“ 30

7. Transformácia systému náhradnej starostlivosti
– Základné myšlienky 40

8. Transformácia systému náhradnej starostlivosti
– Časový priebeh 51

Záver 87

Povedali o transformácii 88

Zoznam použitej literatúry 96

Zoznam skratiek

CDR – Centrum pre deti a rodiny

SPODaSK – sociálnoprávna ochrana detí a sociálna kuratela

TOS – trest odňatia slobody

SPDDD Úsmev ako dar – Spoločnosť priateľov detí z detských domovov Úsmev ako dar

DeD – detský domov

ŠŠI – špeciálna škola internátna

NKR – Najmilší koncert roka

SRK – Stretnutie rodinného kruhu

Úvod

Úsmev ako dar už 40 rokov hľadá a iniciuje riešenia konkrétnej i systémovej pomoci ohrozeným rodinám a deťom, ktoré vyrastajú bez rodiny. Táto široká, neustále sa rozvíjajúca občianska iniciatíva vyšliapala hlbokú brázdu v systéme náhradnej starostlivosti a je zárukou kontinuity procesu smerujúceho k pozitívnym zmenám založených na partnerskej spolupráci, s akčným prepojením neziskového a verejného sektora, štátu i samosprávy. Každý, kto chce konštruktívnym spôsobom hľadať spôsoby ako sa dá meniť veci smerom k lepšiemu, si v širokej mozaike činností iniciovaných platformou Úsmev ako dar vždy našiel svoj priestor i adresnú tímovú podporu.

Všetko sa začalo konkrétnou pomocou deťom v detských domovoch (dnešné Centrá pre deti a rodiny - CDR) a osvetou, ktorá mala scitlivovať spoločnosť na potreby detí. Postupom času a hlbokého poznania potrieb detí i celého systému, bola činnosť našej organizácie rozšírená o viacero kľúčových programov, ktoré komplexne zastrešujú systém prevencie, náhradnej starostlivosti, starostlivosti o rodiny, ktoré sú ohrozené tým, že ich dieťa bude z rodiny vyňaté, alebo sa ocitli v náročnej životnej situácii a pri jej riešení potrebujú odbornú pomoc, vzdelávania, dobrovoľníctva, sociálneho bývania, budovania podporných centier, a mnoho ďalších.

Popri konkrétnych praktických programoch a činnostiach priamej pomoci, SPDDD Úsmev ako dar bola vždy organizáciou, ktorá sieťuje a katalyzuje procesy systémových zmien v prospech detí a rodín na Slovensku. Bola a je známa tým, že dokáže do partnerskej tímovej spolupráce spojiť i tých, ktorý by si inak za jeden stôl nesadli. Hlboká osobná skúsenosť „Úsmevákov“ a ich spolupracovníkov, s realitou života detí vyrastajúcich bez rodiny i hlboké poznanie skutočnosti, aké ďalekosiahle dopady na zraniteľný vývin dieťaťa má život bez rodiny, boli vždy akoby perpetum mobile, neuhasínajúcim zdrojom energie pre ďalšie kroky smerujúce k dobrým veciam. V záujme riešenia konkrétnej situácie, konkrétnych detí, s cieľom vytvorenia systému napĺňajúceho ich skutočné potreby, „úsmevákom“ nikdy nebolo zaťažko podniknúť hoc i nemožné, aby sa múdre a reálne cesty našli. Za tie mnohé roky veľmi konkrétnym a veľmi významným spôsobom prispeli k scitlivovaniu odbornej i širokej verejnosti voči skutočným potrebám detí a ku kreovaniu systému, ktorý ich reflektuje. „Úsmeváci“ na Slovensku udomácnili princíp, ktorý je charakteristický vyjadrením: *„Kým sme pre ohrozené dieťa (i ohrozené životom bez rodiny) neurobili všetko, neurobili sme dosť.“* A naďalej robia všetko preto, *aby každé dieťa malo rodinu....*

Za historicky kľúčový výsledok úsilia prvých rokov pôsobenia občianskeho združenia Úsmev ako dar, ktorý následne umožnil celý rad ďalších pozitívnych krokov smerom k humanizácii a deinštitucionalizácii systému náhradnej starostlivosti, považujeme *transformáciu detských domovov*. Jej konkrétna realizácia začala v roku 2000. Unikátnosťou celého procesu transformácie je zjednotenie ľudí naprieč celým odborným spektrom. Konkrétny a jasne komunikovaný cieľ – naplnenie práva každého dieťaťa na život v rodine, dokázal preklenúť všetky rozdiely a spojiť zdanlivo nespojiteľné. Svoj podiel práce v naštartovanom procese transformácie odviedli politici, verejní činitelia, odborníci, zástupcovia štátnej správy, riaditelia zariadení, sudcovia, mimovládne organizácie, médiá, medzinárodní špecialisti, ale aj zástupcovia detí – mladí ľudia, ktorí časť života prežili v detskom domove a mohli premietnuť osobnú skúsenosť do konštruktívnych procesov. Všetci zainteresovaní sa pravidelne stretávali, diskutovali, počúvali, spoločne hľadali riešenia a vyvažovali všetky pre a proti každému navrhovanému kroku. Všetkým záležalo na osudoch detí, ktoré by v nezmenenom systéme boli odsúdené na život bez rodiny, v zariadeniach, ktoré po mnohých stránkach nezodpovedali ich potrebám.

Predkladaným materiálom chceme pripomenúť významné medzníky a udalosti vývoja náhradnej starostlivosti na Slovensku, ktoré vyústili do procesu zásadnej transformácie detských domovov a celkovej zmeny pohľadu na starostlivosť o deti a rodiny v systéme sociálnoprávnej ochrany detí na Slovensku.

Úprimná vďaka patrí každému, jednotlivcom i kolektívom, ktorí sa na procese transformácie a humanizácii náhradnej starostlivosti spolupodieľali. Veľké veci sa vždy dejú len vďaka odhodlaniu a úsiliu konkrétnych ľudí, ktorí majú odvahu a chuť iniciovať a zmobilizovať ďalších. Či už ste patrili k iniciátorom, či k realizátorom, ktorí sa pridali a naštartovaný proces konštruktívne podporili, patrí Vám veľká vďaka.

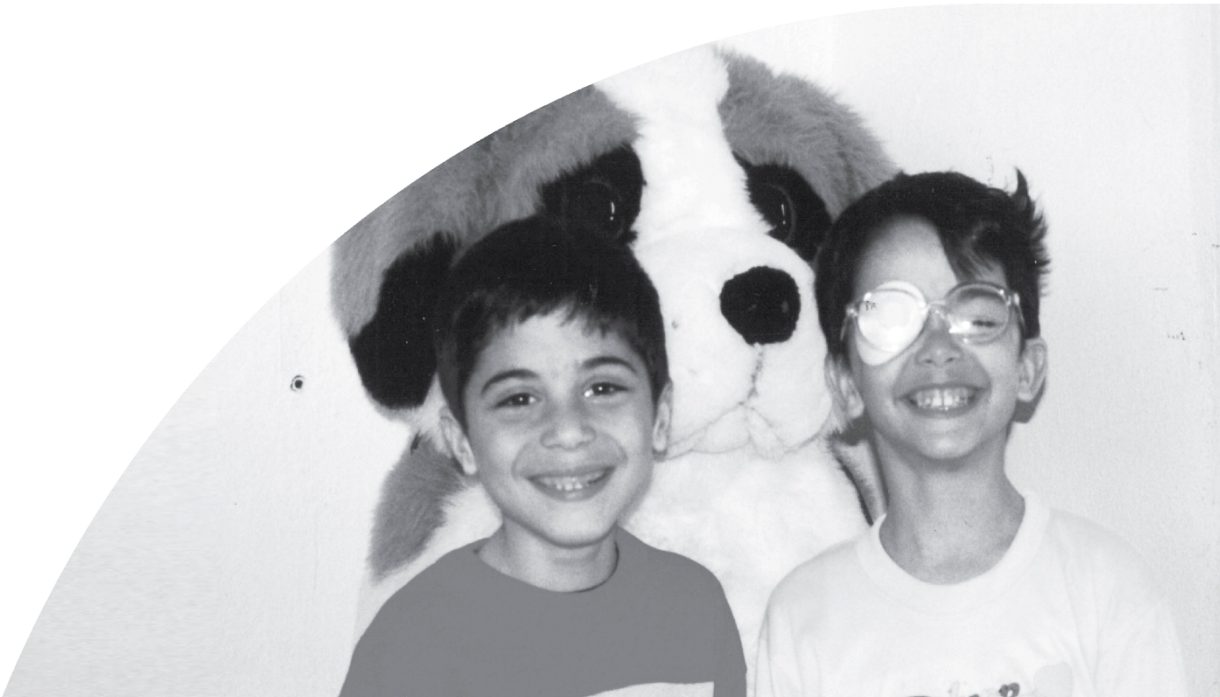

„Spoločnosť uznáva, že pre všestranný a harmonický vývin dieťaťa je najvhodnejším stabilné prostredie rodiny tvorenej otcom a matkou dieťaťa.“

Zákon o rodine č. 36/2005 Z.z., novela z roku 2015

1. Význam rodiny pre dieťa

V roku 1958 John Bowlby podal správu o dvoch revolučných zisteniach: dieťa potrebuje rodiča rovnako ako jedlo a oddelenie dieťaťa od rodiča spôsobuje psychické zranenie dieťaťa.

Rodina je biosociálny systém, ktorý je spojovacím článkom medzi dieťaťom a spoločnosťou. Stojí na začiatku života každého z nás a ovplyvňuje náš vývin na vedomej aj nevedomej úrovni. Formuje našu identitu, dáva nám odpoveď na otázky „Kto som? V čo verím? Kam patrím?“ a poskytuje nám vzory medziľudských vzťahov, na základe ktorých formujeme naše ostatné vzťahy - partnerské, priateľské, spoločenské či pracovné. Rodinu si nevyberáme, a predsa určuje našu identitu. Pokiaľ má dieťa negatívnu predstavu o svojej rodine, zároveň si vytvára negatívny obraz o sebe. Rodina nám odovzdáva hodnotové vzorce, normy a spôsoby správania a napĺňa základnú potrebu každého človeka, potrebu „byť milovaný“.

Dieťa získava prvé informácie o svete i o sebe prostredníctvom skúseností získaných zo vzťahov vzájomnej závislosti v rodine. Rodičia sú prvými ľuďmi, ktorí napĺňajú jeho potreby. Prostredníctvom zážitku uspokojenia svojich potrieb a z toho plynúceho pocitu slasti, prežíva a utužuje si pocit dôvery v rodičov a v dospelých vôbec. Svet sa tak stáva pre dieťa bezpečným miestom, cíti sa byť prijímané a hodnotné, čo má vplyv na všetky jeho budúce vzťahy.

Rodinou, jej súčasnými podobami, výzvami, či problémami sa zaoberá mnoho vedných disciplín, pričom rôzni autori popisujú množstvo funkcií rodiny a každej prikladajú rôznu váhu. Vymedziť preto presnú a úplnú charakteristiku alebo definíciu rodiny je pomerne zložité. To čo sa však nemení a objavuje sa v každej publikácii je, že rodina je najstaršou ľudskou spoločenskou inštitúciou, akýmsi najhlavnejším modelom spoločnosti, s ktorým sa dieťa stretáva.

Je charakterizovaná ako základná bunka spoločnosti založená na manželstve, kde jednotliví jej členovia sú spojení spoločným súžitím vo vzájomných vzťahoch. Model rodiny tvorenej deťmi a ich rodičmi, prípadne starými rodičmi, ba až prarodičmi, vykazuje neobyčajnú stabilitu vo všetkých epochách vývoja ľudstva a vo všetkých známych súčasných spoločnostiach. Prakticky neexistuje žiadny typ spoločnosti, ktorý by sa neopieral o rodinu ako o svoj základný článok. Formuje človeka, jeho individualitu, biologické, existenciálne, emocionálne a sociálne potreby. Rodina je prvým prostredím, v ktorom jedinec bežne vyrastá a zároveň trvalým prostredím, do ktorého má možnosť sa kedykoľvek vracať. Jednotlivcovi umožňuje, aby v nej nachádzal oporu, stotožňoval sa s ňou, zároveň mu dáva slobodu k tomu, aby si budoval a zachovával svoju osobnú odlišnosť. Keďže človek je spoločenskou bytosťou, nemôže žiť sám.

Matějček (1986) hovorí o rodine ako o malej skupine, ktorá zabezpečuje uspokojovanie psychických potrieb svojich členov, trvalosť a hĺbku citových vzťahov, spoločnú budúcnosť členov rodiny a prelínanie súkromia svojich členov. V rodine si, podľa neho, jednotlivec tvorí základné a sociálne morálne cítenie. Výraznou osobitosťou výchovy v rodine je pocit domova, ktorý súvisí s permanentnou interakciou tých istých ľudí a uspokojovaním potreby dieťaťa niekam patriť. Podľa I. Štúra (1995) je rodina „systém, v ktorom malý aj veľký človek nachádza potrebný poriadok, identitu, ochranu aj odvahu k životným výbojom.“ Sobotková (2001) opisuje rodinu ako „primárny kontext ľudskej skúsenosti od kolísky až po hrob.“ Podľa Mikloška (2005) sa dieťa v rodine učí zvládať jednoduché úlohy od tých najzákladnejších až po tie zložité. Rodičia sú tými najbližšími, ktorí vedú svoje dieťa od biologickej a prirodzenej závislosti až k postupnej nezávislosti. Satirová (1994) považuje hodnoty rodiny ako sila, intimita, dôvera, autonómia, schopnosť komunikovať a spolupracovať za dôležité faktory, od ktorých je závislá kvalita života vo svete. Podľa Řezáča (1998)

je rodina založená na bezvýhradnom akceptovaní ľudskej existencie, vzájomnej podpore všetkých členov rodiny, vytvorení pozitívneho vzťahového hmotného i sociálneho prostredia.

Gabura (2012) zosumarizoval najčastejšie prezentované funkcie rodiny. Emocionálna funkcia znamená, že rodina predstavuje pre človeka bazálne emocionálne prostredie, ktoré je ťažko nahraditeľné. Človek pre svoj zdravý vývin potrebuje cítiť lásku od najbližších ľudí. V rodine sa učí emócie prijímať, ale aj dávať. Ak rodina funguje dobre, je pre človeka ostrovom bezpečia, istoty, pozitívnych vzťahov a vytvára zázemie pre psychickú stabilitu svojich členov. O sociálnej funkcii hovoríme v súvislosti s tým, že rodina je pre človeka učebňou sociálneho fungovania a správania. V rodine si človek osvojuje komunikačné zručnosti, sociálne role, poznáva a pripravuje sa na rešpektovanie spoločenských noriem a pravidiel. Vďaka tejto funkcii sa z človeka stáva sociálny tvor. Dôležitou funkciou je aj kultúrno-hodnotová, prostredníctvom, ktorej sa z generácie na generáciu prenášajú hodnoty minulosti, rôzne tradície, zvyky, či rituály. Matoušek (1997) považuje za jeden z najcennejších statkov, ktoré rodina odovzdáva svojim deťom aj vzdelanie. Odpočinkovo-rekreačná funkcia znamená, že rodina je pre svojich členov miestom uvoľnenia, odpočinku, nástrojom zvládania stresov vonkajšieho sveta. V minulosti bola veľmi významnou opatrovateľská funkcia rodiny, ktorú neskôr na seba prevzal štát, avšak v súčasnosti je tendencia opäť do starostlivosti chorých, či seniorov zapájať vlastnú rodinu. Rovnako tak ochranná funkcia zohrávala v minulosti dôležitú úlohu. Dnes ju v širšom zmysle môžeme vnímať ako prípravu detí na samostatnosť a zodpovednosť, ochranu členov pred sociálno-patologickými javmi. Každá rodina predstavuje aj určitú ekonomickú jednotku, a tým plní svoju ekonomickú funkciu, ktorej súčasťou je aj spotrebné správanie rodiny, prerozdeľovanie finančných prostriedkov a tvorba rodinného rozpočtu. No a samozrejme každá rodina si plní svoju biologicko - reprodukčnú funkciu. Ak rodina plní všetky funkcie rodiny, nastáva stav rovnováhy, kedy sú členovia rodiny prevažne spokojní, efektívne komunikujú, konštruktívne riešia problémy, vzájomne si pomáhajú, podporujú sa a rešpektujú

navzájom, dávajú najavo svoje city, prejavujú si vzájomne lásku a úctu.

Nie každé dieťa má šťastie vyrastať v rodine, ktorá by napĺňala jeho emocionálne, duchovné, sociálne, či základné fyziologické potreby. V prostredí zaťaženom konfliktami, hnevom, napätím, či existenciálnou úzkosťou je atmosféra pre zdravé vzťahy a zdravý vývin narušená. Žiaľ, v našej praxi sa často stretávame s deťmi, ktoré nemajú možnosť vyrastať vo svojej rodine z rôznych dôvodov. Buď svoje rodinné zázemie stratili, alebo sa pre nich stalo priestorom strádania či ohrozenia.

Sme presvedčení, že prvým krokom k rodičovstvu je vytvorenie stabilného láskyplného vzťahu muža a ženy, ktorý je najlepšie vyjadrený manželským zväzkom. Okrem prínosu pre manželov navzájom, manželstvo je najlepším základom pre stabilnú rodinu, z ktorej profitujú deti aj manželia navzájom vo všetkých jej funkciách. Dobrý partnerský vzťah je predpokladom zdravého rodičovstva. V organizácii Úsmev ako dar sme presvedčení o tom, že dieťa na všestranné a plnohodnotné naplnenie svojich potrieb, na svoj harmonický a kontinuálny vývin od počatia až po dospelosť, potrebuje domov v úplnej rodine. Najvyšším záujmom dieťaťa je v tomto duchu mať možnosť vyrastať ***vo vlastnej funkčnej rodine***, s otcom a matkou. Úsmev ako dar uznáva dôležitosť rodiny ako základnej bunky spoločnosti a ako najlepšieho miesta pre výchovu detí.

Pokiaľ rodina dlhodobo neplní svoje funkcie, nenapĺňa potreby dieťaťa a je tak ohrozené jeho sociálne, psychické alebo fyzické zdravie, je potrebné tejto rodine pomôcť. Je potrebné posilňovať ju, sprevádzať a spoločne s ňou pracovať na úprave jej pomerov tak, aby došlo k obnoveniu jej narušených funkcií a k odstráneniu problémov, ktoré deti ohrozujú. V prípade, že to nie je možné, je pre dieťa najvhodnejším prostredím vyrastať u svojich ***príbuzných,*** ku ktorým má dieťa vytvorený vzťah, a u ktorých je najväčší predpoklad, že dieťa nestratí svoje sociálne väzby a svoju identitu. Ak ani takáto možnosť nie je reálna, pôvodnú rodinu by mala zastúpiť ***pestúnska rodina alebo***

osvojitelia. Poslednou alternatívou pre deti, ktoré nemôžu vyrastať vo svojej vlastnej, biologickej rodine je ***zariadenie náhradnej starostlivosti***, ktoré by malo čo najviac svoj systém a fungovanie organizovať tak, aby rodinu v maximálne možnej miere nahrádzali.

Postupnosť sanačných krokov

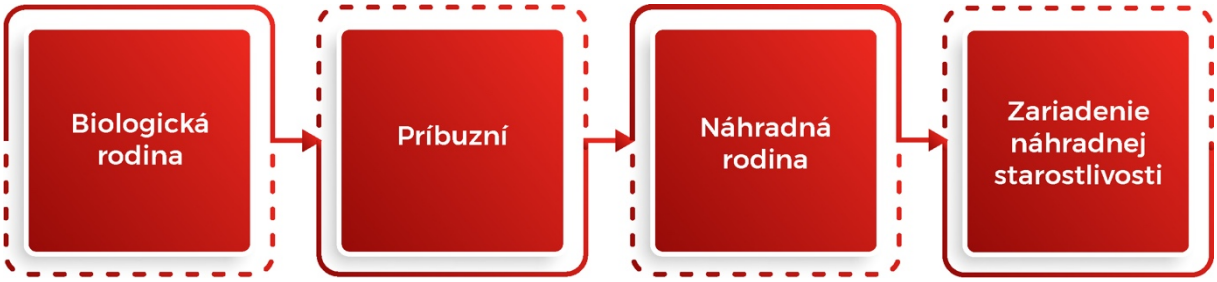

zohľadňuje podľa nás najlepší záujem dieťaťa a jeho špecifické potreby

Rodiny ohrozené, ktoré sa ocitli v zložitej životnej situácii, rodiny v kríze, rodiny náhradné a osobitne deti vyrastajúce v systéme náhradnej starostlivosti, potrebujú špeciálnu pomoc a ochranu zo strany celej spoločnosti.

2. Ohrozená rodina na Slovensku

Každý rodinný systém je jedinečný, neopakovateľný a pre dieťa danej rodiny nenahraditeľný. Sociálni pracovníci pracujúci s rodinou v každodennej praxi overujú poznatky prenatálnej a perinatálnej medicíny a psychológie, osobitne vývinovej psychológie. Dokazujú význam a jednoznačný pozitívny vplyv bezpečnej vzťahovej väzby v živote každého dieťaťa, ako i nevyhnutnosť životného kontinua pre skutočné ukotvenie a realizovanie potenciálu každého človeka. Po rokoch praxe je empiricky jednoznačne dokázané, že malému dieťaťu v ohrození nepomôžeme, ak nepomôžeme jeho rodine a ľuďom, s ktorými dennodenne žije. Cena rodiny je nezjednateľná v živote jej detí. Všetko ostatné je a bude pre deti len náhrada, ktorá so sebou prináša ďalšie riziká a úskalia.

V rokoch 2006 až 2013 sme v autorskom tíme, Spoločnosť priateľov detí z detských domovov Úsmev ako dar, Ústredie práce sociálnych vecí a rod iny a Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce Trnavskej univerzity, realizovali výskum „Ohrozená rodina“ zameraný na príčiny vyňatia detí z rodín. Zber údajov sa realizoval v septembri 2006, v auguste 2007, v októbri 2010, v októbri 2013 a v roku 2016. Výskum zachytáva informácie o deťoch vyňatých z rodín v období od 1.1.2006 do 30.6.2006, od 1.1.2007 do 30.6.2007, od 1.1.2010 do 30.6.2010 a od 1.1.2013 do 30.6.2013. V roku 2006 sme získali údaje zo 482 dotazníkov, v roku 2007 zo 493 dotazníkov, v roku 2010 z 553 dotazníkov, v roku 2013 sme mali k dispozícii údaje z 851 dotazníkov a v roku 2016 z 527 dotazníkov. Výskum sme doplnili o štyri výskumy realizované, v spolupráci s Vysokou školou sv. Alžbety a Ústredím práce, sociálnych vecí a rodiny, v rokoch 2012 až 2016, pričom cieľovou skupinou boli všetky deti v aktuálnej starostlivosti všetkých zariadení (v roku 2014 išlo o 4678 detí, v roku 2016 o 4289 detí), deti vrátené do rodiny v rokoch 2012-2013 (481 dotazníkov), a v rámci skúmania názorov a skúseností sociálnych pracovníkov bolo do výskumu zahrnutých 211 respondentov. Súhrnne výskumné zistenia vychádzali zo spracovaných dát o 12.354 deťoch.

Výsledky výskumov Ohrozená rodina na Slovensku výrazne ovplyvnili smerovanie transformácie

Najvýznamnejšími závermi hĺbkového výskumu boli nasledujúce zistenia. Je dôležité zdôrazniť, že precízne zozbierané dáta a výskumné zistenia boli dôležitým východiskom pre formulovanie cieľov a postupov v celom procese transformácie.

1. **Najohrozenejšou skupinou detí z hľadiska veku sú deti od 0 do 3 rokov a deti vo veku od 10 do 15 rokov.**

V zariadeniach väčšinou prevládajú staršie deti, pre ktoré je potrebné hľadať iné riešenia ako u detí mladších. Kým u mladších detí pripadá do úvahy ako trvalé riešenie pre dieťa osvojenie, v prípade detí starších ako 10 rokov je táto možnosť prakticky nereálna.

2. **Ako priamy dôvod vyňatia dieťaťa z rodiny je v 42% prípadoch bývanie.** Je potrebné klásť špeciálny dôraz bytovej politike štátu a samosprávy, ktorá je v pozadí krízy a rozpadu mnohých rodín na Slovensku.

3. **Až 56% detí má podľa pracovníkov úradov reálnu šancu vrátiť sa do vlastnej rodiny.** Dlhodobo vysoké percento detí, ktoré majú šancu vrátiť sa do svojej rodiny potvrdzuje, za predpokladu intenzívnej práce s rodinou, nádej, že dieťa bude do rodiny vrátené. Boli však naozaj vyčerpané všetky možnosti podpory rodiny ešte pred jej rozdelením?

4. **Podiel detí rómskeho etnika medzi deťmi vyňatými z rodín je dlhodobo vysoký (cca 60%).** Pokiaľ navyše berieme do úvahy reálne ekonomické a sociálne prekážky pre návrat detí späť do svojej rodiny, prognóza týchto detí pre rodinný život nie je vôbec optimistická.

5. **Počet vyňatých detí sa z roka na rok zvyšoval.** Tento výsledok vyvolal potrebu hlbšie a komplexnejšie analyzovať príčiny vyňatia aj v širších celospoločenských súvislostiach. Ako jedno z kľúčových riešení od vzniku našej organizácie komunikujeme nevyhnutnosť posilnenia práce s rodinou v jej prirodzenom prostredí bezprostredne po signalizácii prvých ťažkostí. Prevencia a včasná intervencia sú pre zachytenie a zastavenie procesu zlyhávania jednotlivých funkcii rodiny rozhodujúce. Mnohoročná absencia prevencie a terénnej sociálnej práce s rodinou na Slovensku si vybrala svoju daň.

6. **Priemerná doba evidovanej spolupráce s rodinou sa postupom rokov skracovala,** intenzita osobných kontaktov a priamej práce s rodinou sa zvyšovala. Bolo potrebné venovať pozornosť nielen kontinuite a zintenzívneniu kontaktov, ale predovšetkým kvalite práce s rodinou. Výzvou sa ukázala potreba systematickej edukácie pracovníkov systému a zavádzanie účinných metód a funkčných prístupov v sociálnej práci.

7. **Najčastejším dôvodom vyňatia detí z rodiny na strane rodičov bolo zanedbávanie starostlivosti, strata bývania, závislosť rodičov od alkoholu a zdravotný stav rodičov.**

8. **Dôvody vyňatia na strane detí sú väčšinou reaktívneho charakteru.** Analýza príčin vyňatia detí z rodiny vypovedá o nedostatočne rozvinutých sociálnych a výchovných zručnostiach a osobnostných limitoch rodičov. Dôvody vyňatia na strane samotných detí sú prevažne spojené s ich reakciou na nepriaznivú situáciu v rodine a správanie dospelých: zanedbávanie školskej dochádzky, problémové správanie v škole, úteky z domu, túlanie, členstvo v nevhodnej partii, páchanie trestnej činnosti, poruchy správania. V týchto prípadoch, po nakumulovaní problémov, prichádzajú rodičia do fázy, kedy nie sú schopní problémy v rodine riešiť samostatne.

9. **Ako rizikový faktor pre vyňatie dieťaťa sa potvrdila viackrát neúplná rodina** – starostlivosť len jedného z rodičov, ale aj starostlivosť rodičov, ktorí nie sú zosobášení. Naše výsledky opakovane aj v medziročnom sledovaní potvrdili tradičnú a nemennú hodnotu manželského spolužitia. Starostlivosť osamelého rodiča alebo rodičov sa rozvádzajúcich, či rozvedených sa ukazuje, z hľadiska uspokojovania potrieb dieťaťa a jeho vyňatia z rodiny, ako riziková.

10. **Stúpal počet detí, ktoré pred vyňatím neprešli lekárskym posúdením,** pričom u väčšiny detí, lekár pri neskoršom posúdení pozoroval znaky ochorenia súvisiace so zlou starostlivosťou a zanedbaním výživy, zlými podmienkami na bývanie alebo so znakmi vrodeného ochorenia. Tento záver poukazuje na otázku či potrebu prepojenia systémov zdravotnej a sociálnej starostlivosti.

11. **Stúpal počet vyňatých detí z veľkých súrodeneckých skupín.** Fakt, že len 10,5% detí vyňatých z rodín nemá žiadnych súrodencov dlhoročne mení pohľad na náhradnú starostlivosť. Rozdeľovanie súrodencov má veľmi negatívny dopad na psychiku dieťaťa, čo sa nám potvrdzuje v našich výskumoch neustále. K tomuto kroku treba preto pristupovať len vo veľmi výnimočných situáciách

12. **Počet detí, ktoré boli vyňaté z rodiny oddelene od súrodencov je vysoký.** Zaujímavé sú prípady, kedy v rodine ostávajú mladší súrodenci a neskôr sú z tých istých príčin vynímané aj ďalšie deti z rodiny, čo jednoznačne potvrdzuje pretrvávanie problémov v rodine. Preto je nevyhnutné hľadať nové metódy a postupy pri práci s ohrozenou rodinou. Tiež sa otvára téma skúmania – aké sú príčiny vynímania súrodencov v rôznom čase a ako sú podporované súrodenecké väzby.

13. **Medzi rizikové faktory z hľadiska vyňatia dieťaťa na strane matky patria:**
    - žije osamelo bez stabilného partnera
    - je bez stáleho bývania
    - má viac detí
    - je staršia ako 30 rokov
    - má nízke alebo žiadne vzdelanie
    - je dlhodobo nezamestnaná

14. **Medzi rizikové faktory z hľadiska vyňatia dieťaťa na strane otca patria:**
    - nízke alebo žiadne vzdelanie
    - dlhodobá nezamestnanosť
    - vek 30 až 40 rokov

15. **Pri hlbšej analýze rizikových faktorov vyňatia dieťaťa z rodiny ide o určitý komplex osobnostných charakteristík.**

16. **U rodičov, ktorým bola v minulosti nariadená ústavná starostlivosť, je vyššia pravdepodobnosť, že ich dieťa bude vyňaté.** Táto skutočnosť poukazuje na nevyhnutnosť výchovy k manželstvu a rodičovstvu ako i rozvoj praktických zručností u detí umiestnených v zariadeniach.

17. **Rodičia väčšinou prejavujú ochotu a záujem krízovú situáciu v rodine riešiť**. S úradmi pred vyňatím dieťaťa spolupracovala približne polovica matiek a takmer 69% rodičov udržiava kontakt s dieťaťom po jeho vyňatí. Viacero údajov zistených vo výskume naznačilo narastajúcu bezmocnosť a rezignáciu rodičov pri riešení svojich problémov a problémov svojich detí. Tento fakt vyžaduje nasadenie intenzívnej práce s rodinou ideálne ešte pred vyňatím dieťaťa z rodiny, najneskôr však okamžite po vyňatí.

18. **V hodnotení prístupu rodičov k riešeniu problémov, ktoré boli príčinou vyňatia opakovane prevažujú kategórie „nevedeli“ a „nemohli“ nad „nechceli“.** Resp. najväčšiu skupinu rodičov tvoria tí, ktorí sa o svoje deti nevedia postarať. Ide o skupinu ľudí, ktorí potrebujú rozvoj zručností, či podporu a sprevádzanie. Prístup rodičov k riešeniu rodinných problémov je vo veľkej miere závislý od vzdelania, zamestnania a iných ukazovateľov.

V zásade môžeme rodičov rozdeliť do troch kategórií:

- tí, ktorí sa nevedia o dieťa postarať (napr. maloleté matky, osobnostne nezrelí rodičia, rodičia, ktorí z akýchkoľvek príčin nemajú základné praktické zručnosti pre starostlivosť
  o dieťa...) – podľa našich výskumov ide o 50,78% rodičov
- tí, ktorí sa nemôžu starať o dieťa (napr. rodičia nežijú, sú vo výkone trestu odňatia slobody, ich zdravotný stav je prekážkou starostlivosti...) - podľa našich výskumov ide o 14,21% rodičov
- tí, ktorí sa nechcú starať o dieťa (môže ísť o otvorené formy odmietnutia dieťaťa, ale aj
  o skrytejšie formy, akými sú napr. „posunutie“ dieťaťa do starostlivosti starého rodiča) - podľa našich výskumov ide o 35,01% rodičov

Osobitnú pozornosť treba venovať práci s rodičmi z kategórie „nevedeli“, kde učenie sociálnych, pedagogických a praktických zručností môže byť kľúčovým faktorom pri náprave pomerov v rodine.

19. **Deti sú vo väčšine prípadov vynímané z rodín na základe predbežného opatrenia** (pozn. t.č. neodkladné opatrenie).

20. **Predpokladom stabilizácie ohrozených rodín je systematický a tímový proces všetkých zainteresovaných subjektov s členmi rodinného systému na prvom mieste.** Aby systém podpory rodinám v ohrození bol skutočne efektívny, je potrebné vytvoriť adekvátny systém prevencie, rozšíriť a výrazne doplniť nedostatočnú sieť odborného a špecializovaného poradenstva, posilniť a sfunkčniť systém sociálnoprávnej ochrany s rozšírením konkrétnych dostupných možností pre adresný výkon opatrení, rozvíjať kohézny systém kvalitných diverzifikovaných podporných služieb pre rodinu, ale i prehodnotiť systém dávok, kompenzácií a vytvorenie ďalších adresných nástrojov sociálnej pomoci.

Z výstupov našich doterajších longitudinálnych výskumov boli formulované a publikované konkrétne odporúčania pre prax, ktoré sa následne pretavili do príslušnej legislatívy, resp. rôznych právnych predpisov, edukácie a podpory pracovníkov systému a boli v ich praktickom výkone zužitkované pri skvalitňovaní výkonu SPODaSK.

3. Význam vzťahovej väzby pre dieťa

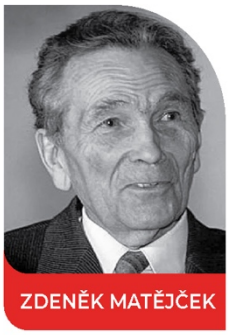

„Co potřebuje malé dítě? Moje odpověď je složitá i jednoduchá zároveň: mnoho věcí, ale ze všeho snad nejvíce jistotu ve vztazích ke svým lidem.“

Matějček, Co děti nejvíc potřebují, 2008

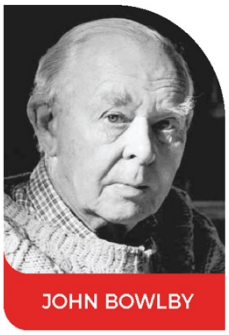

„Pre duševné zdravie je nevyhnutné, aby kojenec a neskôr malé dieťa, prežívalo vrelý, intímny a neprerušovaný vzťah s matkou (alebo jej trvalou náhradou), v ktorom obaja nachádzajú uspokojenie a radosť.“
Bowlby, 1969

Potreba vzťahov patrí medzi prirodzené ľudské potreby. Pokiaľ nie je táto potreba naplnená, vývin dieťaťa ale aj psychický stav dospelého je vážne ohrozený. Práve to, ako budeme blízke vzťahy nadväzovať a ako v nich budeme fungovať je silne závislé od našej prvej vzťahovej skúsenosti – citového puta s primárnou vzťahovou osobou. „Vzťahová väzba“ alebo „citové puto“ sú termíny, ktoré sa u nás v literatúre používajú pre označenie anglického termínu „attachment“.

Teóriu vzťahovej väzby formuloval v roku 1969 britský psychiater John Bowlby. V kontexte názorov, ktoré dovtedy panovali, bola jeho teória prevratná. Dovtedy prevládal názor, že dieťa matku vyhľadáva preto, lebo si ju spája s potrebou potravy. Takisto sa tradovalo, že matka by nemala svoje dieťa rozmaznávať, že emócie sú vo výchove detí zanedbateľné, a že medzi deťmi a ich rodičmi by mal byť náležitý odstup, aby z dieťaťa vyrástol samostatný, odvážny, sebestačný, schopný prispôsobiť sa jedinec, ktorý si bude vedieť riešiť svoje problémy. Bowlby hovoril o vzťahovej väzbe ako o emocionálnom pute dvoch ľudí v rovnakom čase a priestore a v popredí o prirodzenej potrebe dieťaťa citovo sa naviazať na osobu, ktorá sa o neho stará a napĺňa jeho potreby. Cieľom budovania vzťahovej väzby je teda pocit istoty a bezpečia u dieťaťa. John Bowlby predpokladal, že potreba spoliehať sa na svojich blízkych a oddávať sa im je nám vrodená. Schopnosť „byť vo vzťahu“ podľa autora zvyšovala z evolučného hľadiska našu šancu na prežitie. V súvislosti s tým sa do popredia dostával názor, že emócie a ich prejavy do výchovy patria, a dokonca sú kľúčové.

Dieťa si buduje vzťah s mamou a otcom už pred narodením

Veľmi podobný názor priniesol americký psychológ E. Erikson. Vo svojej štúdii zdôraznil, že v prvom roku života dieťaťa sa vytvára pocit základnej životnej nádeje a dôvery. Tento pocit môžu matky podporiť tým, že sa citlivo starajú o individuálne potreby svojho dieťaťa. Pre dieťa sa tak matka stáva dôveryhodnou a vytvára sa u neho základ pre pocit, že ono samo je v poriadku.

Vzťah s mamou je pre dieťa najdôležitejší

Karl Heinz Brisch (2011) sa s predošlými názormi stotožňuje, ale dopĺňa, že potreba pripútania nemusí byť sama osebe uspokojovaná len cez rodičov. Môže ísť o „jeho“ osobu, ktorá mu vie ponúknuť ochranu. Za istých podmienok vzťahová väzba môže vzniknúť aj medzi dieťaťom a, napríklad, s niektorým príbuzným, dokonca so starším súrodencom, alebo pestúnom, osvojiteľom či vychovávateľom v centre pre deti a rodiny. Pre každé dieťa by bolo optimálne, keby počas prvých rokov svojho života malo k dispozícii aspoň jednu vzťahovú osobu pre bezpečnú vzťahovú väzbu.

Deti potrebujú veľa starostlivosti a opatery počas dlhého obdobia života. Nejde pritom len o naplnenie fyzických potrieb. Oblečenie, jedlo a strecha nad hlavou sú nesmierne dôležité, ale nestačia na to, aby sa deti komplexne vyvíjali. Deti potrebujú aj lásku, starostlivosť, opateru a pozornosť. Dieťa sa nerozhoduje podľa biologického príbuzenstva, koho si zvolí za svoju osobu pre vzťahovú väzbu, ale podľa toho, kto mu ponúkne ochranu, istotu a bezpečie. Osoba, ktorá citlivo reaguje na dieťa, má najväčšiu šancu stať sa pre dieťa osobou, s ktorou si vytvorí vzťahovú väzbu.

Lukasová (2009) vo svojej práci zdôrazňuje, že budovaniu blízkeho bezpečného vzťahu medzi dieťaťom a matkou výdatne pomáha to, ak matka reaguje na každú snahu dieťaťa o interakciu. Autorka uvádza zaujímavý príklad, podľa ktorého až 98% matiek inštinktívne nosí svoje deti na rukách s hlavičkou smerujúcou vľavo – novorodenec tak počuje tep matkinho srdca, čo ho upokojuje a dodáva pocit bezpečia. Ak však zvuk tepu chýba, pretože novorodenec leží v postieľke, je málo nosený a bez fyzického kontaktu, chýba mu to najprirodzenejšie upokojenie a to môže mať za následok citovú labilitu dieťaťa. S takýmto prístupom sa sme sa často mohli stretnúť napríklad u deti v bývalých dojčenských ústavoch, kedy opatrovatelia (zdravotné sestry) nedokázali venovať dostatok individuálneho času a fyzického kontaktu skupine detí súčasne. To bol zároveň jeden z významných argumentov pre rozvoj profesionálneho náhradného rodičovstva v systéme náhradnej starostlivosti.

Význam otca je pre dieťa nezastupiteľný

Pre sumarizáciu teoretických východísk sa pozrime na podobnosti v názoroch uvádzaných autorov. Podľa nich sú deti od narodenia prispôsobivé a spoločenské. Majú prirodzenú potrebu a zároveň schopnosť pripútavať opatrovateľské osoby k sebe a tiež si samo vytvárať citové väzby k týmto dospelým. Toto sa deje na základe skúsenosti s uspokojovaním potrieb dieťaťa. Ak je vyjadrená potreba dieťaťa vždy uspokojená, dieťa si rozvíja dôveru a pripútanie k osobe, ktorá napĺňa jeho potreby. Vďaka tomu aj nadobúda presvedčenie, že je hodné lásky. Tento cyklus je známy ako cyklus „stres/relaxácia“ – kruh pripútania. Kedykoľvek má dieťa potrebu, prejaví ju a niekto ju naplní, pocíti emocionálnu väzbu k tejto osobe. Ak sa toto opakuje, vo veku približne 18 mesiacov môže mať dieťa vytvorenú bezpečnú citovú väzbu minimálne k jednej hlavnej osobe v jeho živote.

Bio-psycho-neurologický model hovorí o tom, že rané detstvo má kľúčový význam pri neskoršom zdravom vývine človeka. To, ako sa správame k dieťaťu v ranom detstve (vrátane prenatálneho obdobia) má významný vplyv na dozrievanie jeho mozgu. Trauma z detstva spôsobená zanedbávaním alebo psychickou depriváciou narúša vývin tých častí mozgu, ktoré sú zodpovedné za udržiavanie medziľudských vzťahov, zvládanie stresových podnetov a reguláciu emócií, čo neskôr môže viesť k problémovému správaniu, ku chronickým ochoreniam, k depresii, k problémom s učením, k poruchám správania a pod. Stálosť prostredia a osoby, ktorá poskytuje dieťaťu veľa lásky a starostlivosť, má pozitívny vplyv na zdravý, šťastný a produktívny život človeka. Dieťa, ktoré býva len prebalené a nakŕmené, bez toho, aby sa mu niekto prihováral a prejavoval mu lásku, zaostáva vo všetkých oblastiach vývinu.

Publikácie vtedajších autorov boli zvlášť významné a podčiarkovali množstvo zaostávaní charakterizujúcich deti, ktoré vyrástli v inštitucionálnej starostlivosti, aj keď boli neskôr vychovávané v pestúnskej starostlivosti. Tieto deti bývali označené za intelektuálne retardované so špecifickými problémami v rozvoji jazyka, neschopné koncentrácie, vyhľadávajúce pozornosť a neschopné vytvárať si emocionálne vzťahy, pričom chýbajúci vzťah s matkou v detstve bol označený za príčinu týchto problémov.

Vedecké poznatky a empirické zistenia o tom, aký významný vplyv má prvá vzťahová skúsenosť dieťaťa (typ vzťahovej väzby) na celkový vývin dieťaťa, sme prepojili s aplikačnou praxou v centrách

pre deti a rodiny a ***v rokoch 2019 - 2020 sme realizovali, v spolupráci s Vysokou školou sv. Alžbety, výskum zameraný na väzobné správanie detí vo veku od 14 rokov.*** Celkovo bolo do výskumu zapojených 480 respondentov, mladých ľudí v starostlivosti CDR. Pred zhrnutím záverov výskumu zosumarizujeme základné rozdelenie typu vzťahovej väzby.

Predpokladom zdravého vývinu dieťaťa je **bezpečná väzba**. Dieťa, ktorému rodičia dostatočne venovali láskyplnú starostlivosť a ochranu a spoľahlivo, v dostatočnej miere uspokojovali jeho potreby, má predpoklady pre to, aby si vytvorilo bezpečnú vzťahovú väzbu. Bezpečné pripútanie (vzťahová väzba) sa prejavuje tak, že dieťa prijíma a užíva si fyzickú a emocionálnu blízkosť vzťahovej osoby a je schopné vyjadrovať svoje emócie. Je odvážne a sebavedomé pri učení a objavovaní nových vecí. Tieto deti na základe svojich skúseností s dospelými zisťujú, že ostatní ľudia sú dobrí, dôveryhodní a ochotní pomôcť. Súčasne tieto deti na základe reakcii ostatných, získavajú o sebe obraz, že sú v poriadku, milované a hodnotné. Okolitý svet vnímajú ako bezpečný a v stresovej situácii a ohrozenia sa s dôverou obracajú na opatrovateľskú osobu.

Deti, ktoré zažívajú v rôznej miere nedostatočnú starostlivosť, prijatie a bezpečie, majú skôr predpoklady, že sa u nich vytvorí **neistý štýl pripútania**. Deti s ***vyhýbavým štýlom*** neistého pripútania sa obvykle prejavujú ako samostatné a nezávislé. Spoliehajú sa samé na seba a nevyhľadávajú pre upokojenie dospelých. Treba však upozorniť, že toto je ich obranná reakciu. Tieto deti majú totiž skúsenosť, že rodič najlepšie uspokojí ich potreby, ak nepožadujú veľa pozornosti. Celkovo preto menej prejavujú emócie, potláčajú alebo skrývajú strach alebo bolesť a navonok pôsobia ľahostajne.

Deti s ***ambivalentným štýlom*** neistého pripútania si zažili nestabilné a nepredvídateľné správanie rodičov. Rodičia pravdepodobne neboli dieťaťu k dispozícii vždy, keď to dieťa potrebovalo. Deti prirodzene túžia po interakcii a vzťahu. Keď láskyplnú pozornosť a starostlivosť v dostatočnej miere nedostávajú, cítia sa frustrované a hnevajú sa. Môžu potom pôsobiť egocentricky, až prehnane vyžadujú pozornosť rodičov. Prežívajú silný vnútorný konflikt medzi túžbou poznávať svet a obavou, že nemajú bezpečné miesto, kam by sa vrátili v prípade potreby. Toto im spôsobuje zmätok a zábrany v skúšaní nových vecí.

Dieťa dlhodobo vystavené úzkostnému alebo desivému správaniu rodiča si pravdepodobne vytvorí **dezorganizovaný štýl** pripútania. V popredí je u neho strach a veľké obavy. Dieťa prežíva konflikt medzi prirodzenou tendenciou vyhľadávať blízkosť a pozornosť rodiča a súčasným strachom až zdesením z toho, že rodič je zdrojom ohrozenia. Dôsledkom je neschopnosť dieťaťa orientovať sa vo vzťahoch. Reakcie dieťaťa tak môžu byť rozporuplné – útok, ale aj útek, či zamrznu-

Bezpečné vzťahy sú nevyhnutné pre duševné zdravie dieťaťa

tie. Je pravdepodobné, že u detí s dezorganizovaným štýlom pripútania sa rozvinú emocionálne problémy alebo problémy v oblasti väzobného správania, vrátane porúch pripútania. Podľa Allena (2008) sa u týchto detí v neskoršom veku (adolescencia) objavuje aj problém v komunikácii emócii, a tiež predčasne sexualizované správanie, neskôr častejšie striedanie sexuálnych partnerov.

Štýl pripútania má vplyv aj na vzťahy, ktoré utvárame v dospelosti. Dospelí s istou (bezpečnou) vzťahovou väzbou sa v blízkom vzťahu cítia dobre a dokážu prejavovať náklonnosť, sú ústretoví. Dospelí s úzkostnou vzťahovou väzbou veľmi túžia po citovej blízkosti, ale často majú pochybnosti, či ich partner dostatočne miluje a veľa o svojom vzťahu uvažujú. Dospelí s vyhýbavou vzťahovou väzbou zasa túžia po nezávislosti, blízkosť vo vzťahu vnímajú ako ohrozenie, a preto si od partnera držia radšej odstup. Dospelí s dezorganizovanou vzťahovou väzbou (nevyriešenými stratami a traumami) prežívajú blízkosť v partnerskom vzťahu ako nepríjemnú, ale súčasne sa obávajú, či im je partner dostatočne oddaný. Aj malý nesúhlas partnera vnímajú ako osobné odmietnutie a osobný útok, partnerovi prisudzujú zlé úmysly a v správaní ľahko podľahnú emóciám.

Výsledky výskumu zameraného na väzobné správanie detí umiestnených v Centrách pre deti a rodiny:

- Až 60% detí v centrách pre deti a rodiny má prejavy ustrašeného typu vzťahovej väzby (dezorganizovaný štýl pripútavacieho správania), 5% prejavuje bezpečný štýl, 25% odmietavý (vyhýbavý) štýl a 10% úzkostný (ambivalentný) štýl pripútavacieho správania
- Vyňatie dieťaťa z rodiny je traumou pre dieťa v akomkoľvek veku, bez ohľadu na príčinu, kvôli ktorej bolo vyňaté
- 32,8% detí vo veku 13 – 22 rokov, ktoré sú v súčasnosti v Centrách pre deti a rodiny, bolo vyňatých z biologickej rodiny aj z ekonomických dôvodov
- Čím častejšie bolo dieťa premiestňované medzi rôznymi zariadeniami, ale aj v rámci samostatných skupín toho istého zariadenia, tým vyššie vykazuje skóre na oboch sledovaných škálach neistého pripútania - úzkostnosti aj vyhýbavosti

- Pokiaľ nemá dieťa po vyňatí z rodiny možnosť udržiavať aspoň jeden dlhodobý, neprerušený, blízky vzťah s pravidelným a opakovaným kontaktom, zvyšuje sa u neho úzkosť i vyhýbavosť
- Len 40% účastníkov výskumu malo pravidelný, neprerušený alebo znovuobnovený kontakt s matkou, 26% s otcom a 46% so širšou rodinou
- Najkľúčovejšími osobami v živote detí z CDR sú ich súrodenci
- Vnútorné prežívanie dieťaťa a následky traumy sú veľmi ťažko čitateľné aj pre odborníkov, čoho dôkazom je významný rozdiel medzi sebahodnotením detí a mladých ľudí v CDR a odhadom typu vzťahovej väzby u detí zamestnancami CDR

95% detí v CDR nepociťuje bezpečie vo vzťahoch

- 57% detí uviedlo, že im nikto nepomáhal pri obnove vzťahu s rodinou
- Až 46% detí prežíva, alebo niekedy prežívalo vinu za vyňatie z rodiny
- Polovica detí svojim rodičom odpustila, resp. takmer polovica detí sa na svojich rodičov nikdy nehnevala
- Len 43% účastníkov výskumu poznalo príčinu umiestnenia v zariadení náhradnej starostlivosti pri vyňatí, len 48% účastníkov výskumu uviedlo, že im o dôvodoch vyňatia hovorili pravdu
- Tretina detí ma stanovenú psychiatrickú diagnózu
- Skóre úzkosti aj vyhýbavosti sme zaznamenali vyššie u žien, než u mužov
- 11% detí má matku, nad ktorou bola v minulosti nariadená ústavná starostlivosť

Výsledky opätovne potvrdili výstupy našich predošlých výskumov, a to skutočnosť, že súrodenecké väzby sú veľmi silnými citovými putami, ktoré deti v náhradnej starostlivosti majú. Ide zároveň o najdlhšie trvajúce vzťahy v živote. Výskum Périovej, z roku 2008, poukázal na alarmujúci dopad oddeľovania súrodencov v rámci náhradnej starostlivosti. U súrodencov vyrastajúcich oddelene sme videli vyššiu mieru deprivácie ako u súrodencov vyrastajúcich spolu. Pre tieto deti je mimoriadne významné intenzívne pracovať na možnostiach znovuzjednotenia s rodinou, a v prípade nutnosti umiestnenia do zariadenia dôsledne zabezpečovať ich umiestnenie do jedného zariadenia. V prípade, že sanácia rodiny nie je preukázateľne možná, je potrebné pracovať na zabezpečení pravidelného a intenzívneho kontaktu so svojou rodinou a ďalšími významnými vzťahovými osobami z prirodzeného prostredia dieťaťa.

Skúsenosti z praxe poukazujú na to, že výchova a snaha pomáhať deťom s poruchou pripútania, alebo s vážne narušeným pripútaním v prostredí centra pre deti a rodiny, je skutočne veľkou výzvou pre odborný tím, ale najmä pre profesionálnych náhradných rodičov a vychovávateľov, ktorí priamo zastupujú rodičov v starostlivosti o deti. Deti s neistou vzťahovou väzbou často citovo oddeľujú od dospelých vo svojom okolí a stavajú okolitý svet do opozície proti svojej rodine. Ide o bežnú ranú alebo sebaochrannú stratégiu, ktorá im pomáha predchádzať väčšiemu zblíženiu s náhradnými opatrovateľmi. Špeciálne pri práci s deťmi v náhradnej starostlivosti (v centrách pre deti a rodiny, v náhradných rodinách a profesionálnych náhradných rodinách) je potrebné počítať s tým, že na aktuálne správanie detí v zásadnej miere vplývajú ich minulé skúsenosti. Deti sa totiž v ranom detstve naučili rôznym stratégiám správania, ktoré im pomáhali prežiť aj také ťažké situácie ako zanedbávanie alebo týranie, a používajú ich aj v neskoršom období, keď pocit ohrozenia pominul. Ich okolie takýmto prejavom správania nerozumie a pokladá ich za nevhodné a rušivé, čo prehlbuje priepasť medzi vnútorným svetom prežívania dieťaťa a vonkajším svetom. Tiež môžu byť niektoré deti kvôli zažitej strate a bolesti nahnevané alebo v depresii. Svoju bolesť skrývajú pod hnev. Iné deti sú zasa naopak dobré, milé a bezstarostné. Je to však len ich spôsob vyrovnávania sa so stratou a svoju bolesť skrývajú. Deti preto potrebujú bezpečné a upokojujúce výchovné prostredie, ktoré im poskytne láskyplné prijatie a spoľahlivé bezpečie pre vhodný prejav emócii, ktorý môže pod kompetentným odborným vedením vďaka korektívnej každodennej skúsenosti vyživujúceho vzťahu naštartovať úspešný uzdravujúci proces dieťaťa. To, čo sa pokazilo vo vzťahu je možné uzdravovať len vo vzťahu, preto je kľúčové vyzbrojiť výchovných pracovníkov zariadení a profesionálnych náhradných rodičov i iných opatrovateľov detí praktickými zručnosťami terapeutického rodičovstva (vychovávateľstva), ktoré im napomôžu s podporou kompetentného odborného tímu poskytovať deťom vo svojej starostlivosti podmienky na svoje emočné uzdravenie a napredovanie vo vývine.

Súrodenecký vzťah je najdlhší vzťah v živote

4. Vyňatie dieťaťa z rodiny a jeho dôsledky

Výsledky nášho výskumu zameraného na väzobné správanie detí, potvrdili skutočnosť, že vyňatie dieťaťa z rodiny a odlúčenie dieťaťa od jeho vzťahových osôb je pre dieťa traumou v akomkoľvek veku, bez ohľadu na príčinu, kvôli ktorej bolo vyňaté. Už v rámci odporúčaní vychádzajúcich z výsledkov výskumu potvrdzujúceho mnohoročnú empirickú skúsenosť a mnohoročné vedecké poznatky, sme sa rozhodli iniciovať vznik pracovnej skupiny, ktorá by sa zamerala nielen na dôvody vynímania detí, ale aj na postupy a metodiku, ktorá determinuje tento neuralgický bod výkonu SPODaSK. V roku 2020 sa pod gesciou Ústredia práce, sociálnych vecí a rodiny vytvorili dve pracovné skupiny analyzujúce realizované postupy vyňatia detí z rodiny (v zložení zástupcov orgánu SPODaSK, štátnych i neštátnych CDR vybraných samotným ústredím). Následne pod gesciou Ministerstva práce sociálnych vecí a rodiny vznikla medzirezortná komisia, ktorej úlohou je definovať problémové miesta v tejto prienikovej oblasti výkonu, kritériá vyňatia dieťaťa z rodiny a konkrétne postupy nevyhnutné pred a po vyňatí dieťaťa z biologickej rodiny, ako aj následné postupy zainteresovaných subjektov smerujúce k znovuzjednoteniu dieťaťa s rodinou tak, aby celý proces reflektoval práva a najlepší záujem dieťaťa. V pracovných materiáloch Komisie sa odzrkadlili aj výsledky analýzy pracovných skupín vedených Ústredím práce sociálnych vecí a rodiny. Pracovné tímy expertov pod gesciou Ústredia PSVR analyzovali prípady 233 detí, ktoré boli v období **od 1.11.2020 do 31.1.2021** umiestnené do zariadení na výkon opatrení SPODaSK (okrem reedukačných a diagnostických centier). Pracovné tímy analyzovali sociálne správy každého dieťaťa doplnené súdnym rozhodnutím, návrhmi podanými na súd, prípadne inými doplňujúcimi dokumentmi. V rámci analýzy sa odborné tímy zameriavali na zhodnotenie procesu umiestnenia, prioritne na opatrenia, ktoré boli vykonané jednotlivými zainteresovanými subjektmi v oblasti SPODaSK. Zvýšenú pozornosť venovali dôvodom, ktoré viedli k vyňatiu detí z ich prirodzeného rodinného prostredia, a tiež konkrétnym opatreniam, ktoré boli prijímané za účelom

Vyňatie dieťaťa spôsobuje dieťaťu traumu v každom veku

odstránenia vzniknutých problémov. Cieľom bolo zistiť, či boli vyčerpané všetky dostupné možnosti riešenia nepriaznivých situácií, či boli opatrenia prijímané adresne, či ich výkon smeroval k dosiahnutiu cieľa. V rámci výstupov, boli odbornými tímami identifikované nasledovné oblasti, témy, problémy, ktoré majú byť impulzom pre potrebné zmeny vo výkone SPODaSK a pre medzirezortné rokovania. Postupnosť bodov neodráža ich dôležitosť.

- **Regionálne rozdiely pri umiestňovaní novorodenca z pôrodnice do CDR / rodiny žiadateľov.** V niektorých okresoch úrady / súdy umiestňujú novorodenca, ktorého matka dala súhlas na osvojenie (príp. ktorý sa narodil utajeným pôrodom), neodkladným opatrením do CDR. Naopak v mnohých regiónoch je zaužívaná prax, že dieťa je umiestnené, hneď po narodení, z pôrodnice priamo do potenciálnej adoptívnej / pestúnskej rodiny.
- **Nariadenie ústavnej starostlivosti novorodencovi, ktorého matka má nariadenú ústavnú starostlivosť.** V minulosti sa dieťa maloletej matky staršej ako 16 rokov umiestňovalo priamo s matkou, bez samostatného rozhodnutia. Táto prax bola zmenená tak, že sa samostatne rozhoduje o maloletej matke a samostatne o jej maloletom dieťati, čo má ten negatívny dôsledok, že matka po dosiahnuteí plnoletosti opustí zariadenie bez dieťaťa, keďže je potrebné čakať na rozhodnutie súdu o zrušení ústavnej starostlivosti. Preto v prípade matiek starších ako 16 rokov, navrhujeme priznať danej maloletej matke rodičovské práva a určiť novorodencovi ako opatrovníka zariadenie, v ktorom matka vykonáva ústavnú starostlivosť.
- **Problémy pri určovaní miestnej príslušnosti súdu** - v niektorých prípadoch súdy menia miestnu príslušnosť po umiestnení dieťaťa do CDR, resp. riešia miestnu príslušnosť, čo znamená predĺženie konania. Zmenou miestnej príslušnosti súdu sa mení zastupovanie dieťaťa v konaní - prípad preberá zamestnanec, ktorý ho nepozná a nevie spolupracovať s rodinou/ blízkymi dieťaťa. Navrhujeme, aby sídlo CDR nezakladalo miestnu príslušnosť súdu, ale aby bola miestna príslušnosť súdu zachovaná súdu, ktorý o umiestnení dieťaťa do zariadenia rozhodol.
- **Dlhé konania** vo veci ukončenia starostlivosti v zariadení, v prípadoch návratu dieťaťa do starostlivosti rodičov (ale aj zverenia do starostlivosti budúcim náhradným rodičom/osvojiteľom). Nejednoznačná možnosť ukončenia pobytu dieťaťa v zariadení ne-odkladným opatrením taktiež spôsobuje neprimerane dlhé konanie.

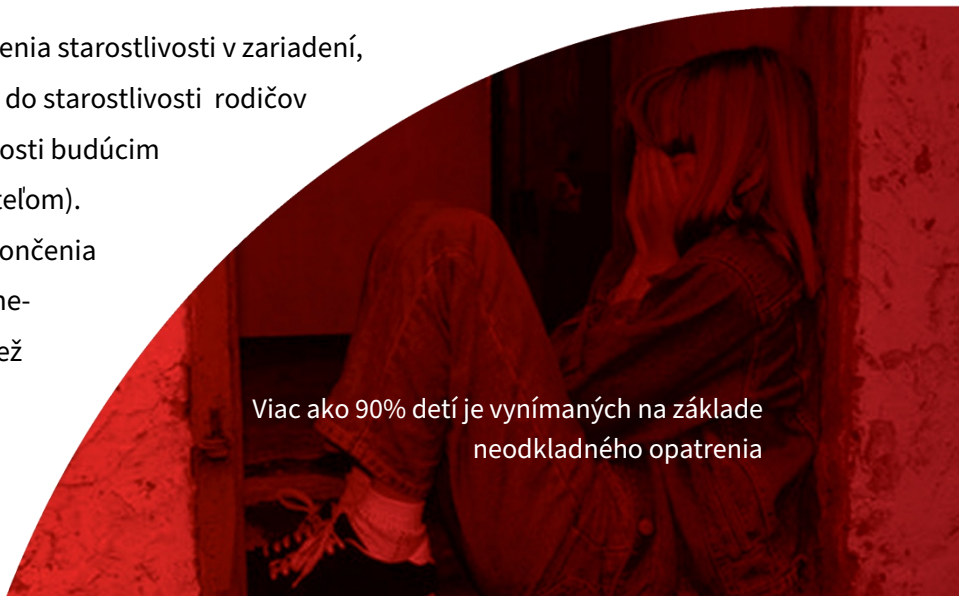

- **Nízke zapojenie samosprávy do riešenia konkrétnych prípadov pred súdom.** Samosprávy boli aktívne zapojené do riešenia jednotlivých prípadov len v prípade jednej štvrtiny umiestňovaných detí.
- **Existujú regionálne rozdiely posudzovania situácie dieťaťa a rodiny.** Z výsledkov analýzy je zrejmé, že odňatie dieťaťa z rodiny je často subjektívnym rozhodnutím pracovníka a sú zrejmé výrazné odlišnosti posudzovania situácie v rámci jednotlivých regiónov a jednotlivých úradov. Niekedy nie je zrejmé, čo bolo dôvodom odňatia dieťaťa – napr. 10 detí vo veku od 1 do 13 rokov zostáva v rodine, 11. dieťa je odňaté.
- Vyskytuje sa **nedostatočne podložené využitie všetkých možností pomoci dieťaťu** (resp. nezdôvodnené prečo neboli/nemohli byť využité) a tiež nejednoznačné podklady k podaniu návrhu na zverenie dieťaťa do zariadenia (evokuje to subjektívnosť vo volení postupov riešenia situácie dieťaťa). V návrhu na súd a následne v súdnom rozhodnutí je potrebné jasne pomenovať konkrétne dôvody vyňatia (nie v zmysle všeobecných fráz) a to, čo je potrebné zmeniť, aby sa deti mohli vrátiť späť do svojho rodinného prostredia. Pomenovanie dôvodov vyňatia dieťaťa z rodiny je dôležité nielen pre manažéra prípadu a pre rodičov, ale aj pre súd. Podľa nášho názoru je potrebné tieto dôvody konkretizovať už v sociálnej správe, špecifikovať konkrétne podmienky, splnením ktorých pominú dôvody vyňatia dieťaťa z rodiny.
- **Nekonkrétnosť výchovných opatrení** - nejednoznačne (ak vôbec), nekonkrétne uvádzaný účel výchovného opatrenia v návrhu na súd a následne aj v rozhodnutí súdu. V návrhu na súd a následne v súdnom rozhodnutí, ktorým sa nariaďuje výchovné opatrenia je potrebné jasne stanoviť cieľ, ktorý sa výchovným opatrením sleduje a aké úlohy sú jednotlivým subjektom uložené. Len výnimočne bolo výchovné opatrenie konkrétne, zväčša len všeobecne konštatovalo cieľ úpravy rodinných pomerov, ale nebolo jasné v akom zmysle a akým spôsobom sa toho dosiahne.
- **Zachovanie súrodeneckých väzieb.** V záujme zachovania súrodeneckých väzieb by bolo vhodné, aby súdy pred umiestnením skúmali opodstatnenosť rozdelenia súrodeneckých skupín, či už umiestnením do rozdielnych zariadení, resp. vyňatím len niektorých detí z rodiny, a vyžadovali zmenu zariadenia, ak odpadnú dôvody na rozdelenie súrodencov, resp. umiestnenia dieťaťa do CDR neprimerane vzdialeného od rodiny. Jedným z analyzovaných prípadov, bola situácia kedy 9 súrodencov

Sestry - dvojičky, ktoré sa stretli po 7 ročnom odlúčení

bolo umiestnených do troch rôznych CDR a jedného reedukačného centra (najstaršia sestra, ktorá sa o mladších súrodencov starala, ale otcovi „papuľovala“...). Tento prípad bol vyhodnotený ako neopodstatnený.

- **Názor dieťaťa** – článok 5 zákona o rodine špecifikuje, čo je záujmom dieťaťa. Jedným z faktorov najlepšieho záujmu je **zisťovanie názoru dieťaťa.** Z materiálov, ktoré boli podkladom k takému významnému opatreniu ako je vyňatie dieťaťa z rodinného prostredia, nebolo zjavné, že by názor dieťaťa bol akýmkoľvek spôsobom zisťovaný a to bez ohľadu na vek dieťaťa.
- **Zabezpečenie bývania pre sociálne odkázané rodiny** je v kompetencii obce. Z predložených správ však vyplýva, že obce kladú podmienky, ktoré rodiny nie sú schopné resp. ochotné splniť, ako napr. sociálne ubytovanie dostane matka s deťmi, ale otec rodiny nie, rodina sa musí rozdeliť, alebo neprimerane vysoké zálohy a pod.
- **Obec ako zriaďovateľ školy len zriedka rieši záškoláctvo,** nevyužíva svoje vlastné kompetencie a možnosti na pomoc dieťaťu, hoci je zriaďovateľom školy – v konkrétnych prípadoch dieťa bolo umiestnené v zariadení, pretože chýbal v škole osobný asistent alebo psychológ.
- **Neprimerané až nevhodné riešenie problémov s plnením povinnej školskej dochádzky,** napr. vyvodzovanie trestnoprávnej zodpovednosti/nástup do výkonu TOS oboch rodičov v jednom čase, čo v končenom dôsledku vyžaduje riešenie situácie detí umiestnením v CDR.
- Nedostupnosť pedopsychiatrickej ambulantnej a najmä ústavnej zdravotnej starostlivosti osobitne v prípadoch vyžadujúcich dlhodobú pobytovú starostlivosť.
- Problematické /**nedoriešené podmienky** pre nadväzovanie osobného vzťahu **medzi žiadateľom** o pestúnsku starostlivosť/ osvojenie **a dieťaťom v pôrodnici.** (Niektoré pôrodnice podmienky utvoria, niektoré nie).
- **Počet detí, vyňatých z biologických rodín na základe neodkladných opatrení sa medziročne výrazne zvyšuje** - r. 2013 – 54,6%; r. 2020 cca 92%. Otázka je, či naozaj takto veľké percento prípadov je akútnych a prečo sa neodkladné opatrenia využívajú tak často.

Jednotlivé body následne rozpracovala Komisia zriadená Ministerstvom práce, sociálnych vecí a rodiny, ktorej úlohou je stanoviť pravidlá procesu, dôvody a postupy pri vynímaní detí z biologických rodín. V rámci medzirezortných diskusií boli rozpracované konkrétne úlohy a zodpovednosti jednotlivých subjektov a veríme, že povedú k pozitívnym zmenám v tejto kľúčovej oblasti. Jednou z aktuálne realizovaných krokov Komisie bolo vypracovanie návrhu novely Civilného mimosporového poriadku, ktorá rieši viaceré z vyššie uvedených problémov.

5. História starostlivosti o deti mimo rodiny do začiatku komunizmu

Budova vo Florencii, kde v 15 storočí sídlila „nemocnica pre siroty“

Ľudstvo prešlo počas svojej existencie ťažkými vývojovými obdobiami či krízami, avšak rodina mala v spoločnosti vždy zásadné postavenie. V dnešnej oveľa ľahšej dobe, kedy máme materiálny prebytok, dožívame sa vysokého veku, funguje zdravotná starostlivosť a teda neumierame na banálne choroby, žijeme v mieri a pod., je pre nás hlavným poučením z historického vývoja to, že v každom čase, vždy, fungovali rodiny, resp. široké rodiny. Tieto rodiny, široko rozvetvené, boli základom prežitia jedinca, napriek tomu, že postoj spoločnosti ku deťom nebol vždy zameraný len na ich ochranu a vždy nebolo možné hovoriť o nejakej špeciálnej starostlivosti o deti. V dávnom období bolo usmrcovanie novonarodených detí bežným javom a jeho najčastejšími dôvodmi boli: ohrozenie samotnej existencie rodičov, starších detí, či širšieho rodinného spoločenstva, choroba, postihnutie, slabo vyvinuté dieťa, neželané pohlavie dieťaťa - teda dievčaťa, vyvraždenie potomstva nepriateľovi, nemanželské deti. Život dospelého človeka mal prednosť pred životom dieťaťa. V *Sparte* deti patrili štátu, v *Aténach* rozhodoval o osude dieťaťa otec. Mal právo dieťa opustiť, predať alebo obetovať. V *Ríme* bola otcovská moc absolútna. Otec mal právo nad životom a smrťou svojho dieťaťa, rozhodoval o jeho osude a nemusel sa nikomu zodpovedať.

Obrat nastal v roku 374, kedy bol po prijatí kresťanstva v Ríme, prijatý zákon, na základe ktorého sa zabitie dieťaťa stalo vraždou. Nechcené deti zrazu ostávali opustené a končili v sirotincoch či nálezincoch. Ľudia si začali čoraz viac uvedomovať potrebu starostlivosti o slabšie sociálne vrstvy a postoj k dieťaťu sa menil aj pod vplyvom kresťanstva. Dieťa bolo postupne považované za samostatnú ľudskú bytosť, na ktorú sa vzťahovalo Božie prikázanie „nezabiješ“.

V roku 1198 zriadil pápež Inocent III. sirotinec, ktorý bol vybavený otáčavým zariadením, nazývaným *„torno“*. Išlo o schránku na dverách alebo v stene, do ktorej bolo možné vložiť dieťa. Otočením schránky sa dieťa dostalo dnu bez toho, aby bolo možné spoznať matku. Cieľom

torna bolo zachrániť deti, ktorých by sa matky museli zbaviť iným spôsobom. V 13. storočí, v talianskej Parme, historik Sallimbeni písal o experimente cisára Frederika II., ktorý chcel zistiť, aký je pôvodný jazyk človeka. Zhromaždil preto niekoľko detí a zamestnal ku nim dojky. Zakázal im prihovárať sa deťom , nemohli im spievať, ani ich nosiť na rukách. Frederik II. predpokladal, že bez ľudského kontaktu by sa tieto deti mali vyvíjať absolútne prirodzeným spôsobom, a keď začnú rozprávať, bude to prapôvodný ľudský jazyk. Avšak, nikdy sa to nedozvedel. Deti postupne zomreli bez akýchkoľvek zjavných príčin.

V novovekej spoločnosti končili siroty z majetnejších rodín v bližšej alebo vo vzdialenejšej rodine. Hlavným dôvodom bolo ani nie tak pomoc dieťaťu ako udržanie rodinného majetku. Na vidieku bola situácia špecifická. Prevládali tu mnohogeneračné rodiny, ktoré žili v jednej domácnosti. V prípade úmrtia rodičov sa o osirelé deti staral zvyšok rodiny. V rôznych historických a etnografických publikáciách môžeme nájsť zmienky o tom, ako si naši predkovia siroty brali k sebe, dobrovoľne im pomáhali a zaopatrovali ich. Pozitívny vplyv na starostlivosť o siroty malo aj kresťanstvo a jeho obrady. Napríklad, krstní rodičia dieťaťa sa zaväzovali postarať sa o neho v prípade úmrtia rodičov. O osirelé deti, ktoré nemali príbuzných, alebo boli nájdene v obci, sa starala obec. Takéto deti sa stávali pastiermi, pomocníkmi v kostole a pod. Za službu obci im bola poskytnutá strava, ubytovanie a ošatenie.

Chudobné a neurodzené mestské siroty boli odkázané výlučne na žobravý spôsob obživy, milodary, dobročinnosť rôznych spolkov a občanov v mestách. Hlavnú úlohu v starostlivosti o opustené deti zohrávali cirkev a mestá. Mestá podnikali kroky k zmierneniu nepriaznivej situácie osirelých detí. Zakladali sirotince, v ktorých sa deťom poskytovala strava, ošatenie a ubytovanie. *„Nálezince“* slúžili k dočasnému umiestneniu opustených detí do troch rokov. Tovarišské spolky zakladali ústavy vzájomnej pomoci, kde sa ľudia jedného stavu a povolania starali o siroty svojich členov. Cirkev vstupovala do sociálnej starostlivosti o siroty prostredníctvom zbierok, poskytnutím práce a prístrešia, zakladaním sirotincov. Mestá vyhlasovali zbierky občanov pre osirelé deti a realizovali dobročinné plesy a výťažkom z nich financovali chudobince a sirotince.

Aj na území Slovenska zriaďovala a spravovala sirotince prevažne cirkev. Prvý sirotinec vznikol, podľa dostupných údajov, v roku 1763 v Tomášikove. V roku 1901, prijatím zákona o ústavnej starostlivosti, prevzal starostlivosť o opustené deti štát. Jeho cieľom bolo chrániť deti tým, že ich umiestni do ústavnej starostlivosti. Za opustené deti sa považovali tie, ktoré nedovŕšili 15 rokov, boli nemajetné a nemali rodinu ani príbuzných.

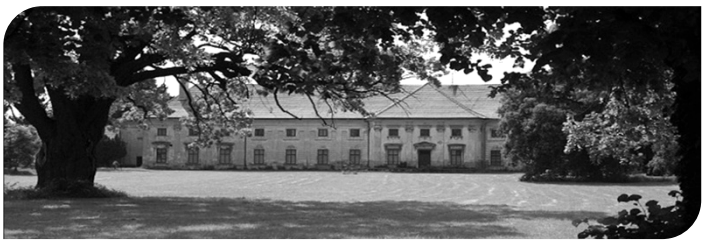

Tomašíkovo – budova prvého sirotinca v Rakúsko – Uhorsku 1763

O opustenosti dieťaťa rozhodol poručenský súd, ktorý informoval obec. Prvé štátne ústavy vznikli v roku 1904 Košiciach a v Rimavskej Sobote. V prípade náhradnej rodinnej starostlivosti už medzi svetovými vojnami odborníci hovorili o výhodách tejto starostlivosti. *„Mezi ústavní péčí a rodinnou péčí jest znatelný rozdíl v púsobení a výsledcích. ...ústav poskytuje větší péči zdravotní....ale nedostatek vlastního domova je patrný v jejich rvavosti, křiklavosti, nedúvěřivost“.* V roku 1920 bol vyhlásený zákon č. 256/1921 Sb. O ochraně dětí v cizí péči a dětí nemanželských. Na základe novely tohto zákona bola ústavná starostlivosť zabezpečovaná aj systémom tzv. pestúnskej opatery. Štát sociálnu starostlivosť o siroty zahrnul do občianskeho zákonníka. A prostredníctvom zákonov si privlastnil právo vyňať dieťa z rodiny, ak bol ohrozený jeho zdravý vývin. Prvýkrát sa stretávame aj s dohľadom štátu nad rodinou a jeho zásahmi do rodiny v prípade jej zlyhávania. V období prvej Československej republiky vznikli nové inštitúcie sociálnej starostlivosti o siroty ako detské domovy, spolky okresnej starostlivosti o mládež a štátne sirotince. Okrem štátnych detských domovoch (Košice, Rimavská Sobota, Horovce, Pohorelská Maša), boli v roku 1941 založené aj štátne sirotince v Spišskej Novej Vsi pre chlapcov, v Radvani a v Beckove pre chlapcov a dievčatá. V období prvej Československej republiky bola pre usporiadanie detských domovov typická veková diferenciácia. Štátne detské domovy sa delili na tie pre deti od 1 do 3 rokov, pre deti od 3 do 6 rokov a domovy pre deti školopovinného veku.

Sirotinec Rimavská Sobota 1904

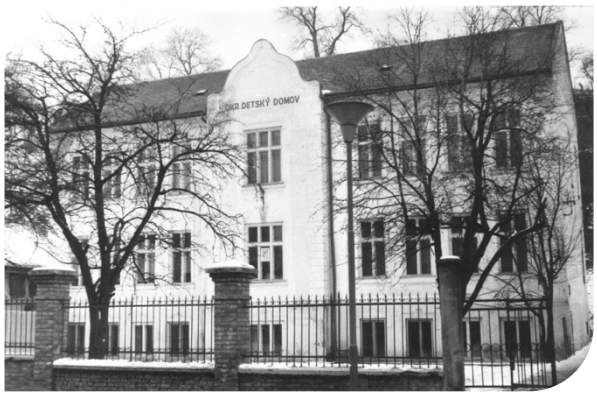

Pestúnska starostlivosť bola v roku 1950 zrušená a deti boli premiestnené do detských domovov Opätovne bola obnovená až v roku 1973.

Avšak verejná starostlivosť napriek všetkým snahám nestačila riešiť ani tie najpálčivejšie problémy sirôt. Preto bola popri nej organizovaná aj starostlivosť súkromná. Zabezpečovali ju spolky okresnej starostlivosti o mládež. Tieto vyhľadávali deti, ktoré potrebovali pomoc a ochranu, umiestňovali ich do pestúnskej starostlivosti, dohliadali na deti v cudzej starostlivosti a deti nemanželské, zriaďovali poradne, útulky, vykonávali hromadné poručníctvo a opatrovníctvo, spolupracovali pri trestnom konaní proti mladistvým, koordinovali činnosť dobrovoľnej starostlivosti o deti a mládež. Postupne začali budovať sieť zariadení pre opustené a zanedbané deti. V r. 1941 prevádzkovali na území Slovenska 24 okresných detských domovov

a jeden detský domov pre žobravú a túlavú mládež v Čeklísi /dnešné Bernolákovo/. Do okresných detských domovov umiestňovali deti, ktoré boli dočasne opustené a nepatrili do štátnej starostlivosti. Mladšie deti umiestňovali do pestúnskej starostlivosti.

V roku 1947 došlo zákonom č.48/1947 Sb. ku komplexnej reforme inštitucionálnej starostlivosti, kedy sa starostlivosť o deti a mládež dostala výhradne pod štátnu správu. V nastupujúcom období komunizmu sa stala kolektívna výchova ideologickou prioritou. Pestúnska starostlivosť bola v roku 1950 zrušená a opätovne bola obnovená až v roku 1973.

6. Detské domovy „sovietskeho typu“

”

Ak je potrebné dieťa zveriť do starostlivosti nahrádzajúcej starostlivosti rodičov, bude umiestnené zásadne do starostlivosti kolektívnej, inak je možné dieťa umiestniť len v rodine, ktorá dáva záruku, že dieťa bude vychovávané k láske k ľudovo-demokratického štátu!

§ 9 zákona č. 69/1952 Sb. o sociálno-právnej ochrane mládeže

Po prevrate v roku 1948, kedy sa moci chopili komunisti, využívanie vlastnej moci a sily zo strany štátu v priebehu nasledujúcich rokov poznamenalo spôsob myslenia a konania ľudí. Presídľovanie mladých ľudí za prácou spôsobilo vyprázdňovanie dedín a trhanie rodinných pút viacgeneračnej rodiny, ktorá bola zvyknutá starať sa o svojich slabších členov – deti a seniorov. Presadzovaná filozofia malej rodiny, podporovaná stavebným riešením bytov a „zahusťovanou“ výstavbou viacpodlažných bytových domov, neumožňovala viacgeneračné bývanie. Búrlivá výstavba sídlisk po okrajoch miest premiešala obyvateľstvo mnohých miest, čo spôsobilo aj sociálnu anonymitu a živnú pôdu pre sociálno-patologické javy.

Deti zo „sovietskej“ internátnej školy 1963

Tradičná rodina bola v bývalom Sovietskom zväze, pod vplyvom komunistickej ideológie, chápaná ako podozrivý prvok, ktorý nebolo možné riadiť a kontrolovať, a preto aj malé rodinné problémy sa väčšinou riešili odobratím dieťaťa do ideologicky

Detský domov „škola – internát“ Perečin Ukrajina (kapacita 350 detí)

„nezávadného“ prostredia (napr. aj výchova detí v náboženskom duchu bola dôvodom na ich vyňatie). Systém sovietskej starostlivosti bol osobitne rozvinutý po 2. svetovej vojne Stalinom, ktorý masovo zakladal detské domovy sovietskeho typu – ***školy internátne***. Jednalo sa o veľké zariadenia (v naj-menších bolo cca 200 detí, v najväčších viac ako 600), v ktorých deti trávili celé detstvo od 6 do 15 rokov. V takomto zariadení bola škola, jedáleň, internát, takže dieťa areál internátnej školy opúšťalo veľmi zriedkavo. Do 1 roku života bolo dieťa v dojčenskom ústave, následne do 6 rokov v „malom“ detskom domove“ a po dovŕšení školopovinného veku bolo premiestnené do internátnej školy.

V západnej Európe prišlo vplyvom teórie vzťahovej väzby a zdôrazňovania negatívnych dôsledkov inštitucionálnej starostlivosti k poklesu využívania inštitucionálnej starostlivosti. Naopak, väčšina východnej Európy bola omnoho viac ovplyvnená „socialistickým myslením“. Pri uspokojovaní potrieb detí, počas komunizmu, sa viac opieralo o inštitúcie ako o rozvoj náhradného rodičovstva.

Chodba v istej internátnej škole merala 111 metrov

Zariadenia náhradnej výchovy z predchádzajúceho obdobia sa postupne menili na výchovno–vzdelávacie zariadenia, v ktorých sa výchovný proces riadil cieľmi a zásadami socialistickej pedagogiky. Niektoré zariadenia sociálnej starostlivosti o siroty sa zrušili, iné prešli radikálnymi zmenami, ale vznikli aj nové ústavy, ako napr. internátne školy. „Neposlušné“ deti, boli umiestňované do „polepšovní“ – výchovných ústavov. Namiesto zabezpečenia pestúnskej výchovy bola uprednostnená kolektívna forma štátnej starostlivosti v detských domovoch, tzv. internátny model náhradnej starostlivosti.

„Dojčenský“ detský domov v bývalom Sovietskom zväze

Komunistickú výchovu v internátnych zariadeniach najlepšie charakterizoval starší psychológ, ktorý delegácii z SPDDD Úsmev ako dar, pri osobnej návšteve Ruska, v roku 1998 povedal: *„Hlavná úloha v zariadeniach bola počas komunizmu vychovať budúcich komunisticky zmýšľajúcich mladých ľudí bez vplyvu zlých rodičov“* alebo *„izolovať deti od zlých rodičov a vychovať z nich dobrých komunistov.“*

Filozofia náhradnej výchovy bola postavená na presvedčení, že ochrániť dieťa a zabezpečiť jeho zdravý vývin znamená izolovať ho čo najdôkladnejšie od patologickej rodiny. Základným pilierom výchovno – vzdelávacieho procesu v zariadeniach bola kolektívna výchova, ktorá spočívala v presne rozvrhnutom režime dňa, kontrolovanom výbere činností, cenzúre podnetov z „vonkajšieho“ prostredia a v dôslednej ochrane detí pred patologickým vplyvom „náboženského tmárstva“.

Kolektívna výchova, alebo „čakanie v rade pred okienkom“ a organizovaný režim dňa

Základ života v internátnom zariadení tvoril domový poriadok a režim dňa. Podľa našich skúseností a pozorovania deti dostali za deň približne 141 príkazov, zákazov, usmernení či inštrukcií. Môžeme povedať, že po materiálnej stránke mali deti v niektorých zariadeniach viac, v niektorých menej zabezpečené základné životné podmienky a niekedy vo vyššom štandarde ako vo vtedajších rodinách, čo spôsobovalo a možno ešte aj dnes spôsobuje, že prínos zariadení sa nadhodnocuje. Veď deti majú strechu nad hlavou, teplo, jedlo, čistú bielizeň... Internátne zariadenie poskytovalo „režimové istoty“ a celý život dieťaťa sa výrazne štrukturalizoval, čo viac ako samostatnosť spôsobovalo práve závislosť. Inštitúcia sa aj voči takmer dospelému dieťaťu správala paternalisticky, všetko zariaďovala ona a dospelý človek po odchode z tohto mikrosveta sa len ťažko vedel o seba postarať. Vznikal skleníkový efekt, väčšinu prác vykonávali zamestnanci, čo malo za následok zníženie úrovne zručností a návykov oproti deťom v rodine. Dieťa tu nebolo nútené rozoznávať „dobré“ od „zlého“ alebo aktívne hľadať riešenia problémov. Bolo naučené skôr prijímať

uniformné pohľady na situácie alebo konflikty. Nepociťovalo nedostatok v uspokojovaní svojich potrieb, o ich nadobudnutie sa nemuselo nijako pričiniť. Z toho dôvodu strácalo predstavu o hodnotovom systéme, nemalo vzťah k osobnému vlastníctvu a v jeho vedomí sa len ťažko vytvárali atribúty ako cieľavedomosť, ctižiadostivosť, pracovitosť.

Detský domov Hriňová 1956

Okrem toho, dieťa nemalo v zariadení súkromie ani možnosť slobodne sa rozhodovať, niesť za to osobnú zodpovednosť a moc ovplyvňovať okolnosti svojho života. Neustále bolo nútené prispôsobovať sa režimu a potrebám ostatných. Nemohlo zhasnúť alebo zapnúť svetlo, kedy chcelo, nahlas počúvať hudbu, študovať alebo čítať si, keďže neustále bolo vyrušované činnosťou druhých. Všetky jeho prejavy boli pod verejnou kontrolou a stále hrozilo, že nebudú niekomu vyhovovať. Priestorové usporiadanie detského domova bolo z hľadiska intimity málo diferencované, čo spôsobovalo, že všetci mohli vstúpiť všade. To bolo príčinou nerozvinutej potreby ochraňovať územie vlastné a rešpektovať územie druhých ľudí.

„Veľký“ detský domov Trnava 1976

O individuálnom prístupe sa absolútne nedalo hovoriť. Veľký dôraz sa kládol na vytvorenie silného kolektívu v skupine, a nie na jedinca, ktorého bolo treba špecificky pripraviť na zaradenie do reálneho občianskeho života. V niektorých zariadeniach deti fungovali ako „stádo“, všetky aktivity dňa boli realizované v skupine, a v nemenovanom zariadení, ešte aj potreba ísť na toaletu bola vykonávaná na povel. Jednotlivec ostával v anonymite. Mnoho času tieto deti trávili tým, že vlastne čakali „kým na ne príde rad“. Kolektívna výchova spôsobovala, že dieťa, ktoré bolo takto vychovávané, vedelo žiť aj v dospelosti len v skupine. Rola vychovávateľa v tomto systéme bola mimoriadne náročná. Napriek tomu, že mnohí prichádzali do zariadenia s úmyslom pomôcť deťom, efekt ich práce bol kvôli nezdravému systému malý. Časom ich väčšinou dobre mienené úsilie bolo intuitívne, náhodné a nenapĺňalo skutočné potreby detí. Náhradnú výchovu ovládli Makarenkove metódy výchovy a práce s kolektívom. Dvadsaťčlenný „kolektív“ homogénnej skupiny detí viedol k množstvu výchovných problémov a k preťaženosti vychovávateľov. Stav väčšiny z nich v tomto systéme vystihoval pojem „vyhorenie“. Podľa štatistických ročeniek MPSVaR v internátnych detských domovoch tvorili až 2/3 prevádzkoví zamestnanci (kuchárky, šoféri, práčky, záhradníci, žehličky, údržbári) a iba 1/3 tvorili pedagogickí pracovníci. Výrazným javom bola častá fluktuácia na miestach vychovávateľov i vysoké striedanie personálu v službách (podľa našich pozorovaní, za 15 rokov pobytu v jednom zariadení sa pri výchove dieťaťa vystriedalo 12 – 18 kmeňových vychovávateľov a množstvo pomocných vychovávateľov). Mužský model v živote detí absentoval, keďže 90% všetkých zamestnancov tvorili ženy.

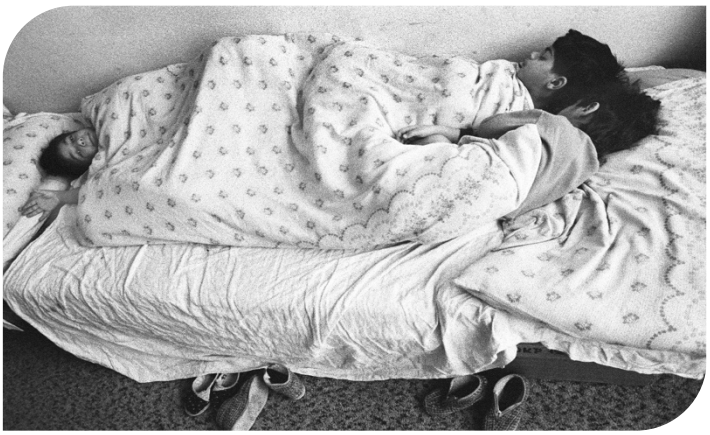

Súrodenecké skupiny boli rozdeľované

Časté striedanie personálu, povrchné vzťahy, anonymita, nízka efektivita výchovnej a vzdelávacej práce a dlhodobé pôsobenie neprirodzeného internátneho prostredia, spôsobovalo nedostatok podnetov na rozvoj zdravej osobnosti. Absentovalo naplnenie základných psychických

potrieb a častými boli citové frustrácie detí. Sebahodnota detí bola mnohokrát zdeformovaná a v rámci dôsledkov kolektívnej výchovy sa vo výraznej miere prejavovala sťažená integrácia detí do spoločnosti v dospelosti.

Čakanie v rade pred okienkom

V umiestňovaní detí do zariadení sa uplatňovala mechanická diferenciácia prispôsobená stupňom výchovno – vzdelávacej sústavy. Deti z dojčenských ústavov rezortu Ministerstva zdravotníctva boli po dovŕšení 3. roku veku premiestnené do detských domovov v rezorte Ministerstva školstva, a to do zariadení pre deti predškolského veku a neskôr do detských domovov školského veku dvoch stupňov, pre deti 1. až 5. ročníka a pre deti 6. až 9. ročníka. Pritom sa nerešpektovali súrodenecké vzťahy a akt premiestňovania bol prakticky výkonom obsadenia voľného miesta. Do dovŕšenia 18 rokov, podľa našich výskumov, dieťa prešlo v tomto systéme v priemere štyrmi zariadeniami. Starostlivosť o dieťa v detskom domove internátneho typu mala dlhodobý charakter tzv. „konečnej stanice“ (dieťa bolo v inštitúcii až po dovŕšenie plnoletosti).

V roku 1989, na prelome období, žilo v internátnom systéme stále takmer 95% detí (s priemernou kapacitou 61 detí, pričom najväčšie zariadenia na Slovensku malo 204 detí) napriek tomu, že prvé otvorené kritiky na jeho adresu zazneli už v roku 1968. Prvý rodinný detský domov vznikol v Novom meste nad Váhom a v roku 1976 vzniklo Detské mestečko v Zlatovciach.

V sumári môžeme zhodnotiť, že systém organizácie internátnej výchovy, pre ktorý bol charakteristický najmä kolektivizmus, presne organizovaný režim dňa a „čakanie v rade pred okienkom“ obmedzoval, či dokonca znemožňoval zdravý vývoj detskej osobnosti.

80% mladých dospelých z internátnych DeD malo problém zaradiť sa do samostatného života

Nedokázal identifikovať skutočnú osobnosť dieťaťa a napĺňať jeho individuálne potreby. Neposkytoval takú kvantitu a kvalitu podnetov, ktoré dieťa potrebovalo v aktuálnom čase, ale ani v budúcnosti. Deti z týchto zariadení odchádzali nedostatočne pripravené na reálny život, naučené žiť pre daný moment bez plánovania a pasívne čakať na pomoc od druhých. Približne 80% mladých dospelých malo problémy pri osamostatňovaní sa a neexistoval ani žiadny efektívny systém sociálnej pomoci potrebnej najmä pri hľadaní zamestnania a bývania.

Vplyv inštitucionálnej starostlivosti na osobnosť dieťaťa

„Dieťa vysiela signály, ale možnosti odoziev na ne sú obmedzené. Ak sa často stáva, že je jeho volanie márne, po čase sa vzdáva. Mrzutá apatia prvých týždňov života vedie k stupňovanému nezáujmu o okolie, k ľahostajnosti, až pasivite. Vzniká psychická deprivácia, ktorá je definovaná ako psychický stav, ktorý vznikol následkom takých životných situácií, kedy subjektu nie je daná príležitosť na uspokojenie niektorej jeho základnej psychickej potreby v dostačujúcej miere a počas dosť dlhej doby“.

(Langmeier, J. - Matějček, Z., 1974)

Matějček realizoval v rokoch 1960 –1962 výskum, v ktorom sa zameral na rozdiely v duševnom vývine u detí z detských domovov podľa dĺžky ústavnej výchovy. Dospel k záveru, že deti, ktoré boli od útleho veku v ústavnej starostlivosti, boli najlepšie telesne vyspelé, avšak najviac oneskorené v duševnom vývine. Naopak, deti, ktoré nastúpili do zariadenia čo najneskôr, teda boli najdlhší čas vychovávané v nepriaznivých sociálnych podmienkach, boli telesne najslabšie, ale duševne najvyspelejšie. Napriek tomu, že starostlivosť o deti v náhradnej starostlivosti je dnes na úplne inej úrovni, v mnohých smeroch sú tieto zistenia výstražné.

Rovnako tak Matějček spolu s Langmeierom, v roku 1974, na základe dlhoročného výskumu detí umiestnených v dojčenských ústavoch a detských domovoch, rozlíšili niekoľko typov vývinu týchto detí. Ochudobnenie o bežné citové a sociálne podnety boli u detí pomerne jednotné, avšak rozdiel nastával v tom, ako sa s týmito deprivačnými podmienkami deti vyrovnávali.

Deti v „dojčenskom" detskom domove

1/ Typ pomerne dobre prispôsobený. Išlo o deti, ktoré ústavným prostredím prechádzali bez výrazných psychických odchýlok či porúch. Už v dojčenskom období si našli „svojich" ľudí, boli často tzv. miláčikovia, ktorí vedeli v dospelých vzbudiť kladné pocity a ktorí si i neskôr , v danom prostredí, vedeli získať aspoň relatívne primerané uspokojenie svojich psychických potrieb. Avšak ich dobré prispôsobenie sa platilo len v prostredí, kde vzniklo. Mimo stien zariadenia boli vystavení neznámym nárokom a nebezpečenstvám. Mnohé z týchto detí naviazali uspokojivé citové vzťahy a založili si rodinu, iné prekvapivo zlyhávali práve pre neskúsenosť a neschopnosť splniť nezvyklé úlohy a odolávať lákadlám. Manželstvá založili „predčasne", rozviedli sa, uspokojenie hľadali v nových vzťahoch. Nemožno preto povedať, že by tento typ detí bol bez nebezpečenstiev, pokiaľ išlo o vývoj rodičovských postojov. Práve tu sa prejavuje význam skúseností, ktoré si za normálnych okolností odnáša dieťa z rodinného prostredia.

2/ Útlmový typ. Sem patrili deti, ktoré boli menej aktívne alebo menej intelektovo nadané. V prostredí kolektívneho zariadenia si nedokázali vybojovať svoje miesto. Vývinové oneskorenia sa u nich prehlbovali a v skorej dospelosti, keď opúšťali detský domov a dostávali sa do reálnych životných podmienok, neboli práve žiadúcimi partnermi pre manželstvo. Rovnako tak, ich spoločenské uplatnenie ostávalo často na nízkej úrovni. Ak už rodinu založili, plnenie jej funkcií bývalo problematické.

3/ Sociálne hyperaktívny typ. Išlo o deti s dobrou inteligenciou, avšak pre nedostatok záujmu končili v špeciálnych školách internátnych. Ich záujem o učenie bol podmienený citovým naviazaním na stálu „materskú" osobu, alebo aspoň na sociálne stabilné, citovo vrelé prostredie. Ak túto možnosť nemali, ich sociálny záujem sa rozvinul do takej miery, že potlačil všetky ostatné záujmy. Tieto deti nadväzovali kontakt s dospelými bez rozpakov, zaujímali sa o všetko dianie vo svojom okolí, ale samé sa na ňom nijako tvorivo nezúčastňovali. Ku každému človeku sa správali s rovnakou prítulnosťou, nepoznali však vernosť, bežali tam, kde sa im núkalo pohladenie.

V dospelosti nenadväzovali hlbšie vzťahy, ich angažovanosť v sociálnom svete bola povrchná, dočasná. V podstate leteli vždy do prvej náruče, akonáhle však cítili, že sa otvorila iná, tak tú pôvodnú opustili.

4/ Typ sociálnej provokácie. Už v dojčenskom období tieto deti provokovali personál k pozornosti. Vymáhali si hračky, boli agresívne, žiarlivé, vymáhali si vychovávateľku len pre seba. Vyslúžili si za to najviac trestov a obmedzení, proti ktorým sa prirodzene búrili. Dostávali sa tak do bludného kruhu, a často končili v zariadeniach so zvýšenou starostlivosťou alebo v reedukačných zariadeniach. Ak sa týmto deťom včas dostala možnosť citovo zakotviť, napr. v rodine pestúnskej, či adoptívnej, ich náprava bola prekvapivo rýchla a hlboká.

5/ Typ vyznačujúci sa náhradným uspokojovaním citových potrieb. Deti tohto typu hľadali uspokojenie svojich potrieb na nižšej – až biologickej úrovni. Boli nápadné tým, že sa prejedali alebo masturbovali, mali sklon trápiť zvieratá či iné deti. Inokedy so zvláštnou záľubou obdivovali sami seba a pestovali si svoju krásu alebo nejakú inú telesnú prednosť. Ich odchýlky však mohli byť v bežných sociálnych podmienkach dlho skryté a objavili sa až v intimite rodinného života.

Spálňa internátneho detského domova

Na problémy osobnostných charakteristík detí v internátnych detských domovoch sa zamerala aj Koubeková (1985). Závery jej výskumu potvrdili, že deprimované deti z detských domovov boli uzavretejšie, nedôverčivé k spolupráci, citovo menej prístupné a vyrovnané, spoločensky horšie prispôsobené. Ich správanie vykazovalo viac obranných mechanizmov a bolo menej kontrolované a zdržanlivé. V týchto deťoch bolo viac napätia, dráždivosti, obáv, vykazovali výrazne nižšiu úroveň sebaocenenia než ich rovesníci z rodín. Ich postoje k sebe boli prejavom nedôvery vo vlastné schopnosti, neistoty, citovej nestálosti. Rozdiely boli namerané aj na úrovni intelektových schopností v školských výsledkoch, čo súviselo s ich horšími verbálnymi schopnosťami.

Zelina (1995) na základe svojho skúmania uvádza, že deprivácia detí dlhodobo vyrastajúcich mimo rodiny v internátnom zariadení, sa prejavuje najvážnejšie v oblasti schopností a osobnosti dieťaťa.

V oblasti schopností:

Sociálna izolácia detí v internátnych DeD

- deprivované deti majú celkovo znížené schopnosti a inteligenciu v pásme podpriemeru,
- v mladšom školskom veku u deprivovaných detí dochádza ku konvergencii chronologického a mentálneho veku,
- pozornosť deprivovaných detí je slabšia v porovnaní s deťmi rovnakého veku v neinštitucionalizovaných podmienkach výchovy, vnútorný aktívny útlm centrálnej nervovej sústavy je u detí z domova oslabený,
- nonverbálna zložka inteligencie je vyššia ako verbálna,
- tieto deti majú rezervy v mentálnom rozvoji,

V oblasti osobnosti:

- inštitucionalizované deti mladšieho veku majú zvýšenú afektivitu v zmysle pudovosti, miernu introverziu, formálny kolektivizmus,
- znížená je u nich snaha uplatniť sa, majú málo ideálov, nízke nároky na úspech, nízke alebo žiadne nadšenie pre vyššie hodnoty,
- vôľové charakteristiky, vytrvalosť a koncentrácia sú znížené, nízka je aj originalita myslenia,
- deprivované deti sú viac zamerané na uspokojovanie základných biologických potrieb,
- deprivované deti majú významne viac adjustačných problémov, než deti v kontrolnej skupine.

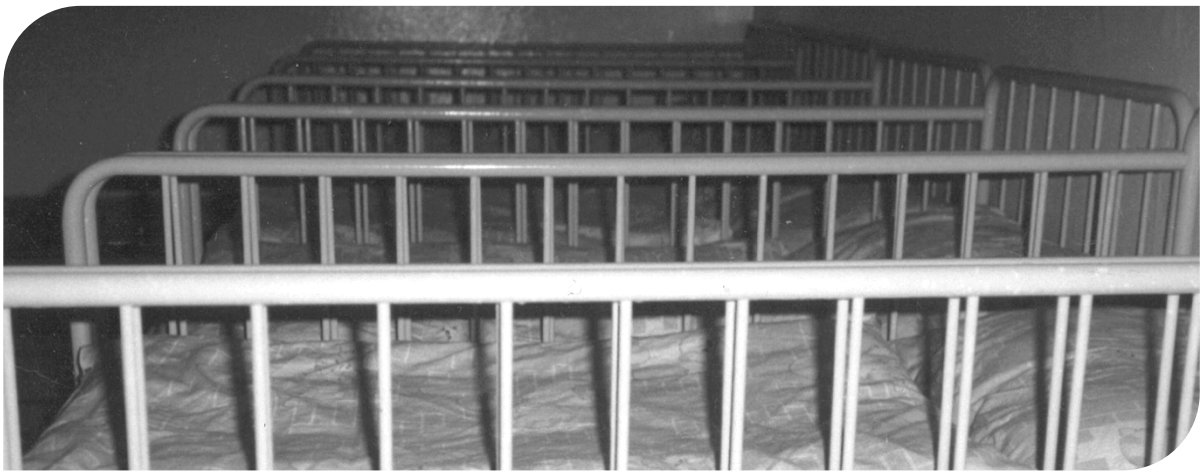

7. Transformácia systému náhradnej starostlivosti – Základné myšlienky

”

Transformácia je cesta k naplneniu práva každého dieťaťa na život v rodine. Je spôsob, ako mu naplniť jeho základné potreby a umožniť mu naplno rozvinúť duševný i telesný potenciál. Je preň nádej, že i ono bude môcť prežívať hlboké a trvalé vzťahy. Je pomoc všetkým, čo obetavo a s čistým srdcom vychovávajú tieto deti. Je zmena detských domovov z konečnej na prestupnú stanicu. Je dôsledné nadradenie rodiny a rodinnej výchovy nad ústavnú. V praxi je transformácia navrátenia dieťaťa do rodiny- či už pôvodnej biologickej prostredníctvom dôslednej sociálnej práce i prevencie, alebo do rodiny náhradnej prostredníctvom adopcie, medzinárodnej adopcie, pestúnstva, profesionálneho rodičovstva... ak nie je návrat do rodiny dočasne možný je transformácia dôsledná premena systému všetkých internátnych zariadení ústavnej výchovy na prostredie v maximálnej možnej miere rodinu pripomínajúce je proces, ktorým už prešli všetky krajiny EU a postupne ním prechádzajú aj ostatné krajiny bývalého východného bloku. Pozorne čítajúc správu Európskej komisie o Slovensku za rok 2000 musíme skonštatovať, že transformácia je taktiež súčasťou nášho prijímacieho procesu do Európskej únie. Napriek faktu, že Slovensko nastupuje na vlak transformácie ako jedna z posledných krajín máme reálne predpoklady, že pri dobrej spolupráci všetkých zainteresovaných štátnych i neštátnych subjektov prebehne bez väčších problémov.

Jednou vetou povedané transformácia je jediná budúcnosť detských domovov, je jediný spôsob ako skutočne pomôcť deťom, „ktoré nepatria nikomu, ale tak trochu nám všetkým“ a je jediná reálna cesta k naplneniu motta našej konferencie „aby každé dieťa malo rodinu.

Jozef Mikloško, Zborník z medzinárodnej konferencie „Aby každé dieťa malo rodinu – transformácia detských domovov“, 2001

Ako sme uviedli v predošlom texte, vývoj ústavnej starostlivosti v minulom režime poskytoval deťom, ktoré boli odobraté svojim rodičom, nevyhovujúce podmienky. Detské domovy internátneho typu boli pre dieťa neprirodzeným prostredím, plným anonymity, ktorý nereflektoval skutočné potreby dieťaťa. Pre internátny spôsob starostlivosti bolo charakteristické:

Transformácia internátnych DeD bola nevyhnutná

- časté striedanie personálu, viacnásobná zmena zariadení a dlhodobé pôsobenie internátneho prostredia, čo spôsobovalo nedostatok podnetov na rozvoj osobnosti, absenciu naplnenia základných psychických potrieb, citovú frustráciu a depriváciu detí
- prítomnosť mnohých detí, so špecifickými nenaplnenými potrebami v obmedzených priestoroch, spôsobovala mnohé výchovné ťažkosti a sťažené podmienky pre vývin dieťaťa
- nízky stupeň diferencovaného individuálneho prístupu pri výchove detí a reflektovaní ich potrieb
- negatívny vplyv kolektívnej výchovy sa prejavoval aj neexistenciou intimity a pozitívnych vzťahov, prejavmi násilia, šikanovaním, často predčasnými sexuálnymi skúsenosťami, nízkou motiváciou detí podieľať sa na formovaní svojej perspektívy, slabými výsledkami v škole, neskôr problémami s budovaním vzťahov, závažnými ťažkosťami pri osamostatňovaní sa a pri zakladaní vlastnej rodiny, ...
- v rámci bežného režimu dňa dostalo dieťa v internátnom detskom domove podľa empirických pozorovaní, denne priemerne až 141 príkazov, nariadení, pokynov, či usmernení
- dlhodobé neuspokojenie emocionálnych a sociálnych potrieb detí
- dosahovanie veku a intelektu nezodpovedajúcich školských výsledkov
- pobyt dieťaťa v detskom domove mal dlhodobý charakter, tzv. „konečnej stanice“, s rodinou detí sa reálne nevykonávala sociálna práca s cieľom sanácie rodiny
- vo výraznej miere sa dlhodobé nenapĺňanie vývinových potrieb dieťaťa prejavovalo absenciou motivácie k rozvoju, vzťahu k praktickým činnostiam a sebaobslužným návykom, čoho dôsledkom bola zlyhávajúca integrácia do spoločnosti po ukončení starostlivosti v zariadeniach (až cca 80% detí malo problémy v dospelosti s osamostatnením sa).

„Domováčky“, ktorých mamy aj babky vyrástli v detských domovoch

Spoločensko-politické zmeny po roku 1989 ovplyvnili nazeranie na sociálnu situáciu občanov v meniacej sa spoločnosti a prístupy k riešeniam sociálnych problémov. V praktickom živote sa začali prijímať medzinárodné dokumenty a realizovala sa ich postupná implementácia do právneho systému Slovenskej republiky, vytvárali sa nové právne a spoločenské normy v oblasti sociálnej politiky, starostlivosti a sociálnej pomoci, zmenil sa systém centralizovaného riadenia a paternalistického prístupu štátu na decentralizovanú správu vecí verejných, a boli zdôrazňované nové koncepcie foriem pomoci. Charakteristickou črtou týchto rokov bol však aj čoraz častejší výskyt sociálno-patologických javov, a čoraz väčší dôraz na prevenciu, ktorá však systémovo v danej oblasti nebola realizovaná.

Za jednu z najohrozenejších skupín detí boli považované deti s nariadenou ústavnou starostlivosťou. Situácia týchto detí bola veľmi zložitá, nakoľko prežívanie detstva bez vzťahového citového sýtenia, emocionálnej, psychickej, sociálnej opory, bez rodinného zázemia vlastnej, resp. náhradnej rodiny, dospievanie v umelých podmienkach internátnej inštitúcie v systéme kolektívnej výchovy bolo neprirodzené. Jeden z najvýznamnejších faktorov, ktoré vplývali na danú situáciu, bol vtedy **najrozšírenejší - internátny model zariadení.**

Na nevyhovujúce podmienky detí žijúce v zariadeniach náhradnej starostlivosti upozornila aj ***Európska komisia***, ktorá v Agende 2000 v kapitole Ľudské práva a ochrana menšín konštatuje (str. 19, Economic, social and cultural rights): *„V domovoch patriacich do pôsobnosti Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR žije približne 5.800 detí. Podmienky ich života a vzdelávania sa považujú za nevyhovujúce.“* ***Výbor OSN pre práva dieťaťa*** vo svojich záverečných odporúčaniach prijatých 6. októbra 2000 po prerokovaní Východiskovej správy SR k Dohovoru o právach dieťaťa jasne vyjadril znepokojenie *„Výbor je znepokojený súčasným postupom pri umiestňovaní detí mimo rodičovského domu a do ústavnej starostlivosti, obmedzeným periodickým skúmaním umiestnenia*

a nedostatočným následným monitorovaním detí, ktoré opúšťajú ústavnú výchovu.“ Výbor zároveň odporučil: *„aby SR pokračovala v úsilí pri poskytovaní vhodnej odbornej a inej pomoci rodinám a deťom, ktoré to potrebujú, a snažila sa o opätovné spojenie detí umiestnených v ústavoch s ich rodinami.“*

„Podmienky ich života a vzdelávania sa považujú za nevyhovujúce.“
Správa EÚ 2000

Aj keď na začiatku našej práce bola myšlienka zmeniť, zlepšiť kvalitu života detí, a to aj poukázaním na ich skutočné potreby, čoraz intenzívnejšie sme si uvedomovali, že nestačí vykonať zmeny len v samotných zariadeniach. Práve hlboké poznanie potrieb dieťaťa a ich individuálnej rozmanitosti nás viedlo k stále silnejšiemu presvedčeniu, že proces transformácie má byť zameraný na omnoho širšiu časť systému ako len transformáciu detských domovov. Ukázalo sa, že je potrebné vykonať zmeny v štyroch hlavných vzájomne prepojených a dopĺňajúcich sa oblastiach:

- ✓ prevenciu
- ✓ skvalitnenie terénnej sociálnej práce s rodinou,
- ✓ podporu intenzívneho využívania všetkých foriem náhradnej rodinnej starostlivosti,
- ✓ transformáciu internátnych detských domovov.

Naším cieľom bolo priniesť celkom novú filozofiu náhradnej starostlivosti a kľúčové zásady, ktorých stanovenie malo za cieľ prioritne sanovať biologickú rodinu dieťaťa, sekundárne umiestnenie dieťaťa do rodiny náhradnej prostredníctvom: 1. náhradnej osobnej starostlivosti, 2. pestúnstva 3.osvojenia. Pokiaľ by umiestnenie dieťaťa v rodinnej forme starostlivosti nebolo možné a dieťa je nevyhnutné umiestniť v detskom domove, prostredie zariadenia má čo najviac pripomínať rodinnú formu starostlivosti a nemá byť pre dieťa trvalým riešením. Predovšetkým išlo teda o zmenu detských domovov z konečnej na prestupnú stanicu, zmenu celého systému náhradnej starostlivosti, a osobitne systému práce v zariadeniach ústavnej starostlivosti.

Hlavným cieľom transformácie detských domovov bolo urobiť z detských domovov „prestupnú stanicu“, nie „konečnú“. Jasne komunikovaná postupnosť riešenia pre ohrozené dieťa

- biologická rodina – príbuzní - náhradná rodina (pestúnska, osvojiteľská) - zariadenie náhradnej starostlivosti, mala zohľadňovať a zohľadňuje najlepší záujem dieťaťa a jeho špecifické potreby.

Základnými piliermi transformácie detských domovov boli:

Transformácia výchovných podmienok

Uvedená oblasť bola najdôležitejším a najpotrebnejším nástrojom v procese transformácie ústavnej výchovy. Cieľom bol prechod od kolektívnej formy výchovy k individuálnej práci s dieťaťom. Od režimu k uzdravujúcemu vzťahu. Všetci odborní zamestnanci zariadenia sa mali vo zvýšenej miere fokusovať na individuálne naplnenie potrieb dieťaťa, presmerovanie kolektívnej zodpovednosti na prevzatie osobnej zodpovednosti za výchovu dieťaťa, zameriavať sa na aktívnu participáciu v procese sanácie biologickej rodiny dieťaťa, iniciatívnu spoluprácu s ňou, ako aj na neustále hľadanie možností zabezpečenia stálosti pre dieťa, prioritne v príbuzenskej starostlivosti, alebo v rámci náhradnej rodinnej starostlivosti (osvojenie, pestúnska starostlivosť a pod.). Dôraz práce vychovávateľov a profesionálnych náhradných rodičov sa mal zamerať na individuálnu plánovitú cielenú prácu s dieťaťom založenú na vzťahu. Dôraz sa začal klásť na adresné vypracovávanie individuálnych plánov dieťaťa, ich tímové vyhodnocovanie a pod. Cieľom bola zmena filozofie prístupu k dieťaťu a rodine, k poslaniu detského domova, ktoré sa mali premietnuť do zmeny metodiky výchovy a vnútornej organizácie detského domova, s prioritnou pozornosťou na poznanie a napĺňanie potrieb dieťaťa. Základným predpokladom k dosiahnutiu stanoveného cieľa mala byť tímová spolupráca celého personálu ako aj ďalších (i externých) odborníkov (riaditeľ, sociálny pracovník, vychovávateľ, psychológ, učiteľ, pediater a pod.), ktorých vzájomné pôsobenie na dieťa sa malo prelínať a vzájomne dopĺňať.

Rovnošaty v detskom domove 1995

Transformácia personálnej štruktúry :

V tejto oblasti bolo cieľom najmä prebudovať profesijnú štruktúru zamestnancov v prospech pedagogických profesií. Začal sa klásť dôraz na odbornú spôsobilosť a osobnostné predpoklady jednotlivých zamestnaneckých skupín, prípravu profesionálnych náhradných rodičov a vychovávateľov pre jednotlivé samostatné skupiny. Detský domov sa mal prispôsobiť potrebám budúcnosti. Ťažiskom práce sa mala stať práca s biologickými a náhradnými rodičmi detí. V personálnom obsadení mali mať dôležitú úlohu sociálni pracovníci, schopní pracovať v teréne, profesionálni náhradní rodičia, schopní prijímať do svojich rodín deti, pre ktoré je umiestnenie v rodine najlepším riešením. Diagnostika sa mala postupne preniesť „na pôdu“ kmeňového detského domova a psychológ sa mal stať nevyhnutnou podporou uzdravovacieho procesu dieťaťa.

Technický personál tvoril až 2/3 zamestnancov internátneho DeD

Transformácia priestorových podmienok:

V tejto oblasti malo ísť najmä o humanizáciu interiéru aj exteriéru zariadení, resp. samostatných skupín. Internátne detské domovy boli charakteristické veľkokapacitnými budovami a kaštieľmi, s interiérom prispôsobeným kolektívnej forme výchovy, v rámci ktorej vo výraznej miere absentoval individuálny prístup založený na vzťahu, absentovali bežné činnosti sprevádzajúce život v rodine (spoločná príprava jedla, nakupovanie, bežné sociálne interakcie

v každodennom fungovaní členov domácnosti zohľadňujúce potreby členov, súkromie, flexibilita v plánovaní dňa,...), čo sa odrážalo následne v obmedzených podmienkach prípravy dieťaťa na samostatný život. Vnútorné priestory sa mali zmeniť na miesta blízke rodinnému prostrediu. Bolo potrebné vymedziť samostatné priestorové jednotky bytového charakteru. Zásadným krokom bolo znížiť kapacitu zariadení, teda počet detí pod jednou strechou. Účinnosť výchovy je priamo úmerná vytvoreným vonkajším aj vnútorným podmienkam a veľkosť zariadenia sa ukázala byť podstatnou podmienkou - čím menšie je zariadenie, tým efektívnejšia je výchova. Odporúčalo sa maximálne 40 detí v jednej budove. Dôraz sa kládol i na vyčlenenie priestoru pre spoluprácu s rodinou, stretávanie sa rodinných príslušníkov a vytvorenie podmienok na posilňovanie rodinných vzťahov dieťaťa. Sociálne a aj finančne najvhodnejším riešením sa javilo presťahovanie do rodinných domov, prípadne vytváranie tzv. „satelitov“ - samostatných skupín mimo centrálnu budovu detského domova v samostatných domoch, resp. bytoch, ktoré mali byť začlenené do lokálnej komunity, bez akejkoľvek izolácie od spoločnosti. V prípade možností sa malo uprednostniť poskytovanie starostlivosti deťom v profesionálnych náhradných rodinách.

Jedáleň v internátom DeD

Transformácia hospodársko - ekonomických podmienok:

Cieľom bolo vytvoriť deťom podmienky pre nadobudnutie základných zručností a návykov v narábaní s finančnou hotovosťou, v obstarávaní nákupov a účasti na príprave stravy a výchova k hospodárnemu zaobchádzaniu s materiálnymi a finančnými prostriedkami. Dieťa malo mať prehľad o spotrebe energií, o cene energetických médií, cene a hodnote vody, malo byť vychovávané k zvládaniu bežných praktických činností nie len teoreticky, ale v každodennej

praxi. Zabezpečovanie a príprava stravy (nákup potravín, varenie, umývanie riadu a hygiena skladovania potravín) sa malo čo najviac podobať činnosti v rodine. Rovnako udržiavanie obytných priestorov, pranie a ďalšie bežné činnosti v každej domácnosti sa mali deti učiť zvládať svojpomocne.

Varenie v novej kuchyni detského domova v Šarišských Michaľanoch

Jednotlivé etapy transformácie boli rozdelené nasledovne:

I. etapa

Úvodné pracovné stretnutia na krajských úradoch

II. etapa

Vznik pracovných skupín na pôde krajských úradov a spoločné návštevy v detských domovoch, hľadanie konkrétnych možností

III. etapa

Vypracovanie koncepcie postupu transformácie v jednotlivých krajoch

IV. etapa

Realizácia transformácie detských domovov; Metodická, materiálna a finančná pomoc; Priebežné korekcie krajských koncepcií; Ročné plánovanie, mesačné vyhodnocovanie

Treba však zdôrazniť, že proces transformácie nemal byť len o uskutočnení zmien v rekonštrukciách neúčelových objektov, ich modernizácii, humanizácii, ale aj v realizovaní zmien výchovných podmienok, so zameraním sa na individuálny prístup k dieťaťu, s dôrazom na zabezpečovanie jeho potrieb, práv a právom chránených záujmov. Významná pozornosť sa mala venovať sanácii biologickej rodiny dieťaťa, resp. uprednostňovaniu náhradnej rodinnej starostlivosti. Zároveň bolo potrebné zamerať sa na dôslednú prípravu dieťaťa na samostatný život, ako aj vytváranie prostredia, ktoré sa čo najviac približuje prirodzenému rodinnému prostrediu.

Prvý kompletne transformovaný Detský domov v Tornali

Na tomto mieste je ešte veľmi dôležité spomenúť **transformáciu špeciálnych škôl internátnych**. V roku 1997, keď prešli všetky detské domovy pod rezort Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny, sa výkon ústavnej starostlivosti rozdelil medzi dva rezorty, pričom tým druhým bolo Ministerstvo školstva. V pôsobnosti rezortu školstva ostali deti umiestnené v špeciálnych materských školách internátnych, špeciálnych základných školách internátnych, odborných učilištiach internátnych a v špeciálnovýchovných zariadeniach - reedukačných domoch pre deti, reedukačných domovoch pre mládež a diagnostických centrách. Keďže išlo o deti, ktoré mali rôzne špecifické potreby, ich vzdelávanie prebiehalo v danom zariadení. To znamená, že deti tu aj bývali, aj sa vzdelávali, a ich kontakt s okolitým svetom bol prakticky nulový. Neskôr, pri nástupe do odborných učilíšť, mnohé zažívali slobodu, s ktorou nevedeli naložiť. Okrem toho bolo normálne, že dieťa v predškolskom veku bolo umiestnené v materskej škole internátnej, školskú dochádzku začalo v špeciálnej základnej škole internátnej, ktorá sídlila v inom meste. Stávalo sa bežne, že miesto svojho pobytu, kamarátov aj vychovávateľov či učiteľov zmenilo v priebehu povinnej školskej dochádzky niekoľkokrát. V pätnástom roku bolo dieťa opäť premiestnené do internátu odborného učilišťa, ktoré ho malo pripraviť na budúce povolanie. Prieskumom na vzorke 97 detí umiestnených v odborných učilištiach internátnych sme zistili, že jedno dieťa do osemnásteho roku života vystriedalo v rezorte školstva 6 zariadení (marec 2003).

Špeciálna škola internátna Ratková umiestnená v bývalom kultúrnom dome

Z hľadiska psychického vývinu detí bolo veľmi dôležité, aby sa predchádzalo prekladaniu detí zo zariadenia do zariadenia na základe ich veku. K tomu, aby si deti mohli vytvárať pevné citové väzby medzi rovesníkmi, udržali si súrodenecké väzby a v záujme zabezpečenia jednotného, komplexného a systémového riešenia ústavnej starostlivosti nad dieťaťom bolo nevyhnutné, aby sa proces transformácie začal realizovať aj v špeciálnych školách a školských zariadeniach. Dlhodobý život dieťaťa v sociálne – vzťahovo frustrujúcich podmienkach nemal priaznivý dopad na vývin schopností, ktoré sú potrebné pre uspokojivé sociálne začlenenie, podmieňoval návyk dieťaťa na neosobné vzťahy bez emocionálnej angažovanosti a často spôsoboval neschopnosť dieťaťa vytvárať si zodpovedajúce vzťahy v súčasnosti a v budúcnosti. Dôsledkom podnetovo chudobného prostredia bol nedostatočný vývin vyjadrovacích schopností (ktorý mohol byť už aj tak limitovaný primárnym postihnutím), čo ovplyvňovalo budúcu samostatnosť dieťaťa- jeho úspešnosť a prosperovanie. Internátne prostredie nevytváralo takmer žiadne možnosti poskytovať deťom príležitosť na získanie praktických sebaobslužných činností (pranie, žehlenie a pod.), domácich prác, narábanie s domácimi nástrojmi a obsluhu jednoduchých prístrojov, dôležitých pre ich samostatnosť. Práca s biologickými rodinami bola vzhľadom na vzdialenosť bydliska rodiny a internátnej školy veľmi obmedzená, čím sa vytrácalo profesionálne vedomie personálu o potrebe pracovať s rodinou. Nepodporovaný kontakt dieťaťa s biologickou rodinou mal za následok pocit odcudzenia a následný pocit stratenosti, zbytočnosti. Zo získaných informácií iniciatívy organizácie SPDDD Úsmev ako dar, „Úsmev sv. Mikuláša“, vychádzalo, že najčastejšou príčinou rozdelenia súrodencov, s nariadenou ústavnou starostlivosťou, bolo umiestnenie časti z nich do systému špeciálnych škôl. Práca s náhradnými rodinami a vôbec ich vytváranie bolo v systéme špeciálneho školstva skôr raritou. Pravdepodobne to vyplývalo z pretrvávajúceho presvedčenia, že prioritou práce v týchto zariadeniach, bolo zameranie sa viac na výchovno – vzdelávací proces. Pokiaľ však išlo o deti s nariadenou ústavnou výchovou, dôraz sa mal klásť predovšetkým na skutočné napĺňanie psychických potrieb detí, ktoré nemôžu vyrastať vo svojej rodine. Celkové smerovanie dieťaťa, v špeciálnej škole internátnej, bolo orientované na rozvoj rozumového vývinu. Na rozvoj ostatných oblasti nezostávalo v školskom systéme viac priestoru.

Jedným z významným cieľov transformačného úsilia bolo dosiahnutie rovnocenného postavenia a podmienok pre deti v rezorte školstva a v rezorte práce, sociálnych vecí a rodiny. V zmysle filozofie „Aby každé dieťa malo rodinu...“ bolo potrebné umožniť všetkým deťom s nariadenou ústavnou a ochrannou výchovou život v humánnejších podmienkach náhradných rodín (adoptívnych, pestúnskych, profesionálnych), alebo aspoň vo väčších domácnostiach samostatných skupín detských domovov, kde mohli postupne nadobúdať praktické zručnosti, schopnosti pre život (v rámci obmedzení svojho postihnutia, porúch alebo stupňa rozvoja) vzťah k sebe, primerané sebavedomie, zodpovednosť a samostatnosť. Internátne školské zariadenia pre deti s nariadenou ústavnou starostlivosťou skrátka bolo potrebné zrušiť.

V závere pripomíname, že dedičstvom komunistického režimu boli aj **dojčenské ústavy a diagnostické zariadenia** v zmysle triediaceho detského domova.

„Malý“ detský domov -„dojčák“

Dojčenské ústavy (tzv. dojčáky), mali v období pred transformáciou zverené deti od 0 do 3 rokov. Pevne veríme, že dnes už nikto nepochybuje o tom, že zrušenie dojčenských ústavov bolo správne. Potreba každého dieťaťa vytvoriť si bezpečnú vzťahovú väzbu ako zdravý základ fungovania vo vzťahoch v budúcnosti, bola v podmienkach dojčenského ústavu absolútne nereálna. Zdravotné sestry striedajúce sa pri množstve detí, aj s najlepšími úmyslami, nedokázali naplniť všetky potreby detí v čase, kedy to dieťa vyžadovalo. Systém nerešpektoval osobnostné a bytostne dôležité potreby týchto detí. Spôsob preberania dieťaťa do starostlivosti dojčenského ústavu odtrhával dieťa od rodičov, čo často viedlo k zbaveniu pocitu rodičovstva a rodičovskej úlohy. Miesto umiestnenia fakticky znemožňovalo pravidelný kontakt rodičov s dieťaťom. Zaužívaný postoj či prístup personálu (odmietanie, odpor, nepriateľstvo) k biologickým rodičom viedlo k odumieraniu väzby medzi dieťaťom a rodičom. Takto odcudzené „štátne“ dieťa čakala len púť po zariadeniach a jeho budúcnosť bola veľmi otázna. Keď dieťa dovŕšilo tri roky bolo presunuté do detského domova. Tieto presuny malých trojročných detí do iných zariadení boli veľmi smutné a scény, ktoré si mnoho ľudí z praxe pamätá sú dnes už pre nás nepredstaviteľné. Dochádzalo tu k obrovským traumatizujúcim situáciám, a deti si následky z týchto presunov poniesli až do dospelosti. U detí bolo časté pozorovať nedostatočný vývin reči, poznávacích procesov, čo malo dopad na ich neskorší rozvoj (intelektový, skúsenostný, vôľový...).

Zmena, ktorá prišla, znamenala, že tzv. dojčáky si začali tieto deti nechávať vo svojej starostlivosti a týmto spôsobom ich účel (starostlivosť o deti od 0 do 3 rokov) zanikol. Druhým faktorom, ktorý mal vplyv na zánik týchto zariadení boli ***profesionálne náhradné rodiny.*** Do nich začali byť umiestňované deti od 0 do 3 rokov. Podľa súčasne platnej legislatívy, sú do profesionálnych náhradných rodín umiestňované deti od 0 do 6 rokov, okrem výnimiek stanovených zákonom (zdravotný stav dieťaťa, súrodenecké väzby..).

Spálňa pre malé deti

Inou zmenou prešli **diagnostické zariadenia**, ktoré plnili funkciu „triediaceho detského domova“. Predtým ako bolo dieťa zverené do starostlivosti konkrétneho detského domova, bolo najprv umiestnené do diagnostického centra, spravidla na 3 mesiace, ktoré potom organizovali to, do ktorého detského domova dieťa nakoniec bolo umiestnené. Počas transformácie sa táto funkcia diagnostickým centrám odobrala a dieťa bolo hneď po vyňatí z rodiny umiestnené do konkrétneho detského domova, s tým že potrebnú diagnostiku už začali vykonávať odborní zamestnanci daného zariadenia. Toto sa spočiatku stretlo s veľkou kritikou, ale dnes už vieme, že detské domovy diagnostiku detí robiť vedia. Diagnostické zariadenia síce dnes stále fungujú, slúžia však na výchovné opatrenia alebo sú na dobrovoľnej báze určené pre deti, ktoré majú výchovné problémy a rodičia sa rozhodnú vyhľadať odbornú pomoc pre svoje deti v zariadení.

8. Transformácia systému náhradnej starostlivosti – Časový priebeh

Po filozofickom a praktickom zdôvodnení procesu transformácie ponúkame v tejto kapitole stručný prehľad celého jej procesu v chronologickom slede. Chceme tým poukázať na logické a organizačné postupy a na nadväznosť jednotlivých krokov celej komplexnej zmeny systému náhradnej starostlivosti.

Do roku 2000

V roku **1991** Slovenská republika pristúpila k ratifikácii Medzinárodného dohovoru o právach dieťaťa schváleného Valným zhromaždením OSN v roku 1989.

V roku **1992** vznikla prvá komisia na reformu náhradnej starostlivosti pod gesciou vtedajšieho podpredsedu federálnej vlády Jozefa Mikloška st. V tomto čase bola v Prahe medzinárodná konferencia o detských domovoch FICE. Podpredseda federálnej vlády J. Mikloško, st. prijal jej účastníkov a vo svojom príhovore, ktorý mu pripravila slovenská strana, na prekvapenie všetkých, preukázal mimoriadnu informovanosť o tejto problematike. Na základe týchto rokovaní, potom poslal obom republikovým ministrom financií žiadosť, aby deti po odchode z detského

domova po osemnástich rokoch dostali financie, ktoré by im uľahčili štart do samostatného života. Obaja ministri odpovedali, že pre nedostatok financií to nie je možné.

V roku 1991 vznikla prvá komisia na reformu ústavnej starostlivosti v Prahe po vedením vtedajšieho podpredsedu vlády Jozefa Mikloška

Keďže v tomto období boli detské domovy riadené ministerstvom školstva, prvým legislatívnym zásahom do systému bol zákon č. **279/1993** Z. z. o školských zariadeniach, ktorý nanovo definoval zariadenia náhradnej výchovy. Paragraf 18 uvedeného zákona hovoril o „profesionálnej náhradnej výchove v rodine“ a aj o osobe profesionálne vykonávajúcej náhradnú výchovu v rodine ako o pracovníkovi zariadenia. Avšak, až koncom roka 1995 začali byť deti umiestňované aj do tejto formy starostlivosti.

Reorganizácia štátnej správy a zmeny v rezortnej príslušnosti

V roku **1996** boli v rámci veľkej reorganizácie štátnej správy zrušené obvodné a okresné úrady. Vznikli krajské úrady, nastali zmeny zriaďovateľských pôsobností a utvorili sa podmienky na presun kompetencií. Dovtedy, tak ako aj v iných postsocialistických štátoch, spadal systém náhradnej starostlivosti pod tri rezorty. Dojčenské ústavy patrili do rezortu zdravotníctva. Školstvo malo na starosti všetky typy zariadení pre deti od 3 do 18 rokov a rezort práce, sociálnych vecí a rodiny organizoval náhradnú rodinnú starostlivosť a zabezpečoval starostlivosť o ťažko zdravotne postihnuté deti.

Prvou skutočne významnou zmenou bola dohoda Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny, pod vedením O. Keltošovej a Ministerstva školstva pod vedením E. Slavkovskej, na základe ktorej k 1. januáru **1997** prešli „veľké“ detské domovy a dojčenské ústavy ***do pôsobnosti Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny***. V tomto období sa v starostlivosti o deti v detských domovoch začala objavovať nová filozofia. Do popredia vystúpila snaha priblížiť život detí v detskom domove podmienkam v rodine a podmienky v zariadeniach sa začali pod týmto rezortom rýchlo zlaďovať s Dohovorom o právach dieťaťa. Zmena rezortnej príslušnosti však spôsobila aj to, že deti s nariadenou ústavnou starostlivosťou sa rozdelili medzi dva rezorty. Pod školstvom zostali – reedukačné detské domovy, reedukačné domovy pre mládež, internáty špeciálnych základných škôl a odborných učilíšť a diagnostické centrá pre deti aj pre mládež.

Legislatívne ukotvenie detských domovov rodinného typu a profesionálnych rodín

Ako sme spomínali vyššie, profesionálna náhradná výchova v rodine bola u nás prvýkrát právne zakotvená v roku 1993. Prvým profesionálnym rodičom na Slovensku bola vtedajšia zamestnankyňa Úsmevu ako dar, pani Darina Morávková. Zvlášť prelomovým, najmä v oblasti základných zásad a filozofie, bol však zákon č. **195/1998** Z.z. o sociálnej pomoci. Tento ukotvil detské domovy rodinného typu, pričom detský domov mohol poskytovať starostlivosť aj v profesionálnych rodinách alebo v sieti samostatných skupín, ktoré mohli byť organizačne umiestnené aj do rodinných domov. Zámerom zákonodarcu bolo vytvoriť taký typ náhradnej výchovy, v ktorom by sa spájali výhody rodinného prostredia s dostupnosťou odbornej pomoci pri výchove.

Avšak, napriek prijatiu tohto zákona a aj napriek presunom detských domovov pod Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny sa v systéme žiadne výraznejšie zmeny neudiali a v závere roka 1999 žilo podľa oficiálnych štatistík stále 95% detí v zariadeniach, ktoré mali všetky znaky internátnej starostlivosti.

Aktivity Spoločnosti priateľov detí z detských domovov Úsmev ako dar

Veľkú úlohu v rámci systémových zmien zohrali aktivity Spoločnosti detí z detských domovov Úsmev ako dar, osobitne ***Benefičný koncert Úsmev ako dar***. Do roku 1989, resp. do revolúcie bol jedinou významnejšou, väčšou, osvetovou aktivitou, ktorá poukázala na život detí vo vtedajších detských domovoch, a celkovo na problematiku náhradnej starostlivosti. Prvýkrát sa tento koncert konal v roku **1982** a zaujímavá je jeho história. Za jeho zrodom bol, v rámci Brigády socialistickej práce Mirka Nešpora, odchovanec detského domova v Holíči Tóno Valentín. Prehovoril svojich kolegov, šoférov slovenskej televízie, aby pod vedením Júliusa Hrona – nášho zakladateľa, zorganizovali vianočný koncert pre deti z detských domovov. Okrem toho, že tento koncert poukazoval na problematiku týchto detí, tak v rámci jeho 40 ročnej histórie boli verejnosti,

STV - Brigáda socialistickej práce Mirka Nešpora 1976

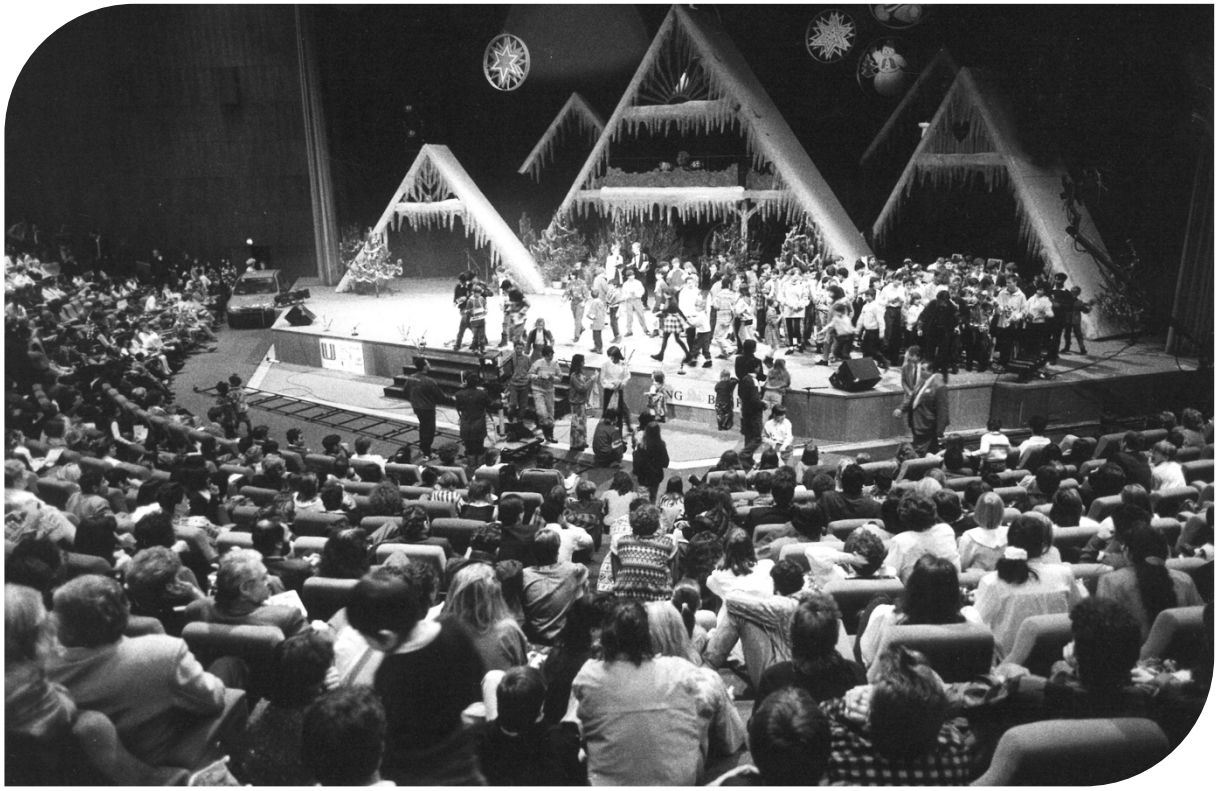

Prvý benefičný koncert Úsmev ako dar 1982

vďaka jeho vysokej sledovanosti v Slovenskej televízii, prezentované riešenia, aktivity a konkrétne výsledky, ktoré sa v tejto oblasti udiali.

V roku **1988** sa sformovala skupina vysokoškolských študentov, dobrovoľníkov, ktorí začali navštevovať deti v detskom domove v Bernolákove. Dá sa povedať, že vznikla základňa nadšencov (budúcich úsmevákov), ktorí nasledujúce roky realizovali rôzne rozvojové aktivity pre deti v detských domovoch.

Keď po nežnej revolúcii, vznikol priestor na aktivity vyvíjané neštátnym sektorom, hneď v roku **1990** sme túto možnosť využili a spolu s vtedajšou Úniou pracovníkov detských domovov, zorganizovali umeleckú prehliadku tvorivosti detí ***Najmilší koncert roka*** – prehliadku talentov detí z detských domovov. Dodnes tieto regionálne koncerty, ktoré vyúsťujú do celoslovenského podujatia, v spolupráci so zanietenými pracovníkmi CDR realizujeme a sme svedkami toho, aký veľký vplyv majú na sebahodnotu i sebaúctu týchto detí a na posilnenie vzájomných vzťahov medzi deťmi a pracovníkmi CDR, ktoré ich v týchto aktivitách podporujú. Okrem NKR sme ešte v roku 1990 zorganizovali, (rovnako v spolupráci s Úniou pracovníkov detských domovov), prvé celoslovenské ***Športové hry*** ktorých vyvrcholením sú každoročne organizované medzinárodné športové hry a zúčastňujú sa ich deti z detských domovov zo susedných krajín. Športom chceme podporiť rozvoj detí a rozvíjať v nich vôľové vlastnosti, sebadisciplínu, či vytrvalosť.

Najmilší koncert roka 1990

Dôkazom toho, že Najmilší koncert roka a športové aktivity majú svoj veľký význam, je veľké množstvo dnes úspešných domovákov, ktorí v minulosti participovali na týchto aktivitách. Vyrástlo na nich množstvo talentov, ktoré sú dnes inšpiráciou a zdrojom podpory pre iných. Vďaka systematickej práci na sebe, a aj pozornosti okolia, si uvedomili, že majú svoju hodnotu a pre spoločnosť vedia byť prínosom. Za 31 rokov organizácie týchto podujatí sa ich zúčastnilo viac ako 40 000 detí.

V roku **1991** sme zorganizovali prvé letné tábory a všetky tieto aktivity prirodzene vyústili do ***založenia občianskeho združenia Spoločnosti Úsmev ako dar***. Organizácia vznikla spojením Brigády socialistickej práce Mirka Nešpora Slovenskej televízie a skupiny vysokoškolských študentov, ktorí realizovali aktivity hlavne pre detský domov v Bernolákove. Predsedom združenia sa stal Július Hron, ktorého v roku 1992 nahradil Jozef Mikloško. Július Hron je však dodnes čestným podpredsedom združenia. Ako občianske združenie sme začali rozširovať systémové rozvojové aktivity pre deti v zariadeniach náhradnej starostlivosti. Vďaka pripravovaným aktivitám mali možnosť spoznať sa s novými ľuďmi, nadviazať priateľské vzťahy, či už s dobrovoľníkmi alebo medzi sebou navzájom. Mnohé z týchto väzieb sa stali pre deti trvalými vyživujúcimi vzťahmi, ktoré podržali a podporili mladých aj v procese osamostatňovania sa po odchode z detského domova.

Tieto cenné dlhodobé, priateľské vzťahy položili základy nášmu ***Anjelskému programu*** (dobrovoľnícky program zameraný na budovanie vzťahov s deťmi). Dodnes naši „anjeli“ ponúkajú mnohým deťom kontinuálne podporné väzby a napĺňajú vzťahové potreby detí ešte počas ich pobytu v zariadení, ale i po odchode do života. V rámci anjelského programu sme zorganizovali viac ako 33 000 spoločných aktivít zameraných na napĺňanie vzťahových potrieb detí pre viac ako 200 000 účastníkov.

V roku **1993** vznikol ***SOS program***, ktorého cieľom je pomoc mladým dospelým po odchode z detských domovov. Súčasťou SOS programu je aj iniciatíva Strecha, ktorej úlohou je sieťovať organizácie a zariadenia orientované na pomoc mladým dospelým či výmena skúseností. Cez SOS program sme dodnes pomohli viac ako 6600 mladým dospelým po ukončení náhradnej starostlivosti.

Okrem konkrétnych aktivít, organizácia Úsmev ako dar čoraz viac prezentovala témy súvisiace s náhradnou starostlivosťou aj širokej verejnosti prostredníctvom osvetových aktivít. V roku **1994** išlo o prvú osvetovú kampaň ***„Máj lásky čas“***. Prostredníctvom nej sme chceli poukázať na problematiku detí v detských domovoch, upozorniť na to, že takéto deti medzi nami sú, že v spoločnosti existujú problémy, na ktoré je potrebné hľadať riešenia. Úsmev ako dar však nielen poukazoval na výzvy, ale predovšetkým odpovedal návrhmi a realizáciou konkrétnych riešení. Vždy v tímovej spolupráci zainteresovaných. Od prvej osvetovej kampane bolo zorganizovaných viac ako 20 veľkých celoslovenských osvetových kampaní, ktoré významným spôsobom prispeli k scitliveniu spoločnosti voči skutočným potrebám detí vyrastajúcich bez funkčnej rodiny.

Prvá osvetová kampaň „Máj lásky čas“ 1994

Založenie Fondu Pipi dlhej pančuchy na Najmilšom koncerte roka 1995

V roku **1995** sme po súhlase autorky Astrid Lingrenovej založili štipendijný Fond Pipi dlhej Pančuchy na podporu detí z detských domovov náhradných a sociálne slabších rodín, ktoré študujú na stredných a vysokých školách. Fond tiež podporuje osobnostný rozvoj mladých domovákov, ktorí v sebe cítia potenciál a túžbu pomáhať ostatným.

Pribúdajúce aktivity Úsmevu ako dar v rokoch 1997 - 1998

Veľký Meder

14. novembra **1997** bola otvorená, v rámci spolupráce SPDDD Úsmev ako dar a detským domovom vo Veľkom Mederi, prvá rodinná bunka v budove, ktorú dostalo do daru OZ Úsmev ako dar. Od otvorenia detského mestečka v Zlatovciach v roku 1976, to bolo prvýkrát, čo reálne vznikla samostatná výchovná skupina s manželským párom (manželia Elšíkoví), ktorý sa o skupinu detí staral 24 hodín denne. Už prvý rok fungovania takejto samostatnej skupiny sa potvrdil nespochybniteľný pozitívny vplyv na prežívanie a správanie detí premiestnených z veľkého internátneho zariadenia do samostatnej skupiny rodinného domu.

Otvorenie prvej rodinnej bunky DeD vo Veľkom Mederi 1997

Domováci domovákom

Radoslav Dráb - zakladateľ iniciatívy „domováci domovákom“

Ďalšou významnou aktivitou v roku **1997,** bolo sformovanie skupiny „domováci domovákom“. Jej iniciátormi boli Radoslav Dráb a Robo Vessa. Naším cieľom bolo vtiahnuť ľudí, ktorí mali osobnú skúsenosť so životom v detskom domove, do konkrétnej práce a tiež sme chceli načúvať ich hlasom pri prebiehajúcich reformách. Iniciatíva spája domovákov, ktorí chcú pomáhať deťom, ktoré prídu po nich. Aj vďaka tejto iniciatíve pracuje v súčasnosti v Spoločnosti Úsmev ako dar viac ako 25 bývalých „domovákov“. Iniciatíva stojí tiež za Akadémiou Pipi dlhej pančuchy a zážitkovými seminármi „Cesta domov“, ktoré systematicky rozvíjajú osobnosť mladých dospelých a učia ich významu zdravej identity, sebaúcty a odpustenia vo svojom živote.

Študijná cesta po internátnych detských domovoch „sovietskeho typu“

Návšteva Ruska

V roku **1998** sme zorganizovali študijnú cestu do ***Ruska,*** ktorú za Úsmev ako dar absolvovali Jozef Mikloško, Kristián Kovács a Eva Bodnárová. Počas tejto cesty sme navštívili internátne školy i viaceré detské domovy. Návštevy internátnych socialistických domovov nám pomohli lepšie pochopiť korene a ideológiu socialistických zariadení. Následne sme navštívili aj detské domovy v Moldavsku, na Ukrajine, v Rumunsku a Bulharsku. Nadobudnuté poznatky z týchto ciest nám pomohli pri formulácii cieľov transformácie u nás.

Iniciatíva Úsmev svätého Mikuláša

V rámci aktivít, ktoré sme organizovali sme sa veľmi intenzívne stretávali s prípadmi rozdelených súrodencov. Tieto príbehy nás silne zasiahli, nakoľko sme vnímali intenzívnu potrebu týchto detí po kontaktoch s rodinou a túžbu obnoviť svoje rodinné väzby. Súrodenci boli často krát najbližšími vzťahovými osobami dieťaťa, väzby medzi nimi boli veľmi silné. Nastavenie a zabehnuté postupy v systéme však tieto väzby v mnohých prípadoch prerušili a súrodenci boli umiestňovaní do rôznych zariadení vzdialených od seba aj stovky kilometrov. Preto sme sa v roku **1998** rozhodli založiť projekt ***Úsmev sv. Mikuláša***, ktorý bol zameraný na spájanie súrodencov, rozdelených v rámci systému náhradnej starostlivosti. Jeho krstným otcom sa stal známy herec Ľubo Roman. Naše rozvojové pobyty, tábory a pravidelné, spoločné víkendové pobyty spojili v tom čase viac ako 100 súrodeneckých skupín. Tieto stretnutia bývali emočne náročné a zároveň pre deti mimoriadne liečivé a pre spracovanie svojej osobnej a rodinnej histórie a porozumenie svojej identite mimoriadne zmysluplné. Väčšina z týchto detí, mnohí dnes už dospelých, tvrdí, že za najbližšieho človeka vo svojom živote považuje práve svojho súrodenca. Výskumné zistenia potvrdili, že 53,6% detí a mladých ľudí v zariadeniach považuje súrodenca za svojho najbližšiu osobu.

„Pokrstenie“ iniciatívy Úsmev svätého Mikuláša Ľubom Romanom

Spoločnosť priateľov detí z detských domovov Úsmev ako dar začala svoju činnosť ako výlučne dobrovoľnícka organizácia. Jej cieľom bolo pootvoriť „brány detských domovov“ a prispieť

k humanizácii systému ústavnej starostlivosti a scitliveniu spoločnosti voči skutočným potrebám detí. Vyškolení dobrovoľníci - členovia Spoločnosti Úsmev ako dar, od svojho založenia, deťom vyrastajúcim bez rodinného a širšieho vzťahového zázemia mimo zariadenia, ponúkajú nové priateľstvá a podnety. Vyživujúce vzťahy sa tvoria prirodzenou formou prostredníctvom spoločných rozvojových, zážitkových aktivít mimo zabehnutého režimu domova. Napriek snahe a dobrej vôli mnohých vychovávateľov vytvoriť deťom adekvátne náhradné prostredie, spoločnosťou, v minulosti, presadzovaný a podporovaný kolektivizmus neposkytoval priestor pre skutočné napĺňanie individuálnych potrieb detí. Neustále sa vyskytujúce prípady, a aj opakovaného závažného zlyhávania mnohých mladých dospelých po ukončení ústavnej výchovy, ich problematické zaraďovanie sa do samostatného života, nešťastné a rozpadajúce sa vzťahy a rodiny, či problémy so zákonom, upozorňovali, že je potrebné hľadať a nájsť príčiny takéhoto dlhodobo pretrvávajúceho nepriaznivého stavu. Spoločné hľadanie všetkých zainteresovaných (zvnútra i zvonka systému) nás priviedlo k poznaniu, že jediné, čo môže deťom vyrastajúcim vo vtedajších zariadeniach naozaj pomôcť, je zmena systému výchovy a starostlivosti v zmenenej optike.

Akcent sme kládli na systémové hľadanie riešení najpálčivejších problémov detí umiestnených v jednotlivých typoch zariadení, na ktoré sme konštruktívnym spôsobom systematicky poukazovali a argumentáciu ktorých sme mali vždy podloženú empíriou a faktami. Paralelne s našimi iniciatívami sa začali realizovať komunikované zmeny v systéme náhradnej starostlivosti.

Rok 2000 – Začiatok systémovej transformácie

Na dokreslenie situácie a nutnosti transformácie zhŕňame fakty z roku 2000:

- v roku 2000 bolo v Slovenskej republike 87 detských domovov (v r. 1999 – 81 detských domovov)
- z toho 75 štátnych, 7 cirkevných a iných neštátnych 5
- v uvedených domovoch bolo umiestnených 3 637 detí (v r. 1999 – 3 589 detí), z toho obojstranne osirelých detí 47 (1,3% z celkového počtu detí v DeD) a jednostranne osirelých 475 (13,1% z celkového počtu detí v DeD)
- v priebehu roka bolo do detských domovov umiestnených 1036 detí (o 107 detí viac ako v roku 1999)
- starostlivosť a výchova v DeD bola v priebehu roka ukončená v 1025 prípadoch (o 61 detí menej ako v r. 1999), z toho v 162 prípadoch z dôvodu zverenia do predosvojiteľskej starostlivosti, v 193 prípadoch z dôvodu návratu do pôvodnej rodiny, v 72 prípadoch z dôvodu zverenia do pestúnskej starostlivosti, v 40 prípadoch z dôvodu zverenia

do výchovy iného občana než rodiča a v 246 prípadoch z dôvodu dosiahnutia plnoletosti a v 312 prípadoch z iných dôvodov

- v roku 2000 bolo na Slovensku 57 profesionálnych rodín (o 18 rodín viac ako v r. 1999) s celkovým počtom detí 116 (o 33 detí viac ako v r. 1999)
- k 31. 12. 2000 bolo v Slovenskej republike 32 špeciálnych základných škôl internátnych, v ktorých bolo umiestnených 781 detí s nariadenou ústavnou výchovou
- napriek všetkému vynaloženému úsiliu sme museli konštatovať, že na konci roku 2000 žilo v internátnom type detského domova až 95% detí s nariadenou ústavnou starostlivosťou

14.12.2000 - Ohlásenie vízie „...aby každé dieťa malo rodinu“

Spoločnosť Úsmev ako dar sa stala prostredníctvom svojich aktivít akýmsi „hovorcom“ v oblasti detských práv opustených a ohrozených detí, a začala verejne i na oficiálnych fórach formulovať konkrétne potreby týchto detí a požiadavky odbornej verejnosti na zmenu systému. Dovolíme si tvrdiť, že veľká systémová transformácia začala v roku 2000 práve z podnetu prezentovanom vo verejnoprávnej televízii ***počas Vianočného benefičného koncertu Úsmev ako dar***. Na tomto koncerte vystúpili s kľúčovým ideovým vstupom Jozef Mikloško a Július Hron, ktorí vyjadrili záväzok iniciovať a realizovať transformáciu v starostlivosti o opustené deti s mottom ***„....aby každé dieťa malo rodinu“,*** a s cieľom, aby sa detské domovy stali pre deti ***„prestupnou stanicou“,*** do času trvalého riešenia pre dieťa – znovuzjednotenia so sanovanou pôvodnou rodinou, alebo umiestnenia do náhradnej rodiny.

Koncert Úsmev ako dar 2000 - prvé ohlásenie transformácie

2001 – Rok príprav

Prvá medzinárodná konferencia „Aby každé dieťa malo rodinu...transformácia detských domovov“.

V marci (23.3. – 24.3.2001) sa konala prvá spoločná medzinárodná konferencia pod názvom „Aby každé dieťa malo rodinu...transformácia detských domovov“. Konferencia bola primárne určená pre riaditeľov detských domovov a okrem nich sa na nej zúčastnili zástupcovia ministerstiev, univerzít a ostatní spolupracovníci. Celkovo sa jej zúčastnilo 170 domácich a zahraničných účastníkov. Prednášajúcimi boli odborníci zo Slovenska, z Nemecka, Belgicka, Francúzska, Talianska, Malty, Maďarska, Poľska, Českej republiky, z Ruska, Rumunska aj Ukrajiny. Na konferencii zazneli z úst politikov, najmä z úst vtedajšieho ministra zahraničných vecí Eduarda Kukana, záväzky zrealizovať transformáciu systému náhradnej starostlivosti, ako súčasť procesu vstupu Slovenska do Európskej Únie. Záverom konferencie bolo stanovenie cieľa, priorít a etáp transformácie. Odvtedy konferenciu s neskorším názvom Mosty v sociálnoprávnej ochrane, realizujeme každý rok. Od roku 2015 sa jej okrem riaditeľov CDR, zástupcov štátnej správy a odborníkov v systéme náhradnej starostlivosti zúčastňujú aj vedúci oddelení SPODaSK.

15.-17.4.2001 Bratislava / Zborník z prvej konferencie k transformácii detských domovov

Vytvorenie koncepčnej skupiny SPDDD Úsmev ako dar

V roku 2001 sme vytvorili koncepčnú skupinu, ktorá bola hlavnou riadiacou zložkou transformácie počas prvých rokov jej realizácie. V rámci nej bolo kreovaných 10 odborných skupín (malá koncepčná, právna, ekonomická, vzdelávacia, lobbing, medzinárodná, koordinačná, sponzoring, marketing a organizačná). Sme veľmi radi, že sa nám podarilo spojiť odborníkov na rôznych úrovniach a z rôznych inštitúcií, k spoločnému postupu so spoločným cieľom – zasadzovať sa za dôsledné hájenie najlepšieho záujmu opustených a ohrozených detí na Slovensku. Prostredníctvom tímov Koncepčnej skupiny ÚaD sme iniciovali založenie podporných pracovných skupín na podporu transformácie na pôde bývalých krajských úradov. Prvý krát sa podarilo takéto

stretnutie zrealizovať v apríli 2001. Stretnutia sa realizovali minimálne dvakrát do roka a zúčastňovali sa ich najmä zástupcovia odborov sociálnych vecí krajských úradov, ktorých postupne nahradili kompetentní pracovníci príslušných odborov úradov práce a sociálnych vecí, zástupcovia VÚC, riaditelia detských domovov, zástupcovia mimovládnych organizácií a MPSVaR SR. Vytvoril sa tak priestor na riadenie transformačných procesov, výmenu informácií a konzultovanie koncepcie a potrieb transformácie v jednotlivých zariadeniach. Koncepčná skupina si stanovila *základné priority*:

1) Vypracovanie modelu detského domova
2) Transformácia v štyroch oblastiach
3) Systém hodnotenia kvality starostlivosti : Plaketa „Detský úsmev“
4) Systém financovania – kapitačný systém
5) Transformácia „detských domovov pre deti v dojčenskom veku“
6) Zjednotenie prístupov k riešeniu problematiky všetkých detí s nariadenou ústavnou výchovou
7) Zrovnoprávnenie štátnych, neštátnych a cirkevných zariadení

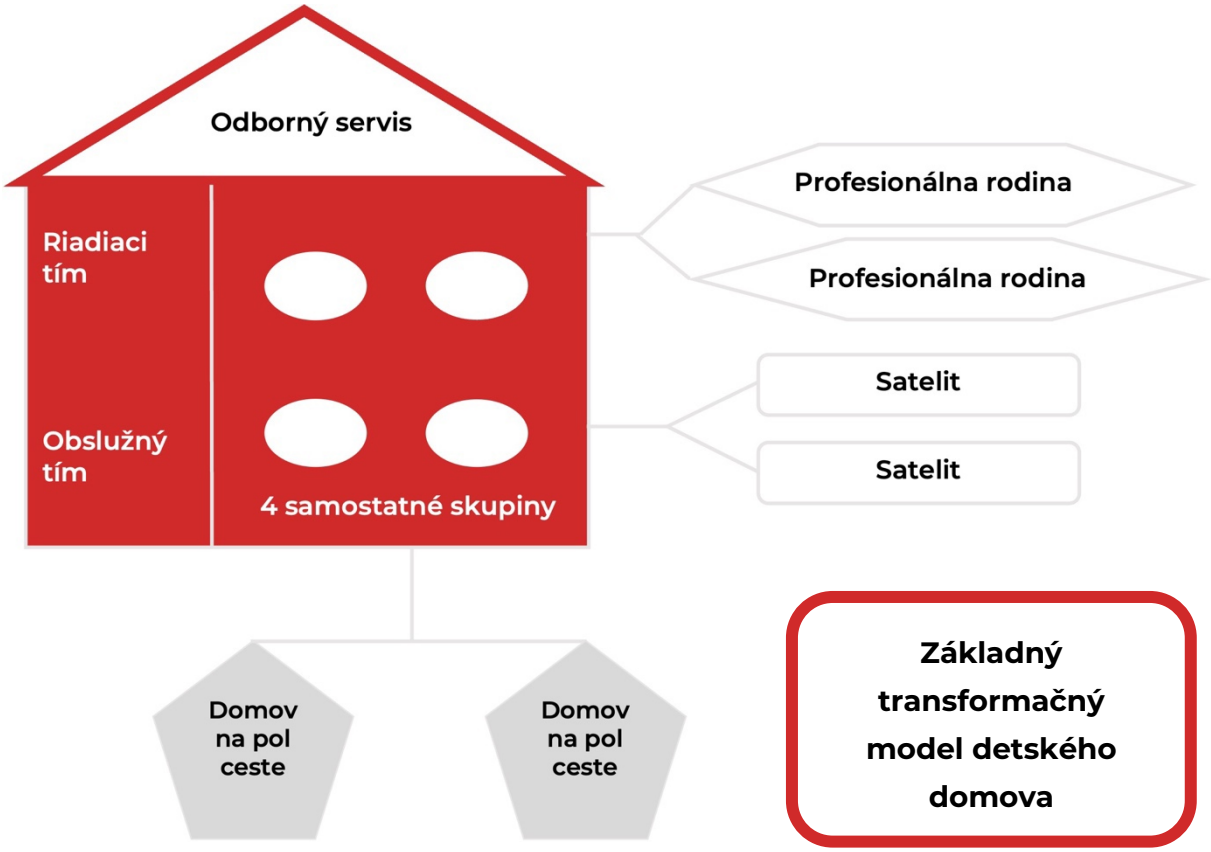

Koncepčná skupina naformulovala i ***základnú víziu budúceho smerovania:***

1. Celospoločenská podpora rodín
2. Integrovaný systém prevencie, sanácie a podpory rodín
3. Špecializácia inštitúcií na deti a rodinu (súdy, prokuratúra, polícia a pod.)
4. Vytvorenie špecializovaného úradu na ochranu práv detí a rodiny (Ombudsman resp. komisár pre deti, resp. Vládny výbor pre deti a rodinu, resp. Ministerstvo pre deti a rodinu)

Koncepčná skupina sa pravidelne stretávala až do roku 2005, kedy začal byť účinný zákon č.305/2005 Z.z. o sociálnoprávnej ochrane detí a sociálnej kuratele. Na podporu myšlienok transformácie vydávala počas celého svojho fungovania občasník „Domov pre Úsmev".

Cena detského úsmevu

Od roku 2001 sme sa rozhodli morálne ohodnotiť ľudí, ktorí konkrétnym spôsobom prispeli k naplneniu myšlienky „...aby každé dieťa malo rodinu". Vytvorili sme formu ocenenia ***„Cena detského úsmevu"***, ktorá bola pôvodne udelená v troch kategóriách – systémová pomoc, osvetová pomoc, konkrétna pomoc. Neskôr (2011) sme ju premenovali na „Cenu Milana Rúfusa". Medzi najznámejšími ocenenými boli napríklad: Anton Srholec, Peter Gombita, Marián Kuffa, umelci ako Iveta Malachovská, Adela Banášová, Katka Brychtová, Daniel Hevier a iní, ako aj významní aktéri transformácie, Július Hron, Jana Kostanjevcová, Miroslav Chudý, manželia Ondášovci , Magdaléna Szobonyová. Každoročne, až do súčasnosti je cena odovzdávaná na Vianočnom benefičnom koncerte Úsmev ako dar, ktorý každoročne vysiela verejnoprávna televízia na Štedrý deň.

Ladislav Chudík odovzdáva cenu Detského Úsmevu manželom Ondášovcom 2009

Ratifikácia medzinárodného Dohovoru o ochrane detí a spolupráci pri medzištátnych osvojeniach

V roku 2001 Slovenská republika pristúpila k ratifikácii uvedeného Dohovoru a SPDDD Úsmev ako dar spolu s ostatnými občianskymi združeniami túto ratifikáciu významne podporili.

Rok 2002 – Prvé prestavby zariadení a rozvoj vzdelávania v systéme náhradnej starostlivosti

Výcvikový program PRIDE - **P**arents **R**esources for **I**nformation**, D**evelopment and **E**ducation (preklad: Zdroj informácií pre vzdelávanie a rozvoj rodičovských zručností).

V roku 2002 sme reflektovali na naliehavú potrebu odbornej prípravy náhradných rodičov aj záujemcov o náhradné rodičovstvo a na vzdelávacie potreby vychovávateľov a iných pracovníkov systému náhradnej starostlivosti. Hľadali sme relevantný vhodný nástroj, ktorý by nám edukáciou a zážitkovým spôsobom pomohol zmeniť zabehnuté postoje a systém práce z kolektívneho prístupu na individuálnu starostlivosť o deti. Preto sme uzavreli zmluvu s *Child Welfare League of America* a stali sa tak výhradným vlastníkom výcvikového programu PRIDE pre územie Slovenskej republiky. PRIDE je medzinárodne aplikovateľný zážitkový program tvorený špičkovými odborníkmi z oblasti náhradnej starostlivosti, ktorý napomáha pripraviť ľudí na kompetentnú prácu s deťmi žijúcimi mimo vlastnej rodiny, reflektujúc skutočné potreby a prežívanie dieťaťa. Opiera sa o emocionálnu stránku človeka a jeho zážitkové skúsenosti. Každé stretnutie je tematicky zamerané na rozvoj jednotlivých zručnosti, ktorých zvládnutie je predpokladom úspešnosti výchovy dieťaťa v náhradnej starostlivosti. Jednotlivé zručnosti a schopnosti vychádzajú z individuálnych potrieb konkrétneho dieťaťa. Na základe týchto poznatkov PRIDE učí náhradných rodičov, vychovávateľov, a iných opatrovateľov, ako efektívnym napĺňaním potrieb a poskytnutím láskyplného osobného vzťahu predchádzať konfliktom a problémom vo výchove a vyrovnávať nerovnomernosti vo vývine dieťaťa. Program PRIDE zásadným spôsobom ovplyvnil formovanie postojov a pozitívne zmeny vo výchovnom prístupe k deťom vyrastajúcim mimo biologickú rodinu. Významne napomohol celej odbornej verejnosti a pracovníkom systému náhradnej porozumieť špecifickým prejavom správania detí v náhradnej starostlivosti, scitlivieť voči ich skutočným potrebám a efektívnejšie poskytovať liečivú každodennú starostlivosť. Základné zásady a filozofia tohto programu sa pretavili aj do legislatívy, konkrétne do zákona č.305/2005 Z.z. o sociálnoprávnej ochrane detí a sociálnej kuratele.

Leták pre verejnosť na podporu náhradného rodičovstva

Do začiatku roka 2010 sme prostredníctvom programu PRIDE preškolili vyše 3845 vychovávateľov, náhradných rodičov a iných odborníkov. Prvými majster-trénermi, ktorí následne školili početnú skupinu trénerov programu pre všetky regióny Slovenska, sa stali Katarína Výbochová, Dana Pukancová, Elena Vaňová a Henrieta Popluhárová. Od tohto roku plnohodnotne cez pôsobenie špecialistov na rozvoj rodiny odborne sprevádzame náhradné rodiny a organizujeme kluby náhradných rodičov. Na podporu náhradného rodičovstva sme zorganizovali aj viacero osvetových mediálnych kampaní a tematických edukačných aktivít, množstvo odľahčujúcich pobytov a špecifických (i terapeutických) intervencií.

Prvé vyčlenené financie na transformáciu

Veľkým úspechom v roku 2002 bol počin poslanca Júliusa Brocku, ktorý zapracoval do štátneho rozpočtu poslanecký návrh na vyčlenenie účelovo viazaných financií, v objeme 36 500 000 slovenských korún, na prvé prestavby zariadení.

Mediálna kampaň na podporu transformácie – Domov pre úsmev

Domov pre Úsmev

SPDDD Úsmev ako dar v tomto roku spustila zároveň osvetovú kampaň ***„Domov pre Úsmev“,*** zameranú prostredníctvom známych osobností na osvetu pre verejnosť ohľadom potreby transformácie detských domovov. Odvtedy sme zrealizovali viac ako 20 celoslovenských osvetových kampaní pod mottom „...aby každé dieťa malo rodinu“ a neskôr „...aby rodina ostala spolu“.

Začiatok zahraničných stáží

V roku 2002 sme začali organizovať prvé stáže pre našich pracovníkov ale aj pre riaditeľov a zamestnancov detských domovov a zamestnancov riadiacich orgánov. Zorganizovali sme cesty najmä do Poľska a Maďarska, ale aj do Rakúska, Nemecka či na Ukrajinu, za účelom získania zahraničných skúseností z premeny tamojších zariadení. Zahraničných stáží sa zúčastnilo viac ako 500 pracovníkov detských domovov, Ústredia aj Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny.

Rok 2003 - Zjednocovanie ústavnej starostlivosti a transformácia špeciálnych škôl internátnych

Podľa Ministerstva školstva Slovenskej republiky bolo na konci roku 2002 v špeciálnych základných školách internátnych a špeciálnych materských školách internátnych umiestnených 1248 deti s nariadenou ústavnou starostlivosťou, v špeciálnych stredných školách, odborných učilištiach a v praktických školách 491 detí. V špeciálnych výchovných zariadeniach bolo 933 „štátnych“ detí. Z tohto vyplýva, že spolu bolo v rezorte školstva 2672 detí s nariadenou ústavnou, ochrannou výchovou alebo z dôvodu predbežného opatrenia. Problémy detí s nariadenou ústavnou výchovou v špeciálnom školstve by sme mohli zhrnúť do nasledovných bodov:

- nedostatočný vývin a rozvoj poznávacích procesov ako dôsledok na podnety chudobného „ústavného“ prostredia spôsobujúceho oneskorený vývin osobnosti dieťaťa
- sociálne, vzťahové, vecné prostredie internátu bolo pre vývin a rozvoj dieťaťa svojou povahou neprirodzené, a nepriaznivo ovplyvňovalo budúcnosť dieťaťa
- dlhodobý život dieťaťa v sociálne – vzťahovo frustrujúcich podmienkach s nepriaznivým dopadom na rozvoj potenciálu dieťaťa, limitovaná schopnosť uspokojivého sociálneho začlenenia týchto mladých ľudí po odchode zo zariadenia, neosobné vzťahy bez emocionálnej angažovanosti determinované absenciou vyživujúcej bezpečnej vzťahovej väzby v ranom detstve často spôsobovali neschopnosť dieťaťa vytvárať si zodpovedajúce vzťahy
- nedostatočný vývin vyjadrovacích schopností (navyše limitovaný primárnym mentálnym postihnutím) ako dôsledok málo podnetného prostredia, bolo pre budúcu schopnosť osamostatnenia dieťaťa handicapom, a ovplyvňovalo aj školskú a praktickú úspešnosť dieťaťa
- internátne prostredie neposkytovalo takmer žiadne možnosti na získanie praktických sebaobslužných činností (varenie, pranie, žehlenie a pod) domácich prác – dôležitých pre samostatnosť detí a sebarozvoj
- obmedzený, nepodporovaný kontakt s biologickou rodinou a inými blízkymi osobami, a následné odcudzenie a prežívanie pocitu opustenosti, osamelosti, stratenosti, zbytočnosti, prispeli k rozvoju negatívnych vzorcov správania
- práca s biologickými rodinami bola vzhľadom na vzdialenosť bydliska rodiny a internátnej školy, kde bolo dieťa umiestnené, takmer nemožná, strácalo sa profesionálne povedomie personálu o potrebe pracovať s rodinou ...
- neexistovala adekvátna, účinná forma starostlivosti a podpory mladých odchovancov zariadení po dovŕšení plnoletosti, napriek ich sťaženými možnostiam profesionálneho uplatnenia a iným limitom spôsobených sociálnym, mentálnym, či iným zdravotným znevýhodnením
- existovali oprávnené pochybnosti, či všetky deti s nariadenou ústavnou starostlivosťou boli umiestnené v špeciálnych internátnych školách oprávnene. Viaceré z nich, boli do špeciálnych škôl umiestnené práve z dôvodov sociálnej zanedbanosti.
- zo získaných informácií iniciatívy „Úsmev sv. Mikuláša“ sa potvrdilo, že najčastejšou príčinou rozdelenia súrodencov s nariadenou ústavnou starostlivosťou bolo umiestnenie časti súrodencov do systému špeciálnych škôl. Súrodenecké väzby sa nerešpektovali.

V roku 2002, vláda SR, uznesením č. 837 zo dňa 7. augusta, schválila Národný akčný plán pre deti, ktorý v časti „Starostlivosť o deti a rodinu a starostlivosť o deti žijúce mimo vlastnej rodiny“ ukladá MPSVR SR, MŠ SR a krajským úradom úlohu: *„Zabezpečiť v rámci výkonu ústavnej výchovy* ***transformáciu internátov špeciálnych škôl*** *na modely, ktorých spôsob poskytovania starostlivosti bude simulovať rodinné prostredie. Transformácia sa na základe uskutočnených spoločných rokovaní rezortov MPSVR SR a MŠ SR začala realizovať postupne podľa regionálnych podmienok od r. 2003.“*

Veľké Kapušany - Najväčšia transformácia špeciálnej školy internátnej na DeD

Výsledkom medzirezortných rokovaní bolo usmernenie, na základe ktorého sa mala zrealizovať transformácia týchto zariadení. Počiatkom transformácie systému starostlivosti o deti s nariadenou ústavnou starostlivosťou v rezorte školstva, bolo zjednotenie výkonu náhradnej starostlivosti pod riadenie jedného rezortu, a to rezortu práce, sociálnych vecí a rodiny. Poznajúc úroveň životných podmienok detí s nariadenou ústavnou starostlivosťou v rezorte školstva a možností ich zlepšovania, Spoločnosť Úsmev ako dar sa stala iniciátorom transformácie v tejto oblasti. Dovtedajšie skúsenosti našej organizácie z procesu transformácie detských domovov nám umožnili stať sa partnerom MPSVaR SR a MŠ SR pri navrhovaní riešení realizácie tohto procesu. SPDDD Úsmev ako dar bola Ministerstvom školstva SR poverená osobne navštíviť všetky osobitné školy internátne a vypracovať stratégiu premeny týchto internátnych zariadení na detské domovy. Participovali sme na transformácii internátnych škôl spoločne so zástupcami menovaných ministerstiev, príslušnými úradmi a pod. Prispeli sme aj prostredníctvom poskytovaného poradenstva a zabezpečenia nevyhnutnej materiálnej podpory. Jednotlivým špeciálnym školám sme pomohli realizovať ich vlastné projekty transformácie.

Roman Baláž - prvý „odchovanec“ špeciálnej školy internátnej, ktorý ukončil vysokú školu

Nakoľko existovali oprávnené pochybnosti o tom, či boli všetky deti umiestnené do systému špeciálneho školstva oprávnene, dôležitým momentom transformácie bola *rediagnostika* detí umiestnených v špeciálnych školách a školských zariadeniach. Ukázalo sa, že viaceré deti boli v špeciálnych školách výlučne kvôli sociálnemu zanedbaniu, nie mentálnemu znevýhodneniu. Deti, u ktorých sa zistilo, že do systému špeciálneho školstva nepatria, boli premiestnené do detských domovov. Vyskytli sa aj prípady, kedy odchovanci ŠZŠI následne absolvovali vysokú školu.

Z hľadiska psychického vývinu detí sa začalo predchádzať premiestňovaniu detí zo zariadenia do zariadenia z dôvodu dosiahnutia istého veku. Súčasťou transformácie zariadení náhradnej starostlivosti bolo zabezpečiť stabilné a bezpečné prostredie, nevyhnutné pre vývin dieťaťa, a samozrejme, zaradenie dieťaťa do výchovno-vzdelávacieho procesu s ohľadom na jeho špeciálne výchovno-vzdelávacie potreby.

V roku 2003 bola prijatá novela zákona o školských zariadeniach. Podľa nej bolo od 1.1.2004 pozastavené prijímanie detí s nariadenou ústavnou starostlivosťou do internátov špeciálnych škôl na výkon ústavnej starostlivosti. Uvedené školské zariadenia, pokiaľ neboli transformované, zabezpečovali výkon ústavnej výchovy len do 31. augusta 2006. Do zariadení detských domovov tak prešlo približne 1000 detí z bývalých osobitných škôl internátnych a do osobitnej školy začali denne dochádzať zo svojho „kmeňového“ detského domova.

Transformácia týchto internátnych škôl bola veľmi náročná. Často sa stretla s veľkým odporom mnohoročných zamestnancov. Skutočnosť, že sa nakoniec transformačný proces aj týchto, pre vývin dieťaťa absolútne nevhodných zariadení, zavŕšil, považujeme za veľký úspech všetkých zainteresovaných subjektov a ich nadštandardnej tímovej spolupráce. Zástupcovia Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny - Jana Kostanjevcová a Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu - Miroslav Chudý boli ocenení za transformáciu špeciálneho internátneho školstva cenou Milana Rúfusa v roku 2007.

Zákon o štátnom fonde rozvoja bývania

Veľkým prínosom v oblasti bývania bolo prijatie ***zákona č.607/2003 o štátnom fonde rozvoja bývania Z.z.,*** ktorý sa detailnejšie zameral na cieľovú skupinu mladých ľudí, ktorí vyrastali v detských domovoch, a zvýhodnil ich pri poskytnutí úveru, v rámci podmienok schválenia úveru a úrokovej sadzby.

Vznik Fóra riaditeľov detských domovov

S cieľom urýchlenia celkového procesu transformácie internátnych detských domovov a zaistenia jej správneho smerovania sa Spoločnosti Úsmev ako dar podarilo dňa 27.11.2003 na 3. ročníku konferencie Mosty v sociálno-právnej ochrane v Častej - Papierničke iniciovať založenie Fóra riaditeľov detských domovov. Prvým predsedom sa stal Milan Pivko, riaditeľ detského domova v Hornom Kelčove.

Fórum riaditeľov sa stalo reprezentantom a komunikátorom potrieb zariadení v procese transformácie vo vzťahu k nadriadeným a spolupracujúcim inštitúciám. Stalo sa významným partnerom prizývaným na diskusné fóra k pripravovaným legislatívnych zmenám a do pracovných skupín zameraných na realizáciu prebiehajúcich procesov transformácie v systéme náhradnej starostlivosti. Neskôr sa toto fórum rozšírilo aj o zamestnancov detských domovov a dodnes má ambíciu, v atmosfére partnerstva a vzájomného dialógu, koordinovať a presadzovať záujmy transformácie s ohľadom na najlepší záujem dieťaťa.

Domovské vzdelávacie centrum v Dunajskej Lužnej

V roku 2003 sme v spolupráci s Nadáciou DEDO otvorili „Domovské vzdelávacie centrum“ v Dunajskej Lužnej, ktoré bolo prvým modelovým zariadením starostlivosti o mladých dospelých po odchode zo zariadenia. Dodnes jeho bránami prešlo viac ako 650 mladých dospelých, z ktorých sa viac ako 70% úspešne zaradilo do samostatného života. Systémová spolupráca s Nadáciou DEDO prerástla do vybudovania DORIEK – prvých modelových zariadení – centier na obnovu rodiny, ktoré od roku 2007 ako prvé zariadenia na Slovensku poskytovali komplexnú terénnu, ambulantnú i pobytovú starostlivosť pre celé rodiny.

Domovské vzdelávacie centrum
Dunajská Lužná 2003

Prvý seminár sudcov poručenskej agendy

Jedným z našich cieľov bola špecializácia štátnej správy na oblasť dieťaťa a rodiny. Ako prvé na to reagovalo Ministerstvo spravodlivosti, čoho výsledkom bolo spoločné zorganizovanie 1.seminára sudcov poručenskej agendy, ktorý sa konal 18. – 19.3.2003 v Omšení. Tieto semináre prebiehajú dvakrát do roka až do súčasnosti. Ich cieľom je vzdelávanie, diskusie k aktuálnym témam v oblasti sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately, výmena skúsenosti a tímová spolupráca pri skvalitňovaní výkonu a formulovaní legislatívnych návrhov. Okrem sudcov a vyšších súdnych úradníkov sa na seminároch zúčastňujú zástupcovia ministerstiev, Ústredia a úradov práce sociálnych vecí a rodiny, Úradu komisára pre deti a Úradu komisára pre osoby so zdravotným postihnutím, zástupcovia akademickej obce, občianskych združení a advokáti. Na jednom z týchto seminárov vznikla Asociácia rodinných sudcov, ktorá pomohla presadiť špecializáciu sudcov na rodinnú agendu. Reálny začiatok špecializácie rodinných sudcov začal 1.9.2011.

2004 – Rok prestavby, začiatky procesov sanácie rodiny

Vznik Ústredia práce, sociálnych vecí a rodiny

1.1.2004 vzniklo ***Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny.*** Do tohto dátumu patrilo zriaďovanie detských domovov do kompetencie krajských úradov. Po vzniku Ústredia prešla komplexná agenda detských domovov pod tento metodický a riadiaci orgán.

Zriadenie komisie za účelom prideľovania finančných prostriedkov na transformáciu zariadení

V roku 2004 sa podarilo na transformáciu vyčleniť v štátnom rozpočte najvyšší objem financií – ***232 000 000 slovenských korún.*** Z tejto sumy sa mala podporiť transformácia detských domovov, špeciálnych materských škôl internátnych a špeciálnych škôl internátnych, a tiež iné zariadenia, ktorých činnosť bola v súlade s procesom transformácie výkonu ústavnej výchovy v detských domovoch.

Na pôde Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny bola ***zriadená odborná komisia***, ktorá na základe odborného posúdenia a prehodnotenia projektov spracovaných jednotlivými zariadeniami, rozhodovala o poskytnutí finančných prostriedkov zo štátneho rozpočtu na podporu transformácie výkonu ústavnej výchovy v detských domovoch. Tieto projekty museli byť v súlade s jednotlivými piliermi transformácie, pričom v rámci priestorových podmienok malo ísť o podporu znižovania kapacity budov na maximálne 4 samostatné skupiny v jednej budove a rozvoj samostatných skupín mimo sídel centrálnych budov detských domovov v samostatných bytoch.

Individuálny prístup k dieťaťu sa stál základom pre novú filozofiu práce vychovávateľa v detskom domove

V tejto komisii boli zastúpení zástupcovia Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR, Ústredia práce, sociálnych vecí a rodiny a mimovládneho sektora. Za mimovládny sektor to boli organizácie Úsmev ako dar, SOCIA a Slovenská technická univerzita.

Priority MPSVR SR na rok 2004 pre realizáciu prvku Transformácia výkonu ústavnej výchovy v detských domovoch:

- Projekty transformácie detských domovov na nové formy poskytovania starostlivosti deťom s nariadenou ústavnou výchovou – rozvoj samostatných skupín, profesionálnych náhradných rodín, skvalitňovanie poskytovania starostlivosti, humanizácia podmienok života v detských domovoch v súlade s vymedzenými oblasťami transformácie výkonu ústavnej výchovy v detských domovoch (transformácia výchovných podmienok, personálnej štruktúry, priestorových podmienok a hospodársko - ekonomických podmienok)

- Projekty podporujúce transformáciu internátov, alebo ich častí, v špeciálnych materských školách internátnych a internátov v špeciálnych školách internátnych (špeciálne základné školy internátne a odborné učilištia) na detské domovy.

- Rozvoj aktivít na pomoc deťom po ukončení náhradnej výchovy po 18. roku veku v procese adaptácie dieťaťa na samostatný život. (napr. výstavba tzv. domovov na polceste, realizácia rôznych vzdelávacích aktivít a pod)

- Vzdelávacie aktivity pre zamestnancov detského domova, zamerané na aktívnu participáciu v procese sanácie biologickej rodiny a spolupráce s ňou, individuálnu prácu s dieťaťom, vypracovávanie individuálnych plánov, ich vyhodnocovanie a pod. Cieľom má byť zmena metodiky výchovy a vnútorného fungovania detského domova ako takého, s prioritnou pozornosťou na dieťa

- Vznik špecializovaných zariadení pre špecifické skupiny detí odkázaných na pomoc štátu (napr. maloletých bez sprievodu...)

Začiatky sanácie rodinného prostredia

Systematická sociálna práca vykonávaná kvalifikovanými sociálnymi pracovníkmi bola v internátnych zariadeniach na výkon ústavnej starostlivosti skôr zriedkavosťou ako samozrejmosťou. Nemala v nich jasnú pozíciu, presne vymedzenú rolu s konkrétnymi cieľmi, čo spôsobovalo, že nebola schopná plniť požiadavky, ktoré sa od nej očakávali krátko po spoločenských zmenách v krajine. V tomto ranom období bola pre výkon sociálnej práce v zariadeniach charakteristická neúčelnosť, formalizácia, či konflikt pracovných rolí, čo sa v konečnom dôsledku odzrkadlilo na situácii detí žijúcich v týchto zariadeniach, ako aj na komunite, ktorá prichádza s týmito deťmi do každodennej interakcie. Bolo potrebné správne

zadefinovať sociálnu prácu v transformovanom detskom domove a s jej cielenou podporou vytvoriť deťom priestor na ich všestranný rozvoj, tak aby svoje predstavy a osobnostné nastavenie mohli konfrontovať s reálnym životom ešte počas pobytu v detskom domove. Úlohou sociálnych pracovníkov sa stalo:

- Odstrániť sociálnu izoláciu detského domova
- Vytvárať priestor pre komunikáciu a rozvoj vzťahov dieťaťa s biologickou rodinou
- Preskúmať možnosť návratu dieťaťa do jeho pôvodnej rodiny, vypracovať plán sanácie pôvodnej rodiny, prípadne preskúmať možnosť zverenia dieťaťa do náhradnej osobnej starostlivosti
- Spolupracovať prípadne zabezpečovať náhradnú rodinnú starostlivosť
- Preventívne aktivity
- Vytvorenie podmienok pre pracovnú integráciu dieťaťa
- Resocializácia

V tomto období sa čoraz viac dostávala ***do popredia spolupráca s biologickou***, respektíve pôvodnou rodinou dieťaťa. Od detských domovov sa očakávalo, že začnú, v oveľa intenzívnejšej miere, vyvíjať pravidelné a cielené aktivity nasmerované na pôvodnú rodinu, a pokiaľ to bolo v záujme dieťaťa, podporovať kontakty dieťaťa s rodinou a vytvárať podmienky na znovunavrátenie detí do pôvodnej rodiny. V rámci jednotlivých foriem kontaktu mali cielene podporovať:

- kontakt s rodinou na diaľku (písomne prostredníctvom personálu, telefonicky – informovanie o dieťati, aj s dieťaťom)
- osobný kontakt (návštevy rodiča v DeD, návštevy detí v pôvodných rodinách, prípadne konzultácie/rozhovory na neutrálnych miestach)
- vyčleniť zodpovedajúci priestor na návštevy rodičov a príbuzných podľa cieľa a trvania
- poskytovať sociálne poradenstvo a inú pomoc (napr. možnosť ubytovania a stravy za úhradu počas sanačných víkendových resp. týždenných, či v inom časovom rozsahu krátkodobých pobytov pre rodičov, príbuzných).
- spolupracovať aj so širšou rodinou dieťaťa
- spolupracovať s ďalšími inštitúciami v mieste pobytu rodiny, s cieľom obnovovať jej funkcie
- celý systém práce detského domova mal podporovať pozitívny vzťah rodiny / rodiča a dieťaťa

Základom práce transformovaného DeD je snaha o čo najskoršie vrátenie dieťaťa do vlastnej rodiny

Priekopníckym detským domovom v práci s biologickou rodinou dieťaťa bol DeD Ilava-Klobušice. V našej spoločnosti, SPDDD Úsmev ako dar, sme sa začali systematicky venovať sanácii rodinného prostredia v roku 2006. Dodnes našou odbornou starostlivosťou a sprevádzaním prešlo viac ako 8000 rodín s viac ako 16000 deťmi.

Rok 2005 – Prijatie dvoch kľúčových zákonov

Základným východiskom pre úspešnú a v praxi realizovateľnú transformáciu bola najmä nová právna úprava, ktorá mala nanovo definovať jednotlivé oblasti transformácie. Vláda Slovenskej republiky sa vo svojom Programovom vyhlásení zaviazala - konkrétne v sociálnej oblasti, „časť Rodina“ (popri spracovaniu návrhu nového zákona o rodine), aj k vypracovaniu samostatného zákona na ochranu práv detí. Taktiež sa zaviazala, že bude podporovať všetky formy náhradnej rodinnej starostlivosti, redukciu detských domovov a ich transformáciu na modely príbuzné rodine.

Celé úsilie našej organizácie vyústilo do spolupráce na prijatí dvoch kľúčových v tom čase nadčasových zákonov, **Zákona č. 305/2005 Z.z. o sociálnoprávnej ochrane detí a sociálnej kuratele (SPODaSK) a Zákona č. 36/2005 Z.Z. o rodine**, a umožnilo tak pokračovanie pozitívnych reforiem v celom systéme sociálnoprávnej ochrany. Zákonné normy jednoznačne potvrdili dovtedajšie smerovanie transformácie a uprednostnili starostlivosť o dieťa v rodinnom prostredí. Proces transformácie bol teda jednoznačne ukotvený legislatívne. Do tohto legislatívneho kroku išlo skôr o proces kľúčovo postavený na nadšení, entuziazme a vôli jednotlivých zainteresovaných subjektov tímovo spolupracovať na spoločnom cieli.

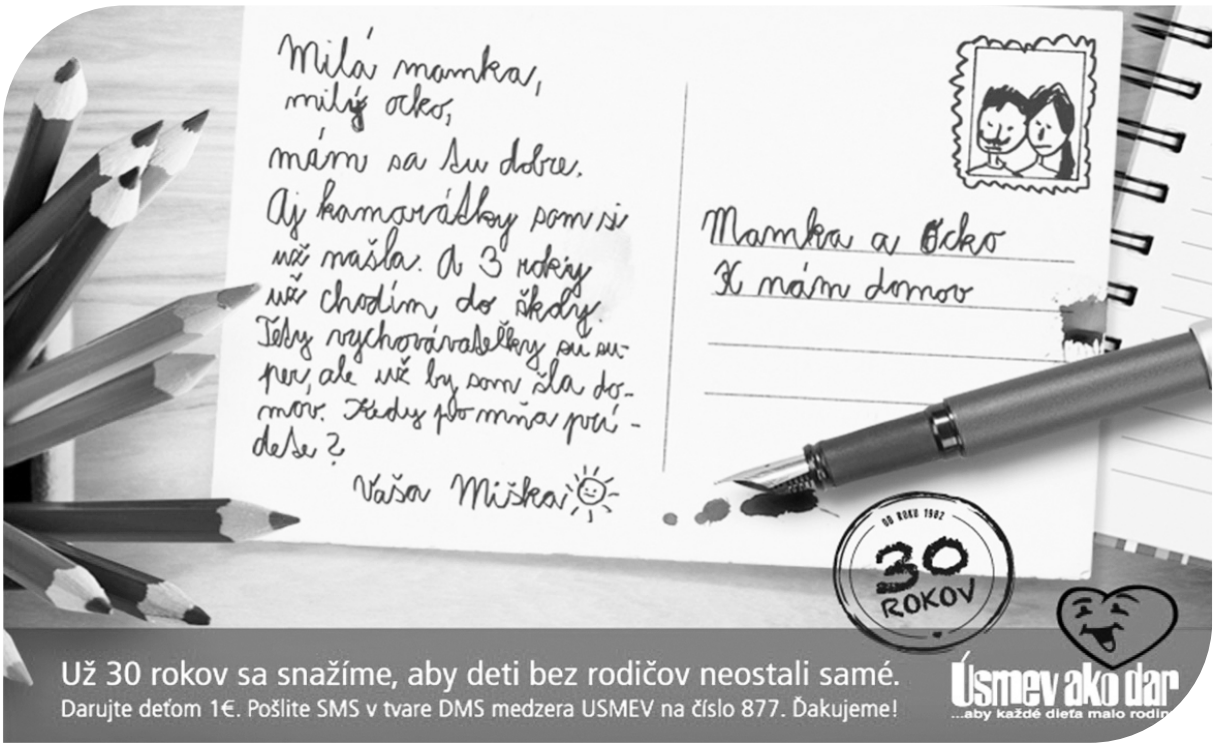

Myšlienku vracať deti z DeD do vlastných rodín bolo treba vysvetľovať verejnosti

Nový zákon o SPODaSK okrem iného riešil:

- nejednoznačnú úpravu jednotlivých opatrení sociálnej prevencie, ktorá bola osobitne nevyhovujúca pre potreby riešenia problematiky sociálno-patologických javov (sociálna prevencia nie je činnosť, ale súbor činností s určitým usporiadaním viazaných vzájomnými vzťahmi, jej adresátom nie je len jednotlivec, ale aj rodina, skupina, a pod.
- nedostatočnú úpravu špecifických opatrení sociálnoprávnej ochrany a spôsob ich realizácie (spôsobujúc tak problémy pri samotnom výkone jednotlivých opatrení)
- neexistujúcu úpravu sociálnej kurately a jej výkonu pre deti a plnoletých občanov, ako jedného zo základných opatrení sociálnej prevencie
- úpravu o primeranom počte pracovníkov potrebných profesií vo vzťahu k počtu obyvateľov na vymedzenom území na uskutočňovanie účinnej prevencie (primárnej, sekundárnej a terciálnej)
- nepostačujúcu, len veľmi všeobecnú úpravu sociálnej práce na účely sociálnej pomoci, vtedajšia právna úprava nezohľadňovala najmä skutočnosť, že sociálna práca musí byť vykonávaná na profesionálnom základe, t. j. profesionálmi
- neexistujúcu legislatívnu úpravu terénnej sociálnej práce pre účely sociálnoprávnej ochrany detí
- nedostatočnú úpravu sociálneho poradenstva ako intenzívnej, dlhodobej a vysoko odbornej práce s jednotlivcom, rodinou a skupinou pre účely sociálnoprávnej ochrany detí
- neexistujúcu úpravu psychologického poradenstva pre účely sociálnoprávnej ochrany detí, sociálnej prevencie a neexistujúcu úpravu pôsobnosti Centra poradensko-psychologických služieb pre jednotlivca pár a rodinu
- neexistujúcu úpravu sociálnej terapie pre účely sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej prevencie (súčasné nevyhovujúce vymedzenie sociálnej práce priamo súvisí aj s neexistenciou úpravy jednej zo základných metód sociálnej práce – sociálnej terapie)

V novej právnej úprave boli spresnené kritériá, kedy:

- ✓ ***štát musí zasiahnuť,*** pretože je to nevyhnutne potrebné a nastala skutočnosť predvídaná právnou normou, a zároveň je treba prijať a realizovať konkrétne a zodpovedajúce opatrenia upravené v zákone (napr. vyňať dieťa z prostredia, v ktorom je jeho život alebo zdravie vážne ohrozené, alebo vážne narušené),
- ✓ ***štát má ponúknuť*** alternatívne riešenia za aktívnej účasti rodičov, príp. dieťaťa,
- ✓ ***štát môže ponúknuť*** rôzne možnosti riešenia.

Legislatíva priniesla ***aj definitívny zánik pestúnskych zariadení, dojčenských ústavov a zánik diagnostických zariadení v zmysle „triediaceho“ detského domova***.

Mosty k rodine

SPDDD Úsmev ako dar v roku 2005 po prvýkrát organizovala regionálne konferencie, ktorých cieľom bola výmena skúseností, nadviazanie spolupráce medzi jednotlivými subjektmi zapojenými v systéme náhradnej starostlivosti a komunikácia výziev do ďalších rokov, ale aj ďalšia edukácia odborníkov pomáhajúcich profesii v oblasti náhradnej starostlivosti. Konferencie sa realizovali každoročne v krajských mestách Slovenska až do začiatku pandémie Covid 19 v roku 2020.

Oceňovanie „Z detského domova do rodiny“

Významným prvkom transformačného procesu bolo aj zviditeľňovanie pozitívnych príkladov dobrej praxe. Preto sa z podnetu SPDDD Úsmev ako dar Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny rozhodlo, že každoročne bude na konferencii Mosty v sociálnoprávnej ochrane oceňovať zariadenia, ktoré v danom roku najúspešnejšie pracovali s biologickou rodinou detí. Prvýkrát bolo toto ocenenie „Z detského domova do rodiny“ odovzdané detským domovom v roku 2005, vtedajšou ministerkou práce, sociálnych vecí a rodiny, Ivetou Radičovou. Od roku 2016 sa ocenenie premenovalo na „Spolu pre rodinu“ a začali byť oceňované aj najúspešnejšie oddelenia sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately. V roku 2019 boli ocenené aj spolupracujúce subjekty – dvojice - v zložení CDR a oddelenie SPODaSK.

Oceňovanie Z detského domova do rodiny na konferencii Mosty v sociálno-právnej ochrane

Rok 2006

Výskum Ohrozená rodina

V roku 2006 sme v spolupráci s Ústredím práce, sociálnych vecí a rodiny a Fakultou zdravotníctva a sociálnej práce Trnavskej univerzity publikovali monografiu „Ohrozená rodina na Slovensku v kontexte príčin vyňatia detí z biologických rodín“. Monografia prezentovala výskum, v ktorom

pracovníci oddelení sociálnoprávnej ochrany úradov práce, sociálnych vecí a rodiny vyhodnocovali dôvody vyňatia z rodiny u všetkých detí vyňatých z rodiny v prvom polroku 2006. Výskum sledoval základné charakteristiky dieťaťa, profil jeho rodičov, dôvody, ktoré viedli k vyňatiu na strane rodičov ako aj na strane dieťaťa, ale aj podmienky a predpoklady návratu dieťaťa do rodiny. Tento výskum sme opakovali v rokoch 2007, 2010, 2013 a 2016 a postupne bol rozšírený aj o iné oblasti.

Kľúčovými závermi longitudinálneho výskumu *Ohrozená rodina* bol opakovane potvrdzovaný fakt, že 54% - 56% detí má šancu na návrat do svojej rodiny, pokiaľ by s rodinou niekto adekvátne pracoval, u 42% detí je však podmienkou návratu dieťaťa do rodiny zabezpečenie adekvátneho bývania pre rodinu (viac o výsledkoch výskumov SPDDD UaD viď kapitola 2).

Musíme konštatovať, že výsledky výskumov „Ohrozená rodina“ boli pre ďalšie smerovanie transformácie kľúčovým zdrojom faktov, ktoré poskytovali vecný základ k argumentácii postupov v procese premeny detských domovov na Centrá pre deti a rodiny.

Stretnutia rodinného kruhu (SRK)

V roku 2006 sme vďaka úzkej spolupráci a inšpirácii partnerských subjektov v zahraničí priniesli na Slovensko unikátny konferenčný model práce s rodinou, vo svete široko implementovaný pod názvom Family Group Conferences (FGC). V prvých rokoch jeho aplikovania do procesu práce s ohrozenými rodinami, sme pre pomenovanie tohto účinného spôsobu práce s rodinou používali slovenský preklad Rodinné skupinové konferencie. Tento názov bol však pre klientov sociálnej práce mätúci (očakávali od týchto stretnutí vzdelávanie, konferenciu), začali sme teda používať názov *Stretnutia rodinného kruhu.* Kľúčovým spoluzakladateľom implementačného tímu rodinných konferencii (Stretnutí rodinného kruhu) na Slovensku, je člen medzinárodného boardu International Institute for Restorative Practices, Rob van Pagée, ktorý už v roku 2006 vyškolil prvú skupinu koordinátorov/facilitátorov – špecialistov na konferenčný model práce s rodinou na Slovensku, systematicky ich trénoval a supervidoval pri vedení a implementovaní rodinných a restoratívnych konferencii. Nositeľmi princípov a filozofie konferenčného modelu práce s rodinou a kľúčovými aktérmi procesu implementácie rodinných konferencii (Stretnutí rodinného kruhu) je tím mnohoročných odborných spolupracovníkov Spoločnosti Úsmev ako dar v zložení Monika Miklošková, Stanislav Kret, Michaela Brunclíková, Mária Melicherčíková, Monika Szatványiová a Katarína Minarovičová.

Na rozdiel od tradičného prístupu, v ktorom je kľúčovou osobou pri hľadaní riešení sociálny pracovník, pri konferenčnom modeli práce s rodinou je kľúčovým partnerom pri hľadaní a realizovaní riešení problému v rodine široká rodina, komunita a iné dôležité blízke osoby dieťaťa a rodiny, ale aj široká sieť spolupracujúcich subjektov podpory rodine. Cieľom SRK je vyhľadať, zosieťovať, zmobilizovať a na samotné stretnutie kvalitne pripraviť všetky na živote dieťaťa zaangažované osoby (z formálnej i neformálnej siete podpory rodiny ako príbuzní, miestna komunita, blízke osoby dieťaťa a rodiny, profesionáli zapojení do riešenia prípadu, škola lekár, samospráva,..). Všetci oslovení účastníci sa po kvalitnej príprave stretávajú v jeden deň na jednom mieste, aby spoločne zvážili všetky možnosti riešenia a našli to najlepšie riešenie pre dieťa v strede kruhu.

Stretnutia rodinného kruhu prepájajú svet rodiny a svet systému, sieťujú, mobilizujú a účelne využívajú všetky dostupné možnosti na predchádzanie zhoršovania situácie v rodine a vyňatia dieťaťa z rodiny. Výsledkom stretnutí rodinného kruhu je vytvorený konkrétny zrozumiteľný merateľný a komplexný plán riešenia situácie dieťaťa, v ktorom rodina, a rodine blízke osoby, navrhnú konkrétne kroky riešenia problému a prijmú zodpovedné rozhodnutia, na ktorých sú ochotní a schopní participovať.

Konferenčný model je taký princíp prístupu k rodine v agende SPODaSK, ktorý priznáva širokej rodine a jej formálnej i neformálnej prirodzenej podpornej sieti, právo participovať na procesoch plánovania, rozhodovania a riešenia situácie ohrozeného dieťaťa v ich kruhu. Nosná idea modelu rodinných konferencii je rozšíriť kruh okolo ohrozeného dieťaťa, aby zodpovednosť za hľadanie a realizovanie riešení neostalo na pleciach jedného človeka (sociálneho pracovníka orgánu SPODaSK). SRK ponecháva zodpovednosť za hľadanie a realizovanie riešení na rodine, a koordinátorom/facilitátorom SRK zosieťovanej širokej formálnej i neformálnej podpornej sieti rodiny. Model stavia na silných stránkach rodiny, odhaľuje riziká, ktoré by nezapojením širokej siete mohli ostať nepovšimnuté, umožňuje nám lepšie spoznať reálne zdroje a možnosti rodinného systému, a veľa nám povie o tom, čím pre dieťa tento systém bol, a čím by mohol byť.

Stretnutie rodinného kruhu je cesta ako spojiť rodinu a pre dieťa dôležitých ľudí, aby urobili potrebné rozhodnutia pre najlepší záujem dieťaťa. Je to praktický nástroj komplexného a dôsledného vyhodnotenia situácie dieťaťa, posúdenia možností a zdrojov rodiny, príbuzných a iných blízkych osôb rodiny. Je to cesta reálneho neformálneho plánovania a zodpovedného rozhodovania o procese riešenia situácie dieťaťa, zohľadňujúca jeho skutočný záujem, rešpektujúca názor dieťaťa na veci, ktoré sa ho týkajú. Je jednoduchým prostriedkom na vytvorenie živého a dlhodobého partnerstva medzi rodičmi, rodinou, jej sociálnou sieťou a komunitou, a všetkými do života dieťaťa zainteresovanými profesionálmi tak, aby boli naplnené potreby dieťaťa.

SRK vychádza z tradičných hodnôt a je vo svojej prirodzenej podstate a svojej jednoduchosti blízky každému z nás. Sila rodiny, rodinných väzieb, spoločnej histórie a vzájomných vzťahov je hodnota, a často opomenutý potenciál, ktorý môže byť katalyzátorom potrebných zmien v rozkolísanom rodinnom systéme. Model sa vyznačuje vysokou úspešnosťou a bezpečnosťou prijatých riešení a využíva pritom prirodzenú silu rodinných väzieb. Úspešne sa etabloval vo všetkých sociálnych systémoch vyspelých krajín.

Na základe praktických výsledkov SPDDD Úsmev ako dar s využívaním tohto modelu práce odštartovalo Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny a Ústredie práce sociálnych vecí a rodiny systematický proces implementácie konferenčného modelu práce s rodinou do systému. V roku 2021 sa začalo naplno realizovať pilotné overovanie využitia SRK v systéme SPODaSK projektom *Implementácia Stretnutí rodinného kruhu do systému sociálnoprávnej ochrany detí.* V rámci vzdelávania akreditovaného MŠ SR odborný lektorský tím akreditovaného vzdelávania Úsmev ako dar vyškolil 10 koordinátorov/facilitátorov Stretnutí rodinného kruhu z 10 štátnych Centier pre deti a rodiny. Od 1. októbra 2020 sa Stretnutia rodinného kruhu realizujú tak pre deti umiestnené v CDR s cieľom podpory návratu dieťaťa do rodiny, posilnenia rodinných väzieb, či podpory aktívneho vyhľadávania možnosti náhradného rodinného prostredia pre dieťa ohrozeného dlhodobým umiestnením v zariadení. Koordinátori /facilitátori SRK v CDR však organizujú SRK-y predovšetkým ako nástroj prevencie vyňatia dieťaťa z rodiny na odporúčanie orgánu SPODaSK v zmysle par. 11 ods.3 písm.b) bod 1-5 a par.73 ods.6 písm. a) zákona č.305/2005 Z.z..

Od 2006 sme zrealizovali 320 Stretnutí rodinného kruhu s 92% úspešnosťou. 720 deťom SRK pozitívne ovplyvnil kvalitu života.

Do implementačného procesu SRK sa doteraz úspešne zapojilo 31 úradov práce, sociálnych vecí a rodiny. Je potrebné oceniť angažovanosť a otvorenosť pracovníkov daných oddelení SPODaSK využívať nové účinné spôsoby podpory rodinám vo svojej agende. Na základe ich spätnej väzby môžeme deklarovať, že SRK sú pre nich veľmi praktickým a účinným spôsobom práce s veľmi konkrétnymi benefitmi pre dieťa, rodinu i samotných pracovníkov systému, odbremeňujú preťažených pracovníkov orgánu SPODaSK, a sú veľmi konkrétnou odpoveďou na aktuálne výzvy v ich práci.

Konferenčný (tímový) model práce a organizovanie kvalitných prípadových a rodinných konferencii má preukázateľné opodstatnenie stať sa neoddeliteľnou súčasťou práce s rodinami v systéme sociálnoprávnej ochrany detí, nakoľko vďaka takémuto spôsobu práce je preukázateľne možné predísť neskorým, priskorým, alebo inak neadekvátnym intervenciám, a nie nevyhnutným vyňatiam detí z rodiny, či ich dlhodobému umiestneniu v inštitucionálnej starostlivosti.

Tímová spolupráca pri napĺňaní vývinových potrieb detí nemá na Slovensku hlboké korene, ale bolo a je výzvou pre nás všetkých trénovať sa v nej, aby mohla priniesť skutočne zmysluplný výsledok v posilnení a skompetentňovaní rodín, a posilňovaní ich schopnosti zvládnuť svoje úlohy voči dieťaťu aj v náročných životných situáciách.

„SRK je miesto, na ktorom je veľa emócií, krásnych emócií, vzniká tam synergický efekt. Sama som to zažila. Napríklad teta, ktorá o svojho synovca nejavila záujem 10 rokov, pretože pochádzal od matky, ktorú rodina vypudila, počas SRKu otvorene priznala, že sa za seba hanbí, že nechala synovca v detskom domove, že je to pre ňu ťažké a nevie, či si to niekedy odpustí. Jej synovec ju objal a povedal, že je rád, že sa zoznámili, a že na ňu za to nemá ťažké srdce. Myslím si, že nech to už akokoľvek dopadne, ak raz Adrián odíde z domova, odíde s touto spomienkou, že sa zišlo veľa ľudí, celá rodina, aby boli pri ňom, a to ho vždy naštartuje,“ povedala Viera Miklášová, riaditeľka CDR Topoľčany, 7.10.2020 (zdroj www.usmev.sk)

Spoločnosť Úsmev ako dar doteraz zorganizovala viac ako 320 Stretnutí rodinného kruhu, ktoré ovplyvnili pozitívne kvalitu života 720 detí.

Vznik katedry prenatálnej a perinatálnej medicíny, psychológie a sociálnych vied

”

Akým spôsobom svet zaobchádza s dieťaťom, a to už aj s prenatálnym,
takým spôsobom bude dieťa zaobchádzať so svetom.

Peter G. Fedor – Freybergh

Hľadanie koreňov psychických problémov detí v náhradnej starostlivosti nás takmer vždy priviedlo k traumám z ich raného detstva, osobitne k ich prenatálnemu vývoju. Z týchto dôvodov sme rozvinuli spoluprácu s odborníkmi na vzťahovú väzbu v ranom detstve (viac vid kapitola 3). Tematika prenatálnej psychológie je na Slovensku známa vďaka Katedre prenatálnej a perinatálnej

medicíny, psychológie a sociálnych vied pri Vysokej škole zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, ktorú sme spolu zakladali so svetoznámym odborníkom prof. Fedorom Freyberghom. Ide o prvú inštitúciu svojho druhu na univerzitnej pôde na svete. Katedra je aktívne zapojená do vydávania časopisu *International Journal of Prenatal and Perinatal Psychology and Medicine*, ktorý je jediným časopisom svojho druhu vo svete. SPDDD Úsmev ako dar realizovala v spolupráci s katedrou prenatálnej a perinatálnej medicíny, psychológie a sociálnych vied 9 ročníkov vedeckých konferencií pod názvom „Prenatálne dieťa". Účastníčkou a prednášateľkou na týchto konferenciách bola pravidelne aj Dr. Jiřina Prekopová, známa detská psychologička, ktorá rozvinula metódu Terapie pevným objatím a je autorkou mnohých vyhľadávaných kníh a významných odborných publikácií.

Prvým vedúcim Katedry prenatálnej a perinatálnej medicíny, psychológie a sociálnych vied sa stal prof. Fedor Freybergh, svetovo uznávaný výskumník, ktorý ako prvý definoval pojem prenatálne dieťa. Upozornil tak na obdobie tehotenstva ženy, ktoré je nenahraditeľným obdobím pre vývoj vzťahu medzi matkou a dieťaťom, a teda i pre rozvoj samotného dieťaťa.

Cena Pipi Dlhej Pančuchy

V roku 2006 sme sa z podnetu iniciatívy „domováci domovákom" rozhodli zviditeľniť ľudí, ktorí vyrastali v detskom domove a vedú plnohodnotný naplnený život, sú vzorom a zdrojom podpory a pomoci pre iných. Chceme poukázať na to, že práca s deťmi prináša pozitívne výsledky, a že medzi nami žije mnoho ľudí, ktorí to v detstve nemali jednoduché, no ako dospelí žijú život, ktorý môže byť pre mnohých z nás veľkou inšpiráciou. Oceňujeme ich každý rok počas Najmilšieho koncertu roka.

Rok 2007

DORKA

Počas vývoja činnosti SPDDD Úsmev ako dar sme v praxi narážali čoraz viac na rodiny, ktoré nemali možnosť zabezpečiť pre svoju rodinu dostupné bývanie. Jediná dostupná forma pomoci v tom čase boli krízové centrá - zariadenia pre matky s deťmi, aj to vo veľmi limitovanom množstve. Otcovia rodín sa do týchto zariadení vôbec nedostali, často končili v útulkoch pre bezdomovcov a matky s deťmi v krízových centrách. Ak však potreboval pomoc otec s deťmi, neexistovalo zariadenia, ktoré by mu dočasne poskytlo bývanie. Deti skončili v detskom domove, otec ako

bezdomovec. Z týchto dôvodov sme v spolupráci s Nadáciou DEDO, ktorej predsedom bol Jozef Ondáš, zriadili neziskovú organizáciu DORKA, ktorá svoju činnosť započala v decembri roku 2007 otvorením domova pre rodičov a útulku pre mladých dospelých v meste Košice. Išlo, v tom čase, o prvé modelové zariadenie, ktoré prijímalo aj otcov detí a neskôr celé rodiny. Hnacím motorom pri vybudovaní tohto zariadenia, a aj tých nasledujúcich, bol Rado Dráb, bývalý „domovák“, a zároveň predseda košickej pobočky SPDDD Úsmev ako dar.

V súčasnosti DORKA prevádzkuje zariadenia v štyroch mestách – Košice, Prešov, Ružomberok a Zvolen a poskytuje komplexnú starostlivosť v rámci sociálnych služieb v útulkoch pre rodiny s deťmi, v domovoch na polceste, a zároveň je aj zariadením na výkon rozhodnutia súdu a ako akreditovaný subjekt vykonáva vybrané opatrenia sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately v Centre pre deti a rodiny. Spolu sú tieto zariadenia schopné poskytnúť bývanie a odbornú pomoc takmer 300 klientom.

Centrum pre obnovu rodiny Dorka v Košiciach 2007

Pomoc Ukrajine, Rodinný detský domov v Serednom

Rodina Posypankovcov so zverenými deťmi v „rodinnom detskom domove“ v Serednom

V roku 2007 sme dostali darom rodinný dom od karmelitánskej rehoľnej sestry, Márie Bulecovej, ktorá ho venovala za účelom pomoci deťom bez domova, v obci Seredné, pri Užhorode na Ukrajine. Na základe našich slovenských skúsenosti sme v ňom zriadili „rodinný detský domov“. Týmto príkladom sme chceli poukázať na to, ako je možné začať premenu veľkých internátnych škôl,

ktoré sú v krajinách bývalého sovietskeho bloku stále najrozšírenejším modelom starostlivosti o deti mimo rodiny. V dome sa o 10 „štátnych“ detí starajú manželia Jozef a Alžbeta Posypankovi. Pri prevádzkovaní detského domova pomáhajú rôzne cirkevné organizácie, ale aj Caritas z Českej republiky a Vysoká škola sv. Alžbety zo Slovenska. Na podporu šírenia myšlienok návratu detí do rodín, založili neskôr manželia Posypankovi organizáciu „Zakarpatie bez sirôt“, ktorá intenzívne v tomto regióne rozvíja systém a podporu náhradného rodičovstva.

Spoluprácu a pomoc Ukrajine sme tiež rozšírili prostredníctvom sestier z Kongregácie Jesu, ktoré priamo v Užhorode prevádzkujú dom na pol ceste pre 26 študentov - mladých dospelých opúšťajúcich internátne školy a detské domovy na celej Ukrajine. Musíme konštatovať, že takýto projekt je ojedinelý v celej krajine.

Po vypuknutí konfliktu v Donbaskom regióne, sestry z Kongregacio Jesu, osobitne sestra Marietta, s našou pomocou rozvinuli rozsiahlu pomoc utečencom, ktorá sa samozrejme výrazne rozrástla pri súčasnom konflikte. Za pomoci mnohých darcov a za pomoci našich dlhoročných ukrajinských spolupracovníkov sme v súčasnosti, vďaka tejto dlhoročnej spolupráci, mohli veľmi adresne doviezť na Ukrajinu viac ako 80 kamiónov s vyše 650 tonami humanitárnej pomoci pre utečencov, chudobné a náhradné rodiny, pre detské domovy a internátne školy v celom Zakarpatskom regióne.

Rok 2008

Novela zákona o sociálnoprávnej ochrane detí a sociálnej kuratele

V roku 2008 bola prijatá novela zákona o SPODaSK, na ktorej sme spoločne s ďalšími spolupracujúcimi subjektmi participovali. Prínosom novely bol jej myšlienkový posun, ktorý zdôrazňoval potrebu terénnej a ambulantnej práce s rodinou, eliminovanie každodennej starostlivosti o deti vo veľkých centrálnych budovách a podporila myšlienku vytvorenia podmienok pre spoločný život pod jednou strechou pre maximálne 20 detí. Prvé zariadenie, ktorému sa to podarilo zrealizovať bol Liptovský Hrádok.

V roku 2010 sme sa venovali vyčísleniu ***finančných nákladov na jednotlivé formy starostlivosti o deti***. Viedol nás k tomu prípad matky s 5 deťmi, ktorá bola deložovaná na ulicu kvôli dlhu na nájomnom vo výške 2000 eur. Jej manžel jej na výživnom dĺžil 3000 eur. Ona v dôsledku tejto situácie bola nútená žiť ako bezdomovec a jej 5 detí bolo umiestnených do zariadenia na výkon rozhodnutia súdu. Konkrétnym zhodnotením finančných nákladov na jednotlivé formy starostlivosti o deti v systéme sme chceli dôrazne poukázať na neefektívnosť a neadekvátnosť riešenia situácie ohrozených rodín doterajším spôsobom procesov v systéme a zdôrazňovať potrebu uprednostňovania prevencie pred represiou, ktorá je finančne zaťažujúcou sociálny systém a psychicky i sociálne deštruujúcou rodinný systém.

Náklady pre piatich súrodencov

		Náklady štátu na dieťa a rodinu priamo		NOS	Náklady na deti v pes-túnskej starostli-vosti	Náklady na deti Profesionálni rodičia	Náklady na deti Samostatná skupina v DeD
	2 rodičia pracujú	Osamelá matka	2 rodičia nezamestnaní	4 823,4,-	8 280,-	27 984,6-	50 415,-
Ročne 2010	2 670,6,-	5 022,-	5 436,-				
Ročne 2013	2 670,6,-	7 802,3,-	9 460,6,-	10 958,4,-	14 556,-	33 732,-	55 572,-
Ročne 2016	2 695,8,-	6 324,84,-	7 620,48,-	10 983,6,-	14 589,96	37 603,44,-	68 085,-

Rok 2011 - Sociálne bývanie pre rodiny so sprevádzaním

Viaceré naše výskumy, ale aj praktické skúsenosti z terénu ukázali, že častým dôvodom vyňatia detí z rodiny je nevhodnosť, alebo nedostupnosť bývania. Po zriadení činnosti zariadení DORKA pre rodiny, sme chceli ísť v procese ďalej, a **v roku 2011** sa nám podarilo v spolupráci s Rádom Premonštrátov v obci Jasov (okres Košice) uviesť do prevádzky prvý sociálny, nájomný byt so sprevádzaním pre rodinu s deťmi. Postupne sa nám darilo, aj na základe dosiahnutých pozitívnych výsledkov, sprevádzkovať viaceré byty pre rodiny v náročnej životnej situácii a dnes aplikujeme model funkčnej prevencie bezdomovectva rodín známy ako ***Dostupné sociálne nájomné bývanie so sprevádzaním*** v 43 bytoch rozmiestnených v Bratislave, v Prievidzi, v Jasove, v Košiciach, v Spišskej Novej Vsi a v Gelnici. Základnou filozofiou tohto modelu je hradenie si primeraných nákladov spojených s užívaním bytov samotnými nájomcami. Rodinám poskytujeme aj sociálne poradenstvo a sprevádzanie v rozsahu vymedzenej potreby, nie nepretržite.

V roku 2013 sme pri príležitosti 250. výročia založenia prvého sirotinca v Tomášikove (1763) iniciovali s vtedajším ministrom práce Jánom

Richterom, ***oceňovanie konkrétnych ľudí, za významný prínos pri obnove rodiny.*** Naším zámerom bolo vyjadriť uznanie ľuďom z terénu, ktorí robia dennodennú mravčiu prácu s ohrozenými deťmi a ich rodinami. Ľudí, ktorí hľadajú pri svojej práci nové možnosti, pristupujú k nej nadštandardným spôsobom, mnohokrát nad rámec svojich povinností. Ľudí z terénu, tzv. pešiakov – , ktorí robia dennodennú neviditeľnú prácu pre deti a ich rodiny. Postupne sa tento typ ocenenia spojil s oceňovaním „Sociálny čin roka“, ktoré je pravidelne každoročne odovzdávané ministrom práce sociálnych vecí a rodiny konkrétnym pracovníkom štátnych aj neštátnych CDR, zamestnancom oddelení SPODaSK a akreditovaných subjektov, príp. mimo-vládnych organizácií pôsobiacich v oblasti sociálnej práce s rodinou.

”

Spoločnosť uznáva, že pre všestranný a harmonický vývin dieťaťa je najvhodnejším stabilné prostredie rodiny tvorenej otcom a matkou dieťaťa.

Článok 3 novelizovaného Zákona o rodine, účinný od r. 2016

V roku 2015 sme spolupracovali na ***novele zákona o rodine.*** Naším zámerom bolo predovšetkým zakotviť medzi hlavné zásady zákona príkladnou a nehierarchickou formou, kritériá posudzovania najlepšieho záujmu dieťaťa, a tiež principiálnu filozofiu potvrdenia rodiny ako najvhodnejšieho a najstabilnejšieho prostredia pre harmonický vývin dieťaťa, rodiny tvorenej otcom a matkou dieťaťa. Novela špecifikovala aj pravidlá nariadenia ústavnej starostlivosti, možnosť zveriť dieťa do náhradnej osobnej starostlivosti príbuzným žijúcich v zahraničí, a zdôraznila prednosť rodinného prostredia pre dieťa pred inými formami starostlivosti.

V roku 2018 bola schválená ***novela zákona o sociálnoprávnej ochrane detí a sociálnej kuratele,*** na ktorej sme rovnako veľmi intenzívne spolupracovali. Kompetentní tvorcovia novely si boli vedomí, že najväčšia skupina rodičov, ktorých deti sú umiestnené v zariadení na výkon ústavnej starostlivosti je tá, ktorá sa o svoje deti nevie postarať. Ide o skupinu ľudí, ktorí potrebujú rozvoj zručností, podporu a sprevádzanie. Nedostatkom v systéme bola aj viacrolovosť orgánu sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately – miešanie tzv. pomáhajúcich a tzv. dozorných rolí

orgánu sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately – napr. ten istý orgán vykonával v rodine rodinnú asistenciu, ktorej podstatou je podpora a odborná pomoc rodine v jej prirodzenom prostredí, ale vykonával aj výchovné opatrenie dohľad nad výchovou. Chýbajúca pomoc a podpora rodinám, resp. nedostupnosť odbornej pomoci deťom a rodinám a tiež viacrolové fungovanie orgánov sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately, boli podrobené odbornej diskusii zástupcov štátnej správy, zariadení sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately a akreditovaných subjektov pôsobiacich v oblasti sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately a postupne sa z diskusií vykreoval návrh riešenia. Dôvodom na navrhovanú zmenu bola potreba zabezpečenia odbornej pomoci deťom a rodinám včas, v potrebnom rozsahu, a v zodpovedajúcej kvalite. Podstatou riešenia sa stalo vytvorenie podmienok pre rozvoj ambulantných a terénnych opatrení a dobrovoľných pobytov pre odbornú prácu s deťmi a ich rodinami zriadením nového druhu multifunkčného zariadenia – Centra pre deti a rodinu. V rámci zriadení takýchto Centier bolo najreálnejšie využiť potenciál zariadení sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately, vrátane najpočetnejšieho zástupcu zariadení – detských domovov.

Prijatím zákona č. 61/2018 Z.z., ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 305/2005 Z. z. o sociálnoprávnej ochrane detí a o sociálnej kuratele by mali detské domovy v takej forme, ako sme ich poznali dovtedy, postupne zaniknúť. Zmena výkonu opatrení v zariadeniach je postavená okrem iného na:

- zachovaní podstaty orgánu sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately s jasnou deliacou líniou medzi „kontrolou“ a „podporou“,
- zmene podmienok výkonu opatrení v zariadeniach - detské domovy, krízové strediská a resocializačné strediská sa pretransformovali do nového typu zariadení – centier pre deti a rodiny s multifunkčným zameraním pri jednoznačnom zachovaní zásad, na ktorých je postavené zabezpečenie výkonu súdnych rozhodnutí v zariadeniach sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately,
- možnosti zariadenia plniť niektorý z účelov, resp. rôzne účely ustanovené zákonom - centrum nebude povinné zabezpečovať všetky účely, formy výkonu aj účely zariadenia sa môžu vhodne a účelne kombinovať,
- zodpovednosti štátnej správy aj za dostupnosť vykonávania opatrení ambulantnou a terénnou formou a za dostupnosť opatrení vykonávaných pobytovou formou na základe dohody podľa potrieb klientov v územných obvodoch orgánov sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately,
- utváraní tzv. siete zariadení aj prostredníctvom neštátnych akreditovaných centier

V roku 2018 sme otvorili ***útulok pre rodiny s deťmi v Bratislave***. Podarilo sa nám to vďaka našim dlhoročným spolupracovníkom, s ktorými sme chceli reflektovať extrémnu potrebu pomoci rodinám s deťmi ohrozených vzhľadom k absencii možnosti riešiť si bez pomoci otázku bývania. Projekt sociálneho bývania so sprevádzaním takto postupne rozširujeme. Ako sme už vyššie písali k dnešnému dňu sprevádzame rodiny v 43 bytoch po celom s Slovensku. Stále pri tom myslíme na fakt zistený z množstva výskumov, že viac ako polovica detí by v zariadeniach vôbec nemusela byť, ak by niekto s ich rodinami pracoval a na fakt, že kvôli nevyhovujúcemu alebo žiadnemu bývaniu je v zariadeniach viac ako 30% detí.

Rok 2019 bol významný zavádzaním novely zákona o sociálnoprávnej ochrane detí a sociálnej kuratele do praxe, aj keď hneď nasledujúci rok sa vypuknutím pandémie ochorenia COVID-19 všetko spomalilo a skomplikovalo.

Roky 2020 - 2030

Čaká nás neustály **celospoločenský zápas o rodinu, o jej ochranu pred vnútornými i vonkajšími ohrozeniami.** Buď spoločnými spojenými silami rodinu uchránime a deti budú prežívať šťastné a naplnené detstvo so svojimi najbližšími, alebo budeme „plakať“ nad neustále rastúcim počtom preplnených zariadení, zvyšujúcim sa počtom sociálnopatologických javov, masívnym nárastom duševných ochorení...

Po desaťročiach našej činnosti sme v Spoločnosti Úsmev ako dar optimisti. Vieme, že väčšine Slovákov na rodine záleží. Aj výskum Slovenskej akadémii vied ukázal, že **rodina je pre viac ako 90% Slovákov najdôležitejšia hodnota. Veríme, že Slovensko raz bude prvá krajina v Európe, kde spoločne naplníme víziu: „ aby každé dieťa malo rodinu“ a „aby rodina ostala spolu“.**

Záver

Záverom nám dovoľte **poďakovať všetkým, ktorí vytvorili túto unikátnu neopakovateľnú koalíciu pre deti a ich rodiny, a akýmkoľvek spôsobom prispeli k dosiahnutiu tohto výnimočného úspechu v novodobých dejinách Slovenska.** Transformácia dokázala zdanlivo nemožné, spojila všetkých, ktorým záležalo na „domovákoch“, bez ohľadu na ich názory, postoje, presvedčenie, vierovyznanie, či politickú príslušnosť...

Osobitne ďakujeme reprezentantom a zástupcom:

Ministerstva práce, sociálnych veci a rodiny

Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu

Ministerstva vnútra

Ministerstva spravodlivosti

Ministerstva zdravotníctva

Ministerstva financií

Národnej rady Slovenskej republiky

Bývalých Krajských úradov

Ústredia práce, sociálnych vecí a rodiny

Jednotlivých úradov práce, sociálnych vecí a rodiny

Vyšších územných celkov

Samospráv mnohých participujúcich miest a obcí

Sudcov z Asociácie rodinných sudcov

Zástupcom participujúcich mimovládnych organizácii

Vysokým školám, osobitne Vysokej škole sv. Alžbety, Trnavskej Univerzite – Fakulte zdravotníctva a sociálnej práce, Katolíckej univerzite, Slovenskej technickej univerzite

Všetkým zástupcom podnikateľského sektora, marketingovým agentúram, médiám

Všetkým umelcom a známym osobnostiam, ktorí „zapožičali“ svoje meno v prospech detí v detských domovoch

Osobitne ďakujeme všetkým tímom zariadení pod vedením ich riaditeľov, ktorí vytvorili a zrealizovali - každý svoj vlastný transformačný projekt, často za cenu veľkých obetí, osobitne tým, ktorí realizovali premeny bývalých „dojčenských“ ústavov, alebo špeciálnych škôl internátnych.

Veľké ocenenie patrí mnohým bývalým prevádzkovým zamestnancom, ktorí si, často aj vo vyššom veku, doplnili požadované vzdelanie, a naďalej pôsobili ako kvalifikovaní vychovávatelia alebo profesionálni rodičia.

Osobitne ďakujeme bývalým „domovákom“, ktorí zúročili vlastné, často veľmi zložité detstvo, a výrazne prispeli vlastnými skúsenosťami k reálnemu napĺňaniu našej spoločnej vízie.

A na záver chceme špeciálne poďakovať našim kolegom a dobrovoľníkom Spoločnosti priateľov detí z detských domovov Úsmev ako dar, osobitne všetkým členom desiatich pracovných komisií koncepčnej skupiny, ale aj veľkému množstvu dobrých ľudí (odhadujeme ich počet na viac ako 5 000), ktorí nás počas tohto obdobia akýmkoľvek spôsobom posunuli smerom k času, keď deti budú vyrastať vo funkčných rodinách s milujúcou mamou a milujúcim otcom.

Povedali o transformácii

„Základom každej dobre fungujúcej spoločnosti je harmonicky fungujúca plnohodnotná rodina. A aby sme sa k takémuto stavu na Slovensku čo najviac priblížili, bolo dôležité odstrániť viackoľajnosť v systéme starostlivosti o deti mimo biologických rodín. Keď v roku 1997 prešli detské domovy a dojčenské ústavy pod pôsobnosť MPSVaR SR - bol vytvorený základný predpoklad jednotnej línie v náhradnej výchove detí pri prechode od inštitucionálnej výchovy k výchove rodinného typu - ktorý začal vytvárať podmienky približujúce sa podmienkam rodiny. Ďalším dôležitým krokom boli dva zákony z roku 2005 - a to zákon 36/2005 Z.z. a 305/2005 Z.z. A aby sa tieto zmeny mohli začať, bolo potrebné v prvom rade vytvoriť na ich realizáciu vhodné priestory s adekvátnym vybavením. Ale na to bolo potrebné vynaložiť veľmi veľa úsilia pri riešení problémov - aby sme mohli 2. januára 2006 fyzicky presťahovať 130 detí zo špeciálnej materskej a základných škôl internátnych do detských domovov v žilinskom kraji. Veru veľa hodín, dní a týždňov - neraz na úkor svojich rodín - sme museli obetovať na to, aby sa to "PODARILO". Ale bez úzkej spolupráce mojich kolegov z ÚPSVaR v Žiline, riaditeľov a pracovníkov DeD v Kraji Žilina a pomoci Ministerstva a Ústredia PSVaR a v neposlednom rade spoločnosti Úsmev ako dar, by sa to len ťažko podarilo zrealizovať. A ťažko sa dá zabudnúť na Vianoce 2005, kedy ešte na Štedrý deň sme spolu s riaditeľom DeD v Liptovskom Hrádku riešili existenčné problémy zamestnancov špeciálnej materskej a základnej školy na Liptove, ktoré ich čakali od 1. 1. 2006. A veru málokto veril, že počas mrazivého dňa 2. januára 2006 prídu štyri autobusy na Liptov a odvezú 104 detí do Detských domovov v Liptovskom Hrádku, Vysokej nad Kysucou - Semeteši, Necpál a Ružomberku. V každom autobuse čakalo na deti okrem potrebných vecí a vybavenia aj milé slovo povzbudenia a láskavé srdce ľudí, ktorí sa budú o ne starať v nových podmienkach v ďalšej etape ich života - a s odstupom času si dovolím smelo povedať, že v tej krajšej.“

S úctou šesťnásobný dedko Milan Jakubis, SPO Žilina

„Ak ste nezdupkali po prvých službách, s veľkou pravdepodobnosťou sa stala pre vás práca v detskom domove srdcovkou na celý nielen profesijný život. Čoskoro zistíte, že deti umiestnené v detských domovoch, viac ako ľútosť potrebujú systematickú odbornú pomoc, pretože väčšina z nich si svojim nežiaducim správaním buduje masku, ktorou chcú ochrániť svoju zranenú detskú dušu, bojujúcu s množstvom nezodpovedaných otázok prečo ja, súčasne obávajúcich sa odpovedí reality života.

Hoci sme mali za sebou už niekoľko úspešných projektov, cítili sme, že stále tomu niečo chýba. Väčšina našich detí sa svojimi rodinami stretávala sporadicky a aj to spravidla tie isté deti. Vadilo nám, že deti zostávajú v detských domovoch dlho. Otázke dĺžky pobytu v zariadení sme sa intenzívne začali venovať okolo roku 2000. Vedeli sme, že to musíme zmeniť. Ale ako? V tom čase sa v detských domovoch o práci s rodinou takmer nehovorilo, naviac chýbali nám v tomto smere zručnosti, ale žiaľ aj vedomosti. Vedeli sme, že chceme, aby každé dieťa spoznalo svoju rodinu a tiež sme vedeli, že chceme, aby sa deti vrátili späť do svojich biologických rodín aspoň tam, kde je to možné. Rozhodli sme sa konať. Pre prácu s rodinou sme si stanovili tri etapy. Keďže v našom zariadení sa deti vždy aktívne podieľali na projektoch, ani tento nebol výnimkou.

Prvá etapa bola zameraná na prípravu detí navštíviť svoju rodinu. Zamerali sme sa najmä na tie deti, ktoré mali zo stretnutia s rodinou strach a obavy, alebo návštevu kategoricky odmietali. Naplánovali sme termíny návštev a požiadali sme príslušných sociálnych pracovníkov a kurátorov našich detí o dohodnutie návštevy v rodine a prípravu rodiny na príchod nás i ich dieťaťa. Keďže naše rodiny boli od zariadenia veľmi vzdialené, snažili sme sa, ako sa hovorí, jednou ranou trafiť niekoľko múch, takže sme sa skontaktovali s príslušnými samosprávami, jednak preto, aby sme sa s ňou zoznámili, predstavili im náš zámer, a tiež aby sme zistili v čom, a či s nimi vôbec môžeme pri sanácii rodiny počítať. Zostalo ešte zostaviť tím, ktorý sa návštevy zúčastní a aj tento na návštevu pripraviť. Spravidla na návštevu išli: dieťa, sociálny pracovník DeD aj UPSVaR, riaditeľ a vedúci vychovávateľ skupiny, v ktorej dieťa bolo umiestnené.

V priebehu dvoch rokov sme osobne spoznali rodičov, širšiu rodinu, rodinné prostredie a jej pomery u každého dieťaťa nášho zariadenia.

Druhú etapu sme venovali analýze návštev. Zistili sme, že väčšina rodín sa o svoje deti nevie postarať, bolo len málo detí, o ktoré sa rodina nemohla postarať a našťastie minimum rodín, ktoré svoje deti nechceli. Tiež sme zistili, že nie všetky rodiny sú vhodné na sanáciu, dôležité pre nás bolo, získať takéto rodiny aspoň pre pravidelný kontakt s ich dieťaťom. Najhoršie bolo zistenie, ako veľmi sa podpísal stratený čas na ochladnutí vzťahov voči svojmu dieťati

a naopak, skrátka zišiel z očí, zišiel z mysle. Tieto postoje sme museli zmeniť, lenže ako? Vrhli sme sa na štúdium odbornej literatúry týkajúcej sa práce s rodinou. Odpovede na otázky, ako pozliepať narušené vzťahy, ako motivovať rodičov, aby opäť chceli svoje deti, ako sa vysporiadať s rôznymi témami života, sme hľadali v prednáškach psychiatrov, psychoterapeutov a mnohých ďalších odborníkov. Nenechali sme si ujsť žiadnu konferenciu Prenatálne dieťa, alebo konferenciu organizovanú Diagnostickým centrom v Záhorskej Bystrici, alebo aktivít s mottom ...“Aby každé dieťa malo rodinu“. Tieto stretnutia boli pre nás nielen zdrojom informácií, ale i veľkou inšpiráciou. Ja osobne som veľmi vďačná Úsmevu ako dar, aj keď nie vždy sme sa zhodli v názoroch, za neúnavnú prácu v prospech detí, rodín, ale i zamestnancov pracujúcich v DeD, za to že hýbali veci vpred.

Tretia etapa bola venovaná tvorbe plánu práce s dieťaťom a jeho rodinou, bol šitý na mieru každej konkrétnej rodiny, podľa ktorého sa následne realizovala konkrétna práca s rodinou.

Povzbudilo nás, že mnoho detí sa vrátilo späť do svojich biologických rodín, mnoho detí začalo udržiavať s rodinou pravidelné kontakty. Tešilo nás, ak sme nepochodili u rodičov, pochodili sme u širšej rodiny. Každý riaditeľ, aby mohol realizovať svoje zámery, potrebuje aj trochu šťastia na ľudí okolo seba. Som vďačná, že som také šťastie mala na zriaďovateľov, ktorí ma podporovali, na sociálne pracovníčky Oľgu Pagáčovú a Mgr. Adrianu Cigáňovú, na vychovávateľky Jarmilu Megovú a Radku Huboňovú, ktoré išli so mnou do všetkých projektov s maximálnym nasadením vždy v prvej línii.

Som tiež vďačná rodinám detí, že nám dovolili nahliadnuť do svojich tiež zranených duší a naučili nás, že poznajú potreby svojej rodiny lepšie ako my, len potrebujú našu pomoc na dodanie sily, aby problémy svojej rodiny dokázali zvládnuť.“

Milena Lengyelová, bývalá riaditeľka DeD Ilava - Klobušice

„Detský domov Slon v Šarišských Michaľanoch bol do leta roku 2001 internátnym typom domova, aj keď transformáciou na samostatne hospodáriace skupiny – rodinný typ, sme sa zaoberali už oveľa skôr. Počas pobytov na našej chate sme deti učili s pridelenými finančnými prostriedkami hospodáriť, nakupovať potraviny a tovar v miest-nom obchode, pripravovať. celodennú stravu, organizovať si záujmovú, športovú a oddychovú činnosť v súčinnosti s vychovávateľkou.

Táto priebežná príprava na samostatné hospodárenie a činnosť mala odraz aj v centrálnych priestoroch detského domova. A to v postupnej realizácii samostatných kuchyniek (popri spoločnej kuchyni a jedálni) pre jednotlivé výchovné skupiny, Následne počas víkendov a po večeroch sa spolu s vychovávateľkami učili variť základné jedlá. A to všetko z prideleného objemu finančných prostriedkov. Na skupinách si deti samé prali, žehlili prádlo, upratovali spoločné aj individuálne priestory. Individuálne oslavy narodenín, pečenie narodeninovej torty, gratulácie v rámci skupiny i fotenie a zakladanie vlastných detských albumov boli v detskom domove Slon neoddeliteľnou súčasťou života detí. Napriek týmto aktivitám mal náš detský domov charakter internátneho typu. Internátne črty mu dodávali hlavne nasledujúce skutočnosti: vysoký počet detí koncentrovaný v detskom domove, centrálna príprava celodennej stravy, upratovanie spoločných priestorov upratovačkami, spoločná práčovňa, krajčírska dielňa a podobne. Deti nemali väčšiu možnosť samostatne sa zúčastňovať napríklad na príprave celodennej stravy, boli len pasívnymi konzumentmi a odoberateľmi jednotlivých jedál „z okienka“. Neznalosť surovinovej formy prípravy jedál, či cenové kalkulácie pri nákupoch v obchode, im spôsobovali obrovský handicap pri vkročení do reálneho života. A nielen to. Neznalosť hodnoty práce, peňazí a hmotných statkov v živote (nákupy, šetrenie, hospodárenie), nevedomosti o administratíve (kontakt s úradmi), či neobratnosť v interpersonálnych vzťahoch (kontakt s prvým zamestnávateľom, úradníkmi a pod.) vytvorili u detí odchádzajúcich z detského domova tzv. skleníkový efekt. Z domova síce odchádzali s výbavou školských vedomostí, individuálnych pracovných zručností a hygienických návykov, ale topili sa v nástrahách skutočného života. Vo výchovnom procese pripadalo veľa detí na jedného vychovávateľa, často sa strácal individuálny prístup k dieťaťu. Jedna nočná vychovávateľka mala na starosti počas nočnej služby celý detský domov. Hlučnosť a anonymita v porušovaní pravidiel slušného správania medzi deťmi boli viac – menej samozrejmosťou. Mnoho iných negatívnych javov v správaní ako detí tak aj personálu domova bolo súčasťou internátneho typu.

Samotnú transformáciu detského domova sme stavebnými prácami realizovali v mesiacoch júl a august 2001. Prestavbu detského domova sme z väčšej časti financovali prostredníctvom Krajského úradu Prešov. Vnútorné vybavenie skupín sme zabezpečili sponzorskou cestou.

Vtedy nám veľkú pomocnú ruku podal náš dlhoročný priateľ detí p. Július HRON – zakladateľ Úsmevu ako dar . Ochotne, tak ako vždy, našiel spôsob poradiť, pomôcť. Vďaka nemu mali deti vo svojich kuchynkách krásne nové linky, rôzne vybavenie, či vešiakové steny. Sú to predmety, ktoré by sme si nemohli z nášho rozpočtu zabezpečiť, pretože v tej dobe to nebolo ešte uzákonené .

Transformáciou sme docielili realizáciu troch samostatne hospodáriacich výchovných skupín. Samostatnú skupinu mladých dospelých, žijúcu v štyroch domčekoch v areáli detského domova, sme realizovali ako prví a jediní na Slovensku.

Okrem spomenutých stavebných prác a úpravy kapacity detského domova, sme zrušili nepotrebné miesta THP pracovníkov – kuchárky, pomocnice v kuchyni, upratovačky, krajčírku, práčku a reorganizovali miesta výchovných pracovníkov vo vzniknutých samostatných skupinách.

Transformáciu sme zrealizovali v čase, keď nebola povinná, neexistovali potrebné zákony. Ale ako vedenie domova, tak všetci pracovníci cítili, že je potrebná, v tejto oblasti náhradnej rodinnej starostlivosti, zmena. A tieto zmeny sme uskutočňovali s nadšením, s elánom a za minimálnej finančnej pomoci štátu.

Keďže väčšinou prichádzali deti do detského domova z nekvalitného alebo narušeného rodinného prostredia, transformovaný – rodinný typ domova bol určitým systémom kvalitnou, aj keď nie definitívnou, náhradou autentického rodinného prostredia, ktoré internátny typ domova celkom nezaručoval. Po ukončení našej transformácie bolo zaujímavé sledovať, ako v každej skupinke – rodinke sa varilo a pieklo s nadšením niečo iné, čo si sami naplánovali. Rady sa tým deti pochválili, s hrdosťou niekoľko mesiacov si to na tanieroch ponúkali a vymieňali.

Transformácia detských domovov internátnych typov na typy rodinné – so samostatne hospodáriacimi rodinami, bola len jednou z niekoľkých foriem náhradnej rodinnej starostlivosti. Nebolo to len o prestavbe budov domovov, či búraní priečok na jednotlivých poschodiach hlavnej či vedľajších budov. Transformácia bola hlavne o zmene myslenia ľudí, detí i dospelých, v postupnom odbúravaní zastaraných a prežitých predstáv o inštitucionalizovanej náhradnej výchovy“.

Eva Džodlová, bývalá riaditeľa Detského domova Slon, Šarišské Michaľany

„Pod pojmom transformácie detských domovov rozumieme zmenu zastaraného internátneho systému starostlivosti. Hlavným cieľom transformácie detských domovov bolo vytvorenie prostredia, ktoré by sa čo najviac približovalo k prostrediu rodinnému, čo v praxi znamenalo vytvorenie priestorov – ideálne v rodinnom dome, zastabilizovanie personálu, nastavenie rozpočtu a rozvoj zamestnancov.

Na začiatku sa v existujúcich priestoroch detských domovov vytvárali oddelenia pre jednotlivé skupiny, na ktorých sa budovali vlastné kuchyne, obývačky, práčovne a samozrejme priestory pre deti a zamestnancov. Až v neskoršom období od r. 2005 prebehla kúpa rodinných domov. Medzi prvotnými cieľmi bolo zabezpečenie výchovy individuálnym prístupom k dieťaťu tak, aby dieťa získalo vedomosti a zručnosti potrebné na jeho socializáciu. Neskôr sa v oblasti výchovy ukázalo, že dôležitou oblasťou popri rozvoji zručností detí (varenie, upratovanie, nakupovanie) je práca s dieťaťom v oblasti vzťahovej väzby. Zároveň s transformáciou starostlivosti o deti v skupinách začali vznikať na Slovensku prvé profesionálne náhradné rodiny. V praxi to znamenalo, že zamestnanec detského domova sa o deti stará vo svojom vlastnom rodinnom prostredí mimo detského domova. Transformácia detských domovov v sebe zahŕňala i to, že postupne sa detské domovy začali starať o deti so zdravotným postihnutím, mentálnym postihnutím, v neskoršom období aj o maloletých bez sprievodu.

Socializácia dieťaťa priniesla potrebu zabezpečenia starostlivosti v detskom domove aj po dovŕšení plnoletosti. Vytvárali sa podmienky, aby mohli deti ostať v zariadení aj po dovŕšení 18. roku veku – začali vznikať skupiny pre mladých dospelých.

V neskoršom období sa ukázala ako veľmi dôležitá práca s pôvodnou biologickou rodinou s cieľom odstránenia príčin umiestňovania detí.

Transformácia sa realizovala a realizuje hlavne na základe osobnej iniciatívy zamestnancov detských domovov v súčasnosti centier pre deti a rodiny. Chcem konštatovať, že transformácia starostlivosti o deti v zariadeniach náhradnej starostlivosti je nepretržitý proces, ktorý stále prináša nové výzvy jednak v legislatívnej oblasti, v oblasti rozvoja zamestnancov a v neposlednom rade práce s rodinami.“

„Chceme byť všetci pre dieťa a jeho rodinu nádejou a pomocou.“

Mgr. Zdenko Michalides, riaditeľ CDR Liptovský Hrádok

„Detský domov „Lienka“ spája svoju bohatú históriu s osobitnou školou (neskôr špeciálna základná škola internátna) vo Veľkých Kapušanoch. Prvé 2 triedy osobitnej školy boli založené už v roku 1952. Postupne sa rozrastal počet tried i žiakov a v roku 1962 bola škola rozšírená na internátnu školu, pričom tu už boli umiestňovaní, okrem žiakov, ktorí boli na týždenných pobytoch, i deti s nariadenou ústavnou výchovou. Od roku 1992 zariadenie dostalo právnu subjektivitu a v roku 1994 štatút detského domova s názvom Lienka.

V roku 1997 sa zariadenie rozdelilo pod 2 rezorty: rezort sociálny a rezort školstva a vznikajú dve organizácie pod jedným vedením – DeD „Lienka“ a Špeciálna základná škola internátna (ŠZŠI).

Transformácia náhradnej starostlivosti bola v tých rokoch už rozbehnutá. Hlavný dôraz sa kládol na zmeny výchovných podmienok a vytváranie vhodných priestorových podmienok. V roku 1988 sa pre potreby OŠI odkúpila novostavba ubytovne Slovnaftu – Vojany, ktorá sa následne zrekonštruovala a v roku 1991 sa do novej výškovej budovy nasťahovalo 180 detí OŠI s nariadenou ústavnou výchovou a o dva roky neskôr i 26 detí z detského domova v Kašove. Opustením starých budov v meste sme sa zbavili obrovských neútulných miestností a spální pre 30 detí so železnými poschodovými posteľami a jednou kúpeľnou so 6 vaňami pre celé zariadenie. Presťahovali sme sa síce do mohutnej budovy (paneláku) so 48 trojizbovými bytmi, bytové podmienky detí sa však výrazne zlepšili. Postupne sa zrušila spoločná práčovňa, upratovanie upratovačkami, skupiny prešli na samofinancovanie a došlo k zmenám v personálnej štruktúre zamestnancov. Naše rady sa posilnili o nových sociálnych pracovníkov, psychológov, špeciálnych pedagógov.

Zlomovým bodom v spoločnej existencii DeD a ŠZŠI bol december 2003, keď došlo k rozdeleniu zariadenia pod dve riaditeľstvá a následne k 1. januáru 2004 delimitácii internátnej časti ŠZŠI do DeD „Lienka“ a vznikol najväčší DeD na Slovensku s kapacitou 175 detí už pod jedným zriaďovateľom s primeraným financovaním. Zakúpili sa prvé rodinné domy pre potreby detí, čím sa postupne znižoval počet a detí v kmeňovej budove, rozširovali sa priestory pre ostávajúce deti a vznikali nové moderné terapeutické miestnosti.

Najťažším orieškom v práci vedenia v období transformácie bolo zmeniť myslenie ľudí, najmä tých, ktorí pracovali v priamom kontakte s deťmi. Bolo treba zmeniť ich prístup k deťom, aby rešpektovali ich individuálne potreby a záujmy, komunikovali s rodinou a začali pracovať v teréne. Zmenil sa hlavný cieľ našej práce – aby dieťa v DeD (CDR) zostalo iba na nevyhnutný čas, potrebný na sanáciu vlastnej alebo nájdenie náhradnej

rodiny, čo sa často stretávalo s nepochopením hlavne na strane vychovávateľov. Na Slovensku dnes, aj vďaka transformácii, fungujú moderné CDR, ktoré deťom na nevyhnutný čas nahrádzajú ich rodinné zázemie. Ukázalo sa, že táto cesta bola a je správna a určite nej treba aj naďalej pokračovať. V našom zariadení sme najťažšie obdobie prežívali v 90-tych rokoch, kedy sme mali veľmi nízke finančné krytie na prevádzku a doslova sme boli nútení nákupy riešiť dlžobami. Jeden prípad z toho obdobia: Blížili sa vianočné sviatky a my sme na účte na prevádzku zariadenia nemali žiadne finančné prostriedky. Pre budovou zastavila dodávka plne naložená mrazeným tovarom – hydinou a rybami. Majiteľ bo ochotný celý náklad vyložiť pre potreby DeD, aby pomohol deťom prežiť krásne Vianoce, pričom vedel, že úhrada faktúry je v nedohľadne. (Bola uhradená až koncom februára nasledujúceho roka.)

Podobne to bolo i s ošatením a obuvou, kde nám cez SPDDD „Úsmev ako dar" pomohli Monika a Jozef Mikloškovci. Nasmerovali pomoc z Bratislavy a okolia smerom na východ a spojili nás i s neziskovou organizáciou vo Švédsku, ktorá nám v tomto období pravidelne pomáhala dodávkami šatstva, obuvi a školských potrieb. Im, ale ja všetkým ostatným ľuďom s veľkým srdcom, ďakujem.

Na záver úsmevná príhoda, ktorá sa skutočne stala: Otecko, pred začiatkom prázdnin, prišiel pre svoje deti do DeD. V zariadení mal v tom čase 4 deti. Keď s deťmi už odchádzal domov, upozornila som ho, že najmladší – Šaňko – s ním nie je. On okamžite zareagoval slovami. „ Pani. Môj najdrahší syn by bol zostal tu, keď vy tu nie ste." Potom veľmi ďakoval, pritom nemal v úmysle ho zobrať domov. Dnes sa už, chvalabohu, takého príhody nestávajú."

Mgr. Mária Fetyková, riaditeľka CDR Lienka vo Veľkých Kapušanoch

Najlepšia pomoc dieťaťu je pomoc jeho rodine

Zoznam použitej literatúry

Bizová N., 2015, Náhradná rodinná výchova, Trnava, Trnavská univerzita v Trnave, Pedagogická fakulta, 2015, ISBN 978-80-8082-925-4

Brániková, K.: Nepublikované prednášky, pracovné materiály 2000 – 2002

Dôvodová správa k zákonu č.61/2018 Z.z., ktorým sa mení a dopĺňa zákon č.305/2005 Z.z.

Interné materiály + Programové vyhlásenie SPDDD Úsmev ako dar

Gabura J, 2012, Teória rodiny a proces práce s rodinou, Bratislava, IRIS, 2012, ISBN 978-80-89256-95-2

Kolektív autorov, 2010, PRIDE, Spoločnosť priateľov detí z detských domovov Úsmev ako dar, Bratislava, 2010, interný materiál

Kolektív autorov, 2020, Naplnenie práva dieťaťa na kontakt s rodinou a naplnenie potreby blízkej osoby v prostredí náhradnej starostlivosti na Slovensku, Spoločnosť priateľov detí z detských domovov Úsmev ako dar a Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, 2020, ISBN 978-80-973733-0-6

Koubeková E., 1985, Osobnostné charakteristiky detí z DD, časopis Vychovávateľ, č.29, 1985

Krajčírová M., Mikloško J.: Mamy bocian nenosí. Bratislava Motýľ 2004

Langmeier, J. a Matějček, Z., 1974, Psychická deprivace v dětství, Praha, Avicenum, 1974, ISBN 08-049-74

Matějček, Z.: Rodiče a děti. Praha, Avicenum 1986

Matějček, Z., 2008, Co děti nejvíc potřebují, Praha, Portál s.r.o., 2008, ISBN 978-80-7367-504-2

Matoušek O., 1997? Rodina jako instituce a vztahová síť, Slon, 1997, ISBN 80-85850-24-9

Mikloško J.,: Pracovné materiály 2020 - 2021

Mikloško J., 2009, Náhradná starostlivosť, Bratislava, Vysoká škola zdravotníctva a svätej Alžbety, 2009, ISBN 978-80-89271-36-8

Mikloško J. – Žarnay Š., 2007, Ohrozená rodina na Slovensku v kontexte príčin vyňatia detí z biologických rodín, Bratislava, SPDDD Úsmev ako dar v spolupráci s ÚPSVaR a FZaSP Trnavskej univerzity v Trnave, ISBN 978-80-969616-1-0

Mikloško J. – Žarnay Š. a kol., 2008, Ohrozená rodina na Slovensku II. v kontexte príčin vyňatia detí z biologických rodín 2006-2007, Bratislava, SPDDD Úsmev ako dar v spolupráci s ÚPSVaR a FZaSP Trnavskej univerzity v Trnave, ISBN 978-80-969616-2-7

Mikloško J. a kol., 2011, Ohrozená rodina na Slovensku – analýza kontextu príčin vyňatia detí z prirodzeného prostredia v rokoch 2006 až 2010, Bratislava, SPDDD Úsmev ako dar v spolupráci s ÚPSVaR a FZaSP Trnavskej univerzity v Trnave, ISBN 978-80-970879-0-6

Mikloško J. a kol., 2014, Vývoj situácie ohrozených rodín na Slovensku v rokoch 2006 až 2013, Bratislava, SPDDD Úsmev ako dar v spolupráci s ÚPSVaR a FZaSP Trnavskej univerzity v Trnave, ISBN 978-80-970879-5-1

Rákosník J. – Tomeš I., 2012, Sociální stát v Československu: právně-institucionální vývoj v letech 1918 – 1992, Praha, Auditorium, 2012, ISBN 978-80-87284-30-8

Škoviera, A.: Kritéria pre vyňatie detí z rodiny do kolektívneho výchovného zariadenia, Zborník

Štampach F., 1993, Dítě nad propastí: Dítě toulavé, tulácké a cikánské. Jeho záchrana, výchova a výučba, Plzeň, Nakladatelství Marie Lábkové v Plzni, 1933,

„Usmernenie k realizácii ústavnej výchovy v špeciálnych materských školách internátnych, v špeciálnych školách internátnych, v špeciálnych výchovných zariadeniach v zmysle zákona NR SR č. 279/1993 Z. z. o školských zariadeniach v znení neskorších predpisov a v zariadeniach sociálnych služieb – v detských domovoch v zmysle zákona NR SR č. 195/1998 Z. z. o sociálnej pomoci v znení neskorších predpisov“

Verny T. – Weintraubová P., 2013, Rodičovstvo od počatia, Vydavateľstvo Bratislava, 2013, ISBN 978-80-85474-58-9

Vicen J., 2010, Vzťah štátu a rodiny – legislatíva k ústavnej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1939 – 1945. In: Život v Slovenskej republike: Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IX., Zost. Peter Sokolovič, Bratislava, Ústav pamäti národa, 2010, ISBN 978-80-89335-37-4

Zelina M., 1995, Stratégie a metódy rozvoja osobnosti dieťaťa, Bratislava, IRIS, 1995, 162 strán, ISBN 80-967013-4-7

20 ROKOV

TRANSFORMÁCIE SYSTÉMU NÁHRADNEJ STAROSTLIVOSTI NA SLOVENSKU

Vydala Spoločnosť priateľov detí z detských domovov Úsmev ako dar
a Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety

Rok vydania 2022
1. vydanie

Autori: Jozef Mikloško, Emília Chovancová Bezáková

Foto: Manuel Štrauch, Jozef Mikloško, Mária Miklošková,
www stránky jednotlivých CDR

ISBN 978-80-973733-5-1